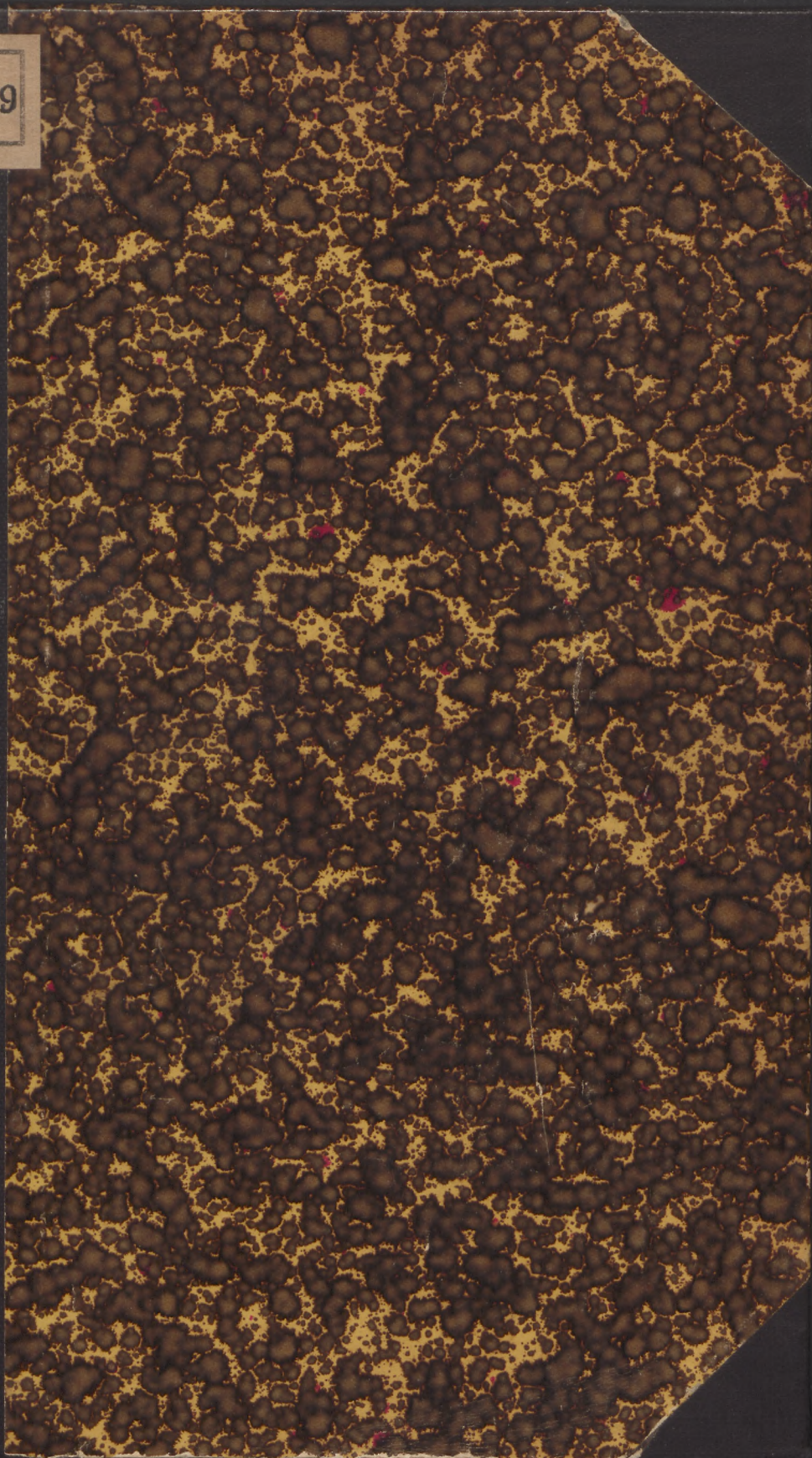
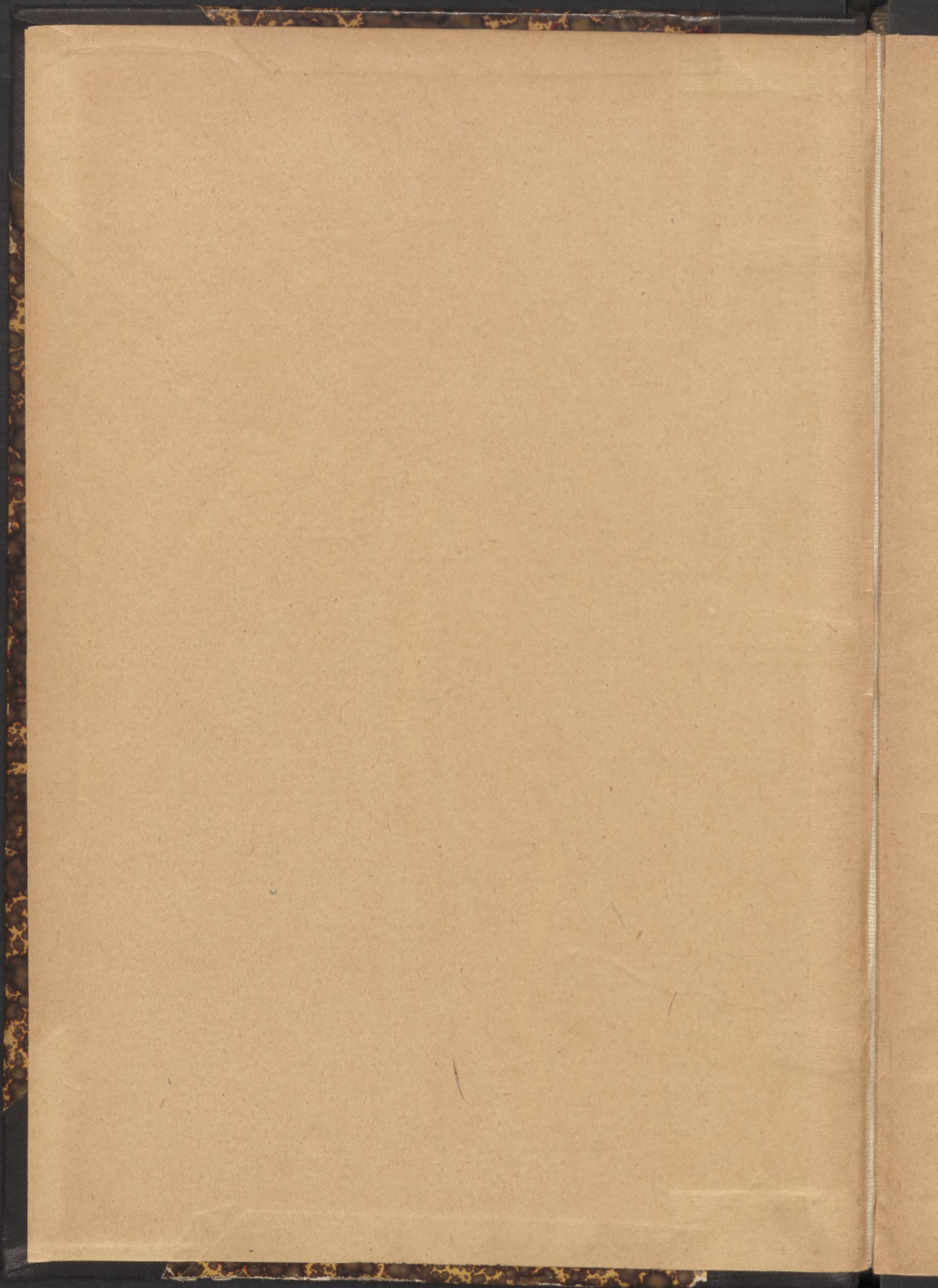
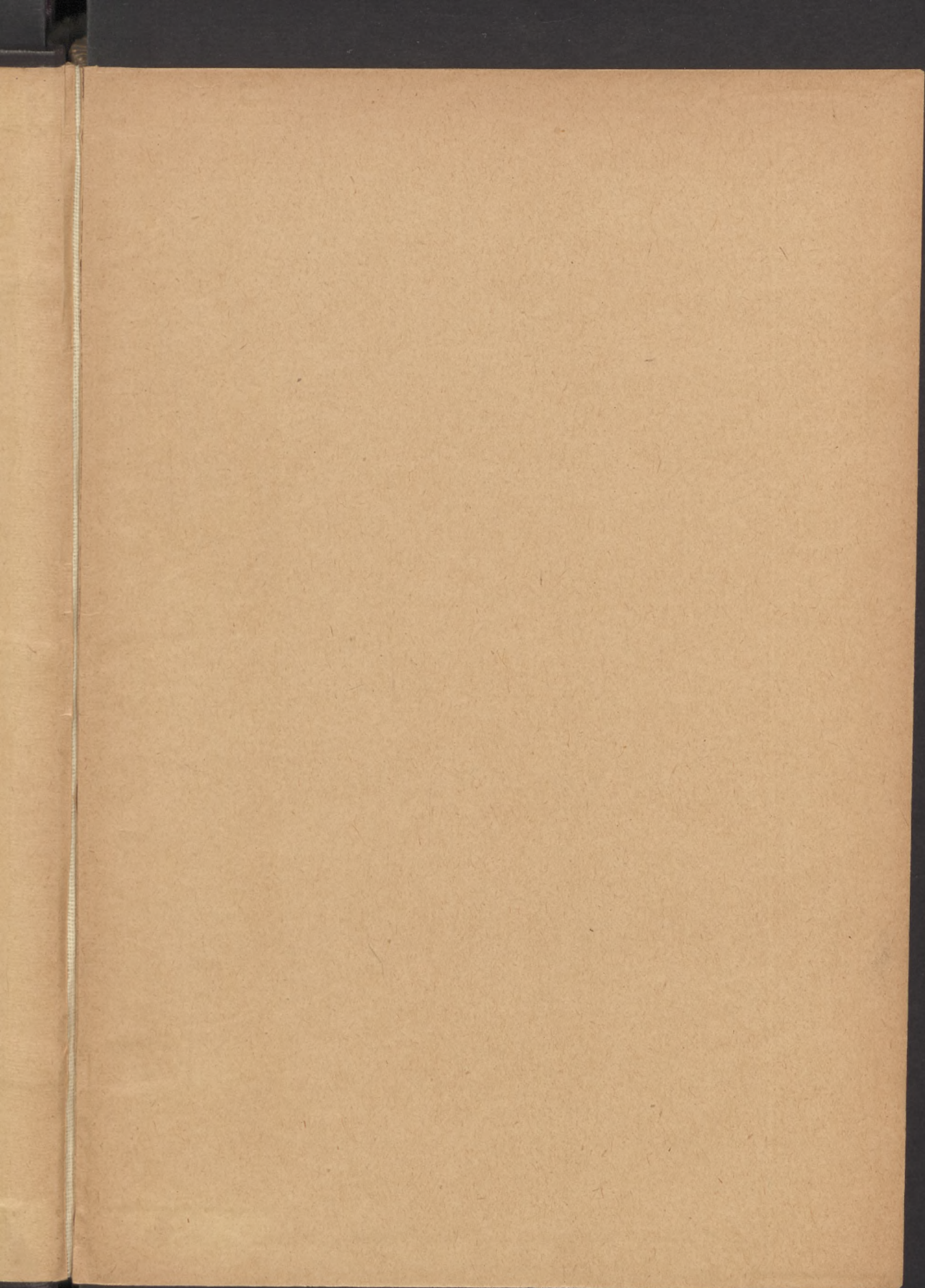
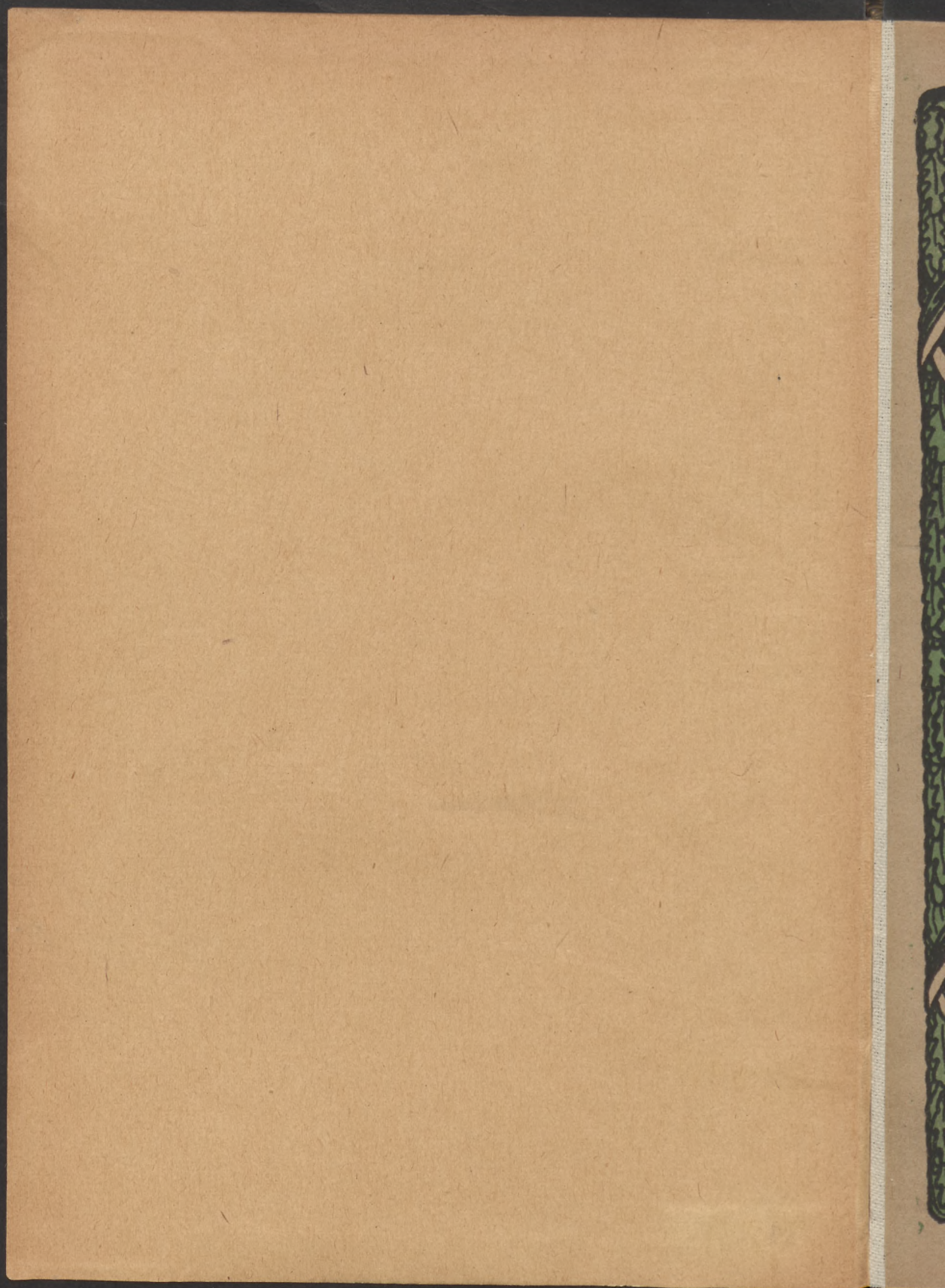

241899

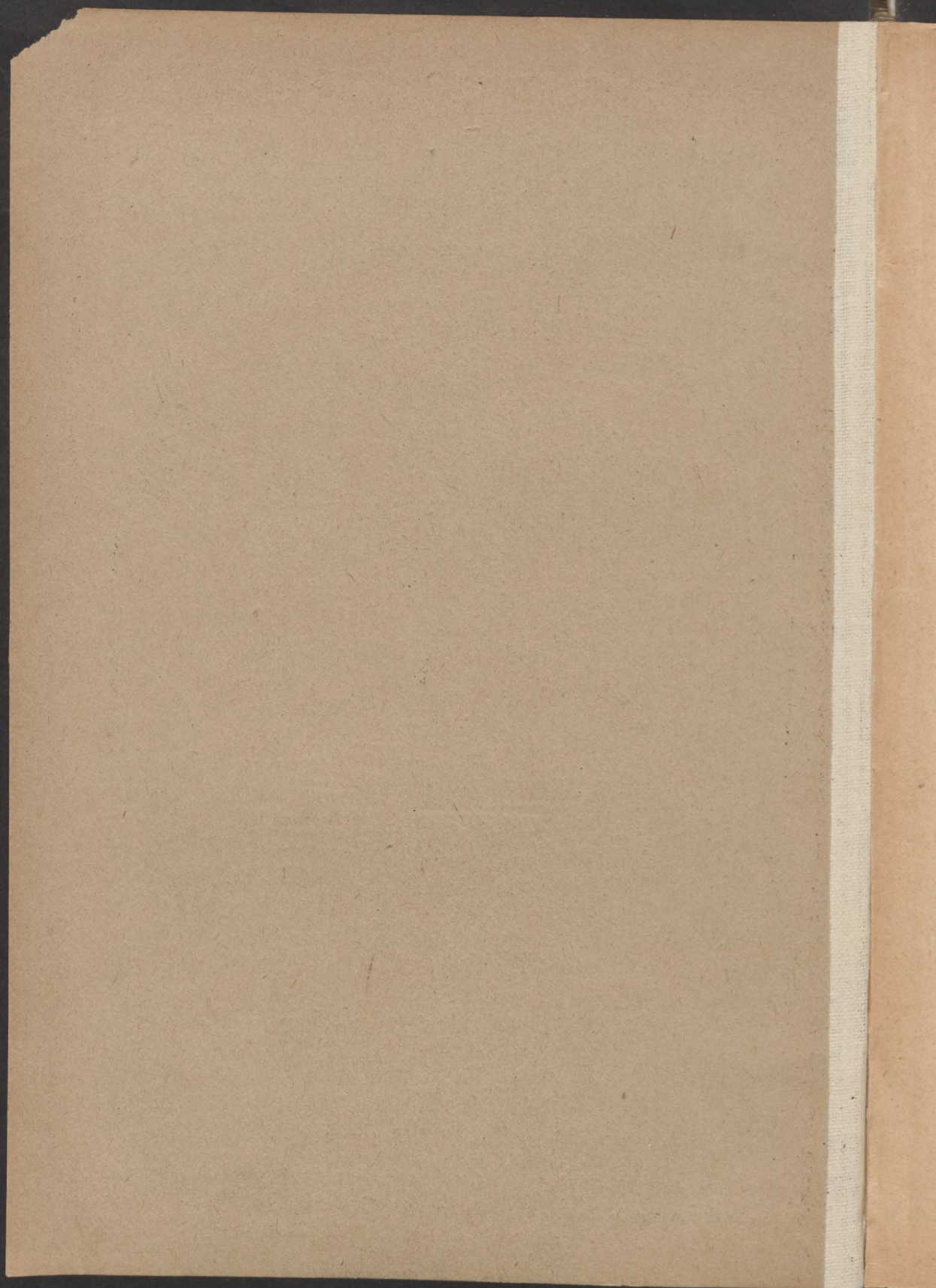
SVEN HEDIN

EGY HARCBAK ÁLLÓ NEMZET

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTARSULAT KIADÁSA

Ára 1 korona.

SVEN HEDIN

EGY HARCBAK ÁLLÓ NEMZET

A NÉMET KATONÁKNAK AJÁNLVÁ

EGYEDÜL JOGOSÍTOTT
MAGYAR FORDÍTÁS

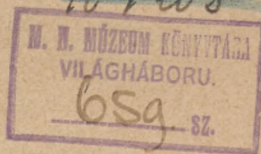
BUDAPEST, 1915. — AZ ATHENAEUM IRODALMI
ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA

241.899

~~104205~~

*Mit akarok. * Előszó.*

Nincs felelős, hivatalos állásban lévő svéd ember, akinek csak sejtelve is volna róla, hogy a német frontra utazom. Országunk a semleges államok közé tartozik s kormányunkra a gyanu árnyéka se essék, hogy valamelyes titkos küldetésben kelek útra. Nem! Fölöttébb egyszerű volt az indító oka. Így szóltam magamhoz: Néhány napi utazás távolságában a világtörténelem leghatalmasabb háborúját vívják meg. Alapvető jelentősége kell hogy legyen ennek a háborúnak, a legközelebbi ötven, száz, vagy még több év politikai fejlődésére. Föltétlenül ráveti árnyékát a ma élő generáció további életére. Az 1870—71-iki háború új korszak kezdete volt Németország fejlődésében. Jóban vagy rosszban, de még sokkalta nagyobb mértékben el lehet majd ezt mondani az 1914-iki háborúról is. Ebben a nagy német háborúban kell gyökeresnie a legközelebbi jövő minden politikai problémájának. Ha mindkét küzdő hatalmicsoport alaposan meggyengült erőkké kerül ki ebből a küzdelemből, akkor elhunyo szikrái csirái lesznek egy, újabb, talán még nagyobb világpusztító tűzvésznek. Am ha Németország az egész vonalon győz, a világ térképe lényeges változásokon megy majd át s akkor Németország virágzó hatalmi teljességében nem enged meg új háborút. Ha Oroszország győz, Svédország és Norvégia sorsa megpecsételtetett! Bárhogy végződjék a háború, nagy és emlékezetes események fakadnak belőle. Milyen tanul-

ságos lehet tehát a jövőt felforgató események kohójában, ott a feldúlt vidékeken tanulmányozni ezt, ahol a német katonák szuronyaik hegyén viszik hazájuk s az egész germán világ sorsát! Mert csak aki a saját szemével látta, hogyan küzdenek a németek, az értheti meg, mi forog kockán ebben a háborúban Németország számára. Utazásom a frontra tehát elsősorban politikai tanulmányút.

De más szándékok és gondolatok is életre kelttek bennem ezt a vágyakozást a harc vonal után. Látni kívántam a *háborút*, mint olyant, megakartam ismerni, hogy mások számára is le tudjam írni árny- és fényoldalait. Arnyoldalai a gyűlölet, a pusztítás, a leégett házak, eltiport vetések, sebesültek, nyomorékok, sírok, gyász és gond. De vannak fényoldalai is az olyan háborúnak, amelyet egy egységes nép vív meg, amely élni akar és meg akarja őrizni függetlenségét. Ezek: a németek egysége, áldozatkészsége és biztos hite a győzelemben. Legvégül pedig saját szememmel akartam látni, hogy 1914-ben Krisztus születése után mennyire érett meg a civilizáció, a kereszténység és mennyire fejlődtek a béketörekvések.

A háború első időszakában az angol sajtó megvádolta a németeket, hogy barbár kegyetlenséggel bánnak a foglyaikkal, sebesült ellenfeleikkel. Egyetlen pillanatig sem hittem el ezeket a vádakokat, de a germánosság kedvéért ki akartam irtani ezt a rágalmazást s tudtára akartam adni a nagy nyilvánosságnak az igazságot. Ha semmi egyebet, de azt meg lehet követelni egy olyan néptől, amely azt hirdeti magáról, hogy a kultúra magas fokán áll, hogy ellenfeleit ne vádolja meg olyan gonosztettekkel, amelyeket nem követtek el. Az ellenséges lapok vádaskodásával szemben a német tiltakozások természetesen semmit sem használnak. Talán elhiszik majd nekem, ha Isten színe előtt fogadom, hogy egyetlen sort sem írok le, mely nem színtiszta igazság s nem beszélek el mást, mint amit saját szememmel láttam.

1. Hol van a nagy főhadiszállás?

Ezek a gondolatok foglalkoztattak szeptember elején; saját magamban keltek életre anélkül, hogy csak a legkisebb impulzust is kaptam volna hozzá akár svéd, akár német részről. Mikor így elhatároztam magamat, von Reichenau őkegyelmességéhez, a stockholmi német követhez fordultam, aki barátságos szívélyességgel közvetítette kívánságomat illetékes helyre Németországba. Nyolc nap múlva megkaptam a választ, hogy szívesen látják látogatásomat a fronton. Már másnap, szeptember 11.-én, útnak is indultam a bizonytalanba szeptember 12.-én Berlinben a Wilhelmstrasse 76. számú házában jelentkeztem a német külügyi hivatalban.

Von Zimmermann másodállamtitkár, aki Berlinben helyettesíti a külügyminisztert, míg Jagow őkegyelmessége a nagy főhadiszálláson tartózkodik, tárt karokkal fogad és közli velem, hogy ő mindössze annyit tud, hogy egyenesen von Moltke kegyelmes úrhoz kell utaznom a nagy főhadiszállásra.

— Hol van a nagy főhadiszállás? — kérdezem én.

— Az titok — feleli von Zimmermann úr mosolyogva.

— Hát akkor hogy jutok oda?

— Moltke tábornok, a vezérkar főnöke parancsot adott, hogy egy automobil álljon rendelkezésére. Útnak indulhat, amikor akar. Egy tiszt és egy katona lesz a kísérője. Utazhat éjjel-nappal szakadatlanul, de meg-

választhatja maga is az útját és az utazás idejét. Szóval: teljes szabadsága van.

— És aztán?

— További sorsát majd Moltke tábornoktól tudja meg. Egyelőre csak az legyen a gondja, hogy őt fölkeresse.

— Hol találom meg az autót?

— Arról ez az írás tájékoztatja majd.

Von Zimmermann államtitkár egy papirlapot adott át, amelyet a nagyvezérkar írt alá, s amelynek körülbelül ez volt a tartalma: »E bizonyítvány fölmutatójának joga van hozzá, hogy a császári önkéntes automobiltestület relais-ét a nagy főhadiszállásig igénybe vegye. Álljon rendelkezésére minden, ami útját valamilyen megkönnyítheti.«

Az önkéntes automobiltestületnek a Friedrichstrasse 243-ik számú házában van az irodája; a főnöke Arnoldi dr. Ott találtam egy nagy dolgozószobában, amely tele volt tisztekkel és ordonáncokkal, amelynek asztalait térképek és írások borították és itt is nagy szívességgel fogadtak. Elsősorban megmutatták a térképen a nagy relais-útvonalat. Aztán megkérdezték tőlem: »Minden meghatározástól függetlenül akar-e utazni, vagy pedig relais-en (váltott kocsikkal), vagyis hétszáz kilométert tizenhat óra alatt, negyvennégy kilométert óránként egyfolytában?«

Egy pillanatig gondolkodtam és aztán választottam: »függetlenül«. Mert ha tizenhat órát utazom, akkor az út utolsó és bizonyára legérdekesebb részét sötét éjszaka kellett volna megtennem; én pedig azért jöttem, hogy annyit lássak, amennyit csak lehetséges. Hisz a Berlinből a nagy főhadiszállásig vivő útvonalnak szakadatlan, krescendónak kell lennie: egyre távolabb a békétől — egyre közelebb a harcvonalhoz. Naiv ártatlanságomban azt hittem, hogy Nyugat-Németország országútjai katonákkal és járművekkel vannak elárasztva. Szó sincs róla! Jó ideig tartott, míg a tolongás miatt lassabban kellett haladnunk: Németország belsejében pedig az összes szállításokat vonaton bonyolítják le.

— Ki lesz a sofföröm?

— Egy tiszt, akit egy katona kísér. Mindkettő az önkéntes automobiltestületnél teljesít szolgálatot.

— Ki választja ki a tisztet?

— En; von Krum kapitányra gondolok, Württembergből.

Arnoldi dr. megnyomta a villamóscsengő gombját és a belépő ordonánctól megkérdezte, hogy Krum kapitány a közelben van-e. »Igen.« — »Kérem, hogy jöjjön ide«. Tábori, szürke egyenruhában egy megnyerő külsejű és szimpatikus modorú tiszt lép a szobába.

Von Krum kapitány már elhagyta volt az aktív katonai szolgálatot, de a háború kitörésekor újra zászló alá állt és az érvényben lévő mozgósítási szabályzat értelmében az állam rendelkezésére bocsátotta automobilját. Ő maga vezeti a gépet; a katona pedig, aki útunkon elkísér, békeidőben a sofförje.

Másnap kapitányommal együtt nekiindultunk és tetőtől-talpig felszereltem magamat mindazzal, amire a táborban szükségem lehet: automobil-sapkától a fűzős cipőig és a csavart lábszárvédőig, hozzáillő meleg sportöltőnnyel, prémesmellénnyel és prémeskabáttal, esőköponyeggel, meleg nyakravaló posztókendővel és automobil-szemüveggel, amelyet sohasem használtam.

Szeptember 15-ike volt az indulás napja. Krum kapitány maga vezette a kocsiját, még pedig csodálatra méltó biztossággal. Mellette a sofförje ült, egy Deffner nevű altiszt Württembergből, én magam pedig az autó hátsóülésén. A koci fenekén feküdt a podgyászom, két táska, csak akkora, hogy szükség esetén, magam is elvihettem volna.

2. Háborús képek az útról.

Mezők és erdők, majorok és városok repülnek el mellettünk és a gyorsaságmérő hetven kilométert mutat.

Wannsee-Potsdam. Semmi nyoma, hogy Németország most vívja legnagyobb háborúját. A mezőkről hatalmas, illatozó szénarakományokat szállítanak be.

Németországban vannak hát még lovak, amelyek nem ágyúkat és municiót vontatnak. Recsegve forog a szélmalomok kereke és őrli a szemet, amely kenyérré változik majd át a katonák milliói és azok családjai számára.

Wittenberg. Az úton egy csapat önkéntes megy. Vidám tekintettel néznek a világba, szabályos, biztos lépéssel masiroznak és élénk, vidám katonanótát énekelnek. A szomszédos utcákon újabb csapat, mely a gyakorlótérrel jön, vagy odamegy, fiatal, erőteljes katonás tartású emberek; szinte meglátszik rajtuk, mennyire vágyódnak utána, hogy a harctérre jussanak. Ezek nem énekelnek, hanem valami kedélyes melódiát füttyölnek, mely egész vidáman hangzik itt, az ócska wittenbergi házak között. Germánok. Nem arra termettek, hogy szláv vagy latin népek legyőzzék őket. Atyáikat Tacitus énekelte meg s a teutoburgi erdőben győztek. Most íme méltó ivadékaik lettek a régi germánoknak, akik a német sas alatt gyűlnek harcra a szabadságért a Rajna és Visztula között és messze túl a nagy folyók völgyén. Veszedelmes dolog sasokat ingerelni; még el tudják hagyni fészkeiket, még meg tudják emelni szárnyaikat! A végzet órája ez Németország számára, melyben a germánság helye és jövője dől el a földön! Hallgassátok acélos léptük visszhangját a wittenbergi utcákon! És így hangzik ez minden német városban, ahol önkéntesek özönlenek a zászlók alá! Olyan népvándorlás ez, amelyhez hasonlót még nem látott a világ!

Bitterfeldbe akkor érünk éppen, mikor legforgalmasabb a hetivásár: az árusok bódéi előtt festői élet, színdús, régies és békés. Nincs ember, aki megsejtené itt, hogy Németország háborúskodik és mégis mind, még azok is, akik a mindennap kis dolgait bonyolítják le, csak egyetlen dologra gondolnak: a háborúra. A városba vivő úton asszonyokat látunk, akik gyalogosan vagy kocsin most térnek vissza a falujukba, miután a piacon elintézték a bevásárlásaikat, vagy eladták a portékájukat. A bitterfeldi barna szénbányáknál a vontatógépek kosarai teljes üzemben

működnek és hordják a szenet a gyárba, ahol brikket készítenek belőle.

Minden hídnál, amelyen áthaladunk, vasúti vonalak fölött, vagy alatt: egy, vagy több öregebb népfelkelő áll; sötétkék egyenruhát viselnek; este és éjszaka sziürke köpönyeget. Karbafont kézzel állanak ott, vízszintesen tartva fegyverüket balkarjuk alatt és lassan, hűségesen járnak fel, alá a híd fejénél, vagy az ív alatt, míg bajtársaik fel nem váltják őket. Valahányszor az autó lobogó hadizászlójával arra robog, mereven, lábhoz tett fegyverrel köszöntik. Legalább egy hadtestet köt le otthon ez az őrszolgálat.

Halle főutcáján élénk az élet, mert ez a nagy út vezet Merseburgba és onnan tovább a nyugati harctérre. Míg a városban tartózkodtunk, egész sereg különböző katonai automobil robogott rajta keresztül. A könyvkereskedések ablakaiban itt is nagy haditérképek függnek s előttük csoportosan álldogálnak az iskolásgyerekek, akik hangosan és fontoskodva beszélnek arról, amit a kis zászlócskák jelentenek, — a háborúról.

Meggyújtjuk az automobil fényszóróját, elhagyjuk Hallet, Merseburg mellett a Naumburgba vezető úton visz a gép, egyre a Saale völgyében. Az erős fénysáv jó darabon előre megvilágítja az országutat. A gyorsaságot most negyven kilométerre csökkentettük. A fasorok lombos koronáit alulról világítják meg a lámpák; olyan, mintha végtelen zöld alaguton robognánk át. A távolban az út mindkét oldalon csillogó lángok világos gyöngyfűzerje lesz látható: faluk és majorok ablakai, ahol apák és anyák, testvérek, leányok és gyerekek ülnek az esti lámpafénynél és talán huszadszor olvassák már el a tábori levelet vagy kártyát, melyet a francia vagy belga fronton küzdő katona küldött haza. A számuk sok-sok millió. Mi áll ezekben a gyakran nehezen olvasható levelekben. Jó néhányat olvastam közülük. Egyikben a katona elmeséli, hogy milyen a táborban az élet, hogy a háborus szolgálat fáradalmi után hogy ízlik az ebéd, hogy érzi magát, mikor a közelében puffannak szét a gránátok s a bajtársaik mellette hull-

nak el. Megírják, hogy az ellenség elveszett s könnyű szerrel, hamarosan visszavetik majd, ha a tábornok elérkezettnek látja az idejét, hogy rohamot vezényeljen. Ezekben a levelekben jóindulatú tisztelettel beszélnek a franciákról, akik bátor és tisztességes katonák. S beszélnek izzó gyűlölettel az angolokról. S végül gyakorta írja a katona: szó sem lehet róla, hogy sebesületlenül vagy anélkül, hogy — amitől Isten óvja — harcképtelen lenne, hazatérjen, mielőtt végleges győzelmet nem arattak a német birodalom ellenségei fölött. Mert a veterántól a legifjabb újoncig minden katona tudja, hogy bár Németország tetőtől talpig fegyverben várta a háborút, — a császár és Németország államférfiai mindent elkövettek, ami a hatalmukban volt, hogy elhárítsák azt a szerencsétlenséget, amely az egész földet éri s amelynek a vér és a könny határtalan áradatába kell kerülnie, mely mondhatatlan nyomorúságot jelent elhagyott házakban és elpusztult falvakban és jelenti a várakozás és a nyugtalanság számolhatatlan éjszakáit és hosszú esztendőket vigasztalan gondját és gyászát.

A köseni »A bátor lovashoz« címzett fogadó gazdája a csésze tea mellé társaságával is kedveskedik és elmondja, hogy a háború kitörésekor fürdővendégei egyszerre mind eltűntek. A szálloda egész forgalma megszűnt.

— De baj is ez, — teszi hozzá aztán — ha csak győzünk!

Szeptember 16. Ha a weimári Goethe-házban elmerült az ember ezeknek a nagy és drága emlékeknek világába és aztán hirtelen megint kilép az utcára s egy sereg népfölkelőt lát, akik a gyakorlótér felé masíroznak, akkor bizony meg kell dörgölnie a szemét és össze kell szednie magát, hogy egyensúlyát el ne veszítse. S ezt a népet, amelyből egy Goethe született, amely most féltucat fronton ragyogó bátorsággal küzd, egy egész nemzet s ennek a nemzetnek egész sajtója barbárok népének nevezte!

Erfurt-Gotha. Balra tőlünk a thüringiai erdő sötét, esőterhelte, ködös magaslatai emelkednek. De az utunk nyugodt falvakon és barátságos műhelyek

mellett vezet el; gágogó libák és kotkodácsoló tyúkok minden tőlük telhetőt elkövetnek, hogy elgázoljuk őket, vagy legalább, hogy utunkban föltartóztassanak. Hamarosan elérjük Eisenacht s már mögöttünk is van. Az út most hirtelen délnyugatnak fordul és szépen kanyargó fordulatokban kúszunk föl a thüringiai erdő magaslataira. Mély sötét és hűvös árnyék; a nedves talaj s a nedvdús fenyőtűk illatoznak. Ez a pompás vidék helyenként erősen emlékeztet a Rawalpindiből Kasmirba vezető útra.

Marksuhl-Hünfeld, Hessenben. A vendégfogadó éttermének egyik asztalánál egy ápolónő ül, karján a vöröskereszt jelével és két úrral beszélget: nyilván orvosok, mert a beteg katonák ápolásáról diskurálnak. Egy sereg vadász lép be a szobába; a táskájuk tele van fogollyal és nyullal. Zöld vagy barna ruhát viselnek s hozzá kackiás, tolldíszes nemezkalapot. Vállukon a puská. Ők is buzgón beszélnek a háborúról, erről a háborúról, amely mindenkit foglalkoztat s amely minden fegyverfogható rokonukat nyugatra, vagy keletre szólítja.

Gelnhausen-Hanau. Alattunk a Majna zavaros víztömege hömpölyög. Szakad az eső. Az utakat megágyította a víz, de mindig egyformán jók. Észre lehet venni, hogy nagy város felé közeledünk, az út forgalma megélénkül. Az emberek sűrűbben laknak egymás mellett s a távíróhuzalok hatalmas kötegekké szaporodnak. Ezek a néma drótok, amelyek mégis mindig beszélnek és többet tudnak, mint mi, — talán éppen a pillanatban siet át rajtuk a nagy újság, amelyre egész Németország vár? Azt reméltük, hogy már Kösenben megkapjuk, talán most Frankfurtban vár reánk?

Szeptember 17. Frankfurt. Nyájas szépségben viradt ránk a nap, bár súlyos felhők vitorláztak az égen. Előbb a benzintartályhoz kell mennünk, hogy ellássuk a gépünket, onnan pedig az állandó gépkocsi-raktárba, ahol mindig és mindennek készletben kell lennie, ami hadiautomobilok javításához szükséges lehet. Ott tartalék pneumatikot szereztünk be itt, melyeket az autó jobboldalán és hátán szereltünk fel. Fizetésről persze szó sincs. Az autók az állam számlájára járnak.

Végre újra elindulunk. Végig robogunk Frankfurt hosszú útjain és nyugati külvárosain, amelyek jóformán csupa munkásházból állnak. S tán azt gondolja valaki, hogy ezek a munkások nem szimpatizálnak a háborúval, melyet Németország a jövőjéért vív? Milyen tévedés! A szociáldemokrata munkások kis sisakokat és fakardokat ajándékoztak a gyerekeiknek, akik az udvarokon vígan csatáznak és Klucknak és Hindenburgnak hívják egymást.

Wiesbaden-Eiserne Hand. Langenschwalbachban a finom hotelek mintha elütnének a komoly vöröskeresztes lobogóktól s a sebesült katonáktól, akik már lábbadozón az erkélyeken s a kertben üldögélnek és a friss levegőt élvezik. Aztán hirtelen magasba kanyarog az út, ahol a levegő tisztább s ahol messze kilátás nyílik mosolygó völgyekre és erdőborította dombokra.

Nassau an der Lahn. Varázsosan szép ez a vidék, pompásak az útjai és sötét, néma magányosságukban fenségesek az erdői. A domb tetejét egy régi erődítmény koronázza. A nép barátságos, köszön és integet, amerre járunk s egy fiatal lány vörös rózsát hajít az autókba — nem nekünk, úgy hiszem, hanem üdvözlésként jegyesének, aki a táborban van.

A Lahn mentén végig — Ems. Egy mellékutcában megállítjuk az autót; — kalaplevéve állunk a járdán és végignézzük egy temetést. Egy őrnagyot kísérnek utolsó útjára, aki sebeibe halt bele. A zenekar lassú ütemű gyászindulót játszik; a sarkophághoz hasonló fekete koporsó előtt két zászló lobog. Mögöttük az emsi hadastyán-egylet tagjai, bajtársai, mind cilinderrel, hosszú kabátban és fekete nyakkendőben; a menet végén egy sereg sebesült katona és lábbadozó, akiket a fürdőépület nagytermében szállásoltak el. Lassan halad az ünnepélyes menet a pályaudvar felé, mert az őrnagy holttestét hazaszállítják. Rövid idő múlva visszatért a zenekar és vele jöttek a lábbadozók, de akkor már vidám és élénk nótá hangjai mellett. Mondják, hogy ez így szokás a katonatemetéseken; előbb a gyász s a tisztesség, mely a halottnak szól, s aztán az élők visszatérnek az élethez, a mindennap örömeihez.

3. *Egy francia az emsi lazaretben.*

A gyógyintézet sok pompás szobájában nyolcvan sebesültet ápolnak és még többet várnak. Sok súlyosan sebesült feküdt az ágyakban; de aki mozogni tudott, kint ült az erkélyen, élvezte a friss levegőt és vágyódott vissza, — mindenütt erről biztosítottak — vissza a frontra. Itt kapott helyet egy fiatal francia hadnagy is, aki súlyosan megsebesült. Az angol sajtó jelentései szerint milyen szégyenletes kegyetlenséggel bánnak a németek francia foglyaikkal! Nem állhattam ellent a váagnak, hogy megtudjam, magának a franciának mi mondani valója van erről. A szobáján nem volt semmi kifogásolni való; közvetlenül szemben volt azzal a hat kis teremmel, melyben 1867-től 1887-ig I. Vilmos király minden esztendőben néhány hetet töltött. A sebesültet egy német orvos ápolta, aki nagyban reménykedett felgyógyulásában és két irgalmas nővér, közülük az egyik franciául is beszélt. Arra a kérdésemre, hogy megvan-e elégedve az ápolással, amelyben Németországban részesítik, a hadnagy meggyőzően és szívből igennel felelt.

Nagy ágyban feküdt s az arca alig volt kevésbé halovány, mint a tiszta fehér ágytakaró, de mégis olyan kedvező benyomást tett rövidre nyírt hajával, nemes vonalú orrával, finom metszésű ajka fölött ütögető bajuszával s fekete francia szeme életkedvről és mély értelemről beszélt. Elmondotta, hogy júliusban tért vissza Guineából és épp lakodalmára készült, mikor a háború kitört és elragadta menyasszonya és szülei mellől. Belgiumban a Rossignol mellett vívott csatában kapta a golyót. Borzalmas nap volt. Gránátok, gépfegyverek és puskák tüzében harcolt. Térdén át hatolt a golyó a combja alsó részébe. Osszeesett s egész éjszakán ott feküdt a csatatéren. Másnap a német ambulancia szedte fel s pihenőállomásonként szállították el Emsbé. Augusztus végén Vilmos császár Emsben járt s mikor megtudta, hogy egy sebesült francia fekszik ott, meglátogatta. A hadnagy elmondta, hogy

a császár kitűnő franciasággal érdeklődött megsebesülése és állapota felől. Elmondtam neki, hogy valószínűleg hamarosan látom majd a császárt s közölni fogom ő felségével, hogy a magas látogatás milyen hatással volt a sebesültre. Mikor később teljesítettem az önként vállalt megbízást, kiderült, hogy a császár nagyon jól emlékszik a francia hadnagyra s örült, mikor remélhető felgyógyulásáról hallott.

Végül megkérdeztem a beteget, nem lehetnék-e valamiben szolgálatára, már amennyiben azt a német hatóságok megengedik. Mintha várt volna erre a kérdésre. Éjjel-nappal egy gondolat gyötörte: mikép tudhatnák meg szüleim és a menyasszonyom, hogy élek és jó dolgom van, hiszen ellenséges földön vagyok és nincs postám? Elkértem a címét; beírta a jegyzőkönyvembe: Monsieur Verrier-Cachet, Horticulteur, 52 Rue de Quinconce, Angers, Marne et Loire. Kevéssel utóbb íróasztal mellett ültem s nyílt kártyán, német nyelven írtam meg Verrier hadnagy sorsát, a levelezőlapot családomnak küldtem el Stockholmba, hogy a híradást a francia követ útján juttassák el a fenti címre. Hogy a hír célhoz ért és nagy örömet keltett, azt tudom, mert később szíves üdvözlét kaptam Verrier szülői házatól.

Gyakorta jártam azóta is súlyos és vontatott léptekkel tábori és hadi kórházakban, különösen azokban a termekben, amelyekben francia, angol és belga sebesültek feküdtek s számolgatták a lassan múló órákat. Én, aki szabad vagyok, akinek minden tagom ép, milyen könnyen küldhettem volna levelezőlapokat szerte a világba s válthattam volna meg vágyakozva várakozók nyugtalanságát! Nincs gyötrőbb és súlyosabban elviselhető kín, mint bizonytalanságban lenni azok sorsa felől, akiket szeretünk. Ha a veszteségi lajstromban egy fiú, testvér vagy hitves neve az eltűntek között szerepel, az otthonvalók szenvedése nagyobb, mitha elesett volna. Bár megvan a remény, hogy életben van, ezt a reményt kínos sejtelmek zavarják el; látják sebesülten, elvérzőn, elhagyottan és magánosan az éjtszakába, fagyba, szomjazva. Gyakran szemrehányásokkal illettem magamat, hogy nem írtam

meg ezeket a kártyákat... De aztán azzal vigasztaltam magamat, hogy végtére is nincs jogom hozzá, hogy beleavatkozzam a német katonai hatóságok intézkedéseibe, amelyeket a sebesültek és hozzátartozóik érintkezését illetőleg megállapítottak, meg aztán túlon túl sokan is voltak. Estére mindig beláttam, hogy irgalmas testvéri működésem teljesen reménytelen lett volna. Különben is október elején, valamennyi fogolynak, tehát a sebesülteknek is megengedték, hogy hazájukkal levelezenek, miután a francia kormány elismerte a kölcsönösség alapelvét.

Megnéztük még azt az emlékkövet, mely annak a nagy jelentőségű, kemény feleletnek emléke, melyet Vilmos király 1870 július 13-án, délelőtt 9 óra 10 perckor adott Benedetti francia miniszternek, annak a feleletnek, mely indító oka lett a francia-német háborúnak.

És most, 44 esztendő múlva, ugyanazon a helyen állunk! Most kitörésre érett a revanche gondolata, ha ugyan más gonoszindulatú hatalmak nem használták fel Franciaország bosszúvágyát Elzász-Lotharingiáért, hogy maguk javára fordítsák és útját állják annak a fejlődésnek, amelynek Németország azóta indult. Mert a kérdés alapos ismerői biztosítottak róla, hogy a revanche gondolata a francia nép széles rétegeiben az évek folyamán csökkenőben volt. A közel jövő fogja megmutatni, kit terhel érte a felelősség.

4. Tábori levelek.

A Rajna fenséges pompája! Hatalmas pontonhidon kelünk át rajta, melyen a szokottnál is sűrűbben állnak az örök — s Koblenzbe érünk. Itt, ahol a Mosel belétorkollik a Rajnába, az öreg Vilmos császár lovasszobra áll: talapzatán az emlékezetes szavak: »A birodalom meg nem bomlik, ha egyik vagytok s hűségesek«. Ma Németország s az egész világ előtt bizonyul igaznak ez a mondás. Az út a Mosel jobbpartján visz bennünket, ahol szép ívű kőhíd visz át egyik partról a másikra, s néhány vöröskeresztes moseli

gőzös horgonyoz. Szűk utcák zürzavara, amelyekben hemzsegnék a villamosok, a bérkocsik, a kordék, az emberek és főleg német katonák dolgai.

Leírhatatlanul szépen fekszik a vidék az örökösen kanyargó folyó mentén, a városok egymásután bukkannak ki az előhegyek mögül, s fekete palatetős szürke házak, szép templomok válnak ki a zöld háttérből.

Elérjük végre Treist, ahol vidám komp — a szibériai folyókról régi ismerősöm — visz át a túlsó partra. Gyors útunkat ott folytatjuk aztán. Sok katonavonat mellett haladtunk el s egy kórházvonattal is találkoztunk, melynek első két kocsijában franciák, a többiben németek voltak. A franciáknak semmiben sem volt rosszabb vagy jobb dolguk mint a németeknek. Mindnyájan szalmán feküdtek. A kórházvonattá átalakított tehervonat tolóajtói nyitva álltak, hogy a betegek friss levegőt kapjanak.

Ellerben kis időre megpihenünk egy vendéglőben, melynek gazdája, Meinze úr, szórakoztatásunkra elmond mindent, amit csak a háborúról tud. A leánykája egy pillanatra kiszalad s elhozza a levelet, mely éppen akkor érkezett meg s amelyet a vendéglős fia, egy huszonkétosztendős potsdami gárdaulánus írt. Azon panaszkodik a levélíró, hogy már vagy egy hónapja nem kapott hírt hazulról. Résztvett egy ütközetben, melyben egy francia pilóta bombát dobott egy ütegre, a bomba három embert megölt és huszat megsebesített. Nagy megvetéssel beszél angol ellenfeleiről. Elfelejtí, hogy bármit mondanak is az angol hadvezetőségről, maguk a katonák derék vitézek, akik nagy személyes bátorságról tesznek tanúságot és oroszán módjára, halálmegvetéssel verekszenek. Levelét ezzel a megszólítással kezdi: »Kedves szüleim és nővérem« — a végén pedig azt a reményét fejezi ki, hogy Németország hamarosan elkészül ellenségeivel. Jellemző vonása mind ezeknek a tábori leveleknek a helyzet elfogulatlan megítélése s a katonák föltétlen hite a hadsereg legyőzhetetlen erejében s az elmaradhatatlan győzelemben. Ha én elesem is, nem tesz semmit — ott leszek-e vagy sem a hazatérő harcosok diadalmene-

tében a Brandenburger Tor alatt, mit jelent az? — csak Németország győzzön, ha előbb nem, legalább akkorára, mikor a tavaszi virágok kinyílnak a síromon.

5. Sebesültek és foglyok.

Trierbe visz a legközelebbi útszakasz.

— Wittlich felé? — kérdi meg Krum kapitány egyik faluban, mikor nem biztos az útirányban.

— Páris felé — feleli néhány vidám lány s megmutatják az utat. Mikor végre Trierben, a »Trierischer Hof« előtt megállunk, már besötétedett. Át voltunk ázva s csak meg akartunk száradni, hogy aztán nyomban folytassuk utunkat Luxemburgba. Mivel azonban az irgalmatlan eső egyre szaporább lett ahelyett, hogy csendesedett volna s Luxemburgban nem lehet szobát kapni, elhatároztuk, hogy ott maradunk, ahol vagyunk. A vendéglőben valósággal hemzsegték a tisztek, az utcák pedig tele voltak szürkekabátos katonákkal.

— Hol van a nagy főhadiszállás? — kérdeztük itt is, ott is. Senki sem tudta. Néhányan úgy vélekedtek, hogy Luxemburgban van. Mások szerint pedig Belgiumba helyezték át. Végre is, gondoltuk magunkba, majd csak odajutunk lassacskán.

A »Trierischer Hof«-ban tényleg volt még pár üres szoba, amelyekben kényelmesen elhelyezkedtünk. Kitünő barátom, Krum kapitány elmesélte, hogy háború idején minden tisztnek jogában áll, hogy ott kvartélyozza be magát, ahol kedve tartja. Szobát reggelivel ingyen kell kapnia; ebédért és egyéb étkezésért fizetnie kell. A tisztnek csak egy nyomtatott nyugtát kell kitöltenie, amelyet elinduláskor pengő márkák helyett ad át a gazdájának. E nyugta ellenében a házigazda az illetékes katonai hatóságtól megkapja a pénzét, ami azonban nem nygvanaz az összeg, mint béke idején, mert az árakat alacsonyabba szabták, mint normális viszonyok idején. Ugyanígy van ez a lovakkal, kocsikkal és minden-
nel, amire a háborúban szükség van; külön erre a célra kirendelt bizottságok megbecsülik és nyug-

tákkal fizetik. Trierben nem lehetett autót szerezni, sőt még bérkocsit sem, mert a lovakat mind elvitték. Mikor tehát a fogadósunk táviratot kapott, hogy könnyebben megsebesült fia éjjeli három óra felé érkezik, sehol semmiféle járművet nem talált, hogy elszállítsa rajta. Mi nem adhattuk neki kölcsön az autónkat; végre nagynehezen kölcsön kapta egy orvos gépkocsiját s megtalálta a fiát jókedvűen, frissen.

Annál forgalmasabb volt azonban a villamos üzeme s mi is ezt használtuk, mikor este fölkerestük a Horn kaszárnyát, melyben rendes időkben a »von Horn« 29. számú gyalogezred állomásozik. Most az egész ezred kint van a táborban, a kaszárnyát kórházzá alakították át. Ezer katona fér el benne, de sebesült csak ötszáz, mert ezeknek sokkal több helyre van szükségük s hely kell az orvosoknak és az ápolóknak is; azonkívül több szobát igénybe vesznek a műtőtermek, a fürdőszobák stb. Látogatásunk idején csak 220 ágy volt elfoglalva. Százötven közülük francia. Egy főorvos vezetésével hat orvos s egész sereg vöröskeresztes nővér ápolta őket.

Néhány fiatal orvos kíséretében jártuk végig a folyosót, elsősorban a műtőtermeket néztük meg, melyeket a háború kitörésekor nagy sietséggel róttak össze és aztán amennyire csak lehetséges volt, a legmodernebben rendeztek be. A műtőasztalok a szobák közepén álltak; a vízvezetékek, edények, készülékek s a sebészi eszközök egész tömege, minden a legnagyobb rendben. A szobák falát és padlóját olajfestékekkel mázolták be. Átlag tizenöt operációt végeznek itt naponta. Hasonlóképpen alakították át kórházzá Trierben még több, más kaszárnyát is.

Aztán egy nagy terembe léptünk, melyben német sebesültek voltak. Mind jókedvűek és vidámak, kitünően érzik magukat, képzelni sem tudnak gondosabb ápolást, mint amilyenben éppen a lazaretben van részük. Csak az unalom bántja őket; szakadatlanul a lövészárkokban küzdő bajtársaikra kell gondolniok, visszavágyódnak a háborúba s azt remélik, hogy hamarosan újra talpra állnak, már tudniillik azok, akik nem tudják még, hogy egész életükre nyomorékok lesznek!

Egy másik teremben francia katonákat ápolnak. Itt is szóba elegyedtünk néhány beteggel. Mind udvariasak és közlékenyek, de hiányzott belőlük a németek vidám életkedve, ami végtére is nem csoda, hisz ellenséges földön vannak s minden összeköttetésük megszakadt hazájukkal. Egyik közülük szintén Rossignolnál sebesült meg, mint Verrier hadnagy, akit azonban nem ismert. Balkezét és ballábát járta át a golyó s a lábát amputálnia kellett az orvosnak. Megsebesülése után is volt még annyi ereje és lélekjelenléte, hogy elmásszék egy árokig, amely megvédte a szélről, a vihartól és a golyóktól; köpenyegjének rongyait csavarta sebe köré. Másnap találták meg német egészségügyi katonák, ők látták el az első rendes kötéssel, elszállították a legközelebbi tábori kórházba, ahonnan rövid idő előtt hozták el vonaton a trieri hadikórházba.

Egy másik katona két éjszakán át feküdt kinn a csatatéren és rettenetesen szenvedett a szomjúságtól. Arra járó németek néhányszor vizet és csokoládét adtak neki. Végre aztán alkalmuk nyílt, hogy elszállítsák a sebesültek táborába. Ő is, mint a bajtársa csupa hálával beszélt a bánásmódról, amelyben Trierben része van s egész sereg szomszédos ágyból hangzott fel őszinte helyeslés. A két német orvos, aki kísért bennünket, elmesélte, hogy a francia sebesültek rendszerint nem akarják elhagyni a kórházat, mert amint újra lábra állnak, természetesen úgy bánnak velük, mint közönséges hadifoglyokkal. Ez a kívánság egészen érthető s osztozik benne minden fogoly, bármilyen nemzetiséghez tartozzék is, mert mégis csak kellemesebb meleg ágyban feküdni és mindenképpen kitűnő ápolásban részesülni, mint a barakban vagy fogolytáborban lakni szenegáli nége-
rek, marokkóiak és indusok között.

Végre olyan szobába jutottunk, melyben három francia tiszt feküdt. Az egyik, akinek tüdejét járta át a golyó, mélyen aludt s nem zavartatta magát társalgásunktól sem. A másiknak veszedelmesebb tüdőlővése volt, folytonos köhögés gyötörte s minden új rohamnál előre, hátra vetette a fejét. Állapotát

kritikusnak mondták; még ha tudtuk volna is a hozzátartozói címét, nem lett volna öröm, állapotáról értesíteni őket. A harmadik, egy nagy, megtermett kapitány, sok esztendőn át szolgált déli Marokkóban s megszokta a harcot a tuaregekkel a Saharában.

De ez a háború mégis más. »Terrible!« Afrikai garnizonjából rendelték ide, ebbe a borzalmas háborúba. A belgiumi harcokban zúzta szét jobblábát egy golyó, egy másik pedig néhány ujját tépte le. Azt hiszi, hogy emlékszik rá, mikor a csatatéren német egészségügyi katonák vagy orvosok gondosan bekötözték a sebeit; aztán egy tábori kórházban megújították a kötését. Mint aránylag könnyebb sebesültet, Luxemburgba vitték, onnan pedig elhozták Trierbe. Valószínűleg tudta, hogy amint felgyógyul, a rangjának kijáró minden előnnyel fogják fogságban tartani s az otthon húzott zsoldjának felét itt is megkapja. Most itt fekszik hát ez a barátságos szemű, sasorrú, körszakálás kapitány s jókedvűen, joviálisan jelentette ki, hogy nincs panasa semmire, legfeljebb a sorsa ellen panaszkodhatnék, hogy nem küzdhet tovább a hazájáért. De kemény sorsát filozófus módjára s férfiasan viselte el. Mosoly játszott az ajka körül, hálás volt a segítségért, amelyben részesítették, amellyel az idegen vendégek viseltettek iránta.

A fiatal orvosok, akik vezettek bennünket, elmondták, hogy minden német katona visszavagyódik a harctérre, ha csak nem olyan az állapota, amely egyszerűen kizárja az ilyen gondolatot. Más a hangulat a franciák között. »Mindent — csak ne kelljen visszamenni a frontra!« — De pszichológiai okoknál fogva ez is egészen természetes. Semmi sem kedvetleníti el és demoralizálja annyira a katonát, mint a fogság. A gyengébb szerepét játssza, kizárólag mások kegyelméből él, ereje kimerült, iniciatívája megbénult s harci kedve hiábavaló. Ilyenkor aztán személyes előnyökért, hogy ez alapján véve undorító szituációból a lehető legjobban kerüljön ki, mond olyan dolgokat is, amelyek a tűzvonalon túl sohasem hagyták volna el az ajkát. Minden hadsereggel szemben igazságtalanság volna, ha harci értékét a foglyok kijelentéseiből ítélnék meg.

Talán ebben van magyarázata annak a ténynek is, hogy a trieri kórházban, vagy legalább is a Hornkaszárnnyában a franciák halandósága sokkal nagyobb volt, mint a németeké. A németek sebei könnyebben és gyorsabban gyógyulnak, mint a franciáké s lehetetlen fel nem ismerni ebben a pszichológiai momentum hatását. A német katona ujságot olvashat s levelezhet a hozzátartozóival. A francia teljesen el van zárva a külvilágtól: szeptember végéig ez a Franciaországban lévő német foglyokat is sújtotta. (Lásd fentebb.) Kétszeres szenvedést okoz a legyőzettség érzése az olyan fogolynak, aki nem tudhat meg semmit a küzdelem további folyásáról. Ezek a vígasztalan gondolatok hatással vannak természetesen állapotára, gyengítik az ellentálló képességet, fatalista lesz s nem tud megküzdeni a halállal. Minden reményről lemond, még arról is, hogy felgyógyulhat és hazatérhet.

6. *A főhadiszálláson.*

Mikor szeptember 18-án hajnalban elhagytuk Triert, a főhadiszállás geográfiai helyzetéről époly keveset tudtunk, mint Berlinben. Megint átkeltünk a Moselen, egy pillantást vetettünk azokra a magaslatokra, ahol augusztus 4-én civilruhás franciák fényjeleket adtak repülőiknek, akik a német mozgóítást kémlelték. A repülőállomásnál megálltunk, megnéztük a »Taube«-kat és sátorponyvából készült »dúcaikat«.

Aztán búcsút vettünk a Moseltól. Balfelől már elhagytuk a Metzbe és Saarbrückenbe vezető utat; nem messze innen, délfelé van Lotharingia határa. Wasserbillig után átkelünk a kis Sauer folyón s ezzel eljutottunk Luxemburg nagyhercegségbe. Egy vasúti vonalon végtelen hosszú üres vonat állít meg bennünket; Németországba megy katonákért. A luxemburgi nép közömbös pillantásokkal vizsgálgat bennünket. Itt már nem járja a köszönetés és a vidám integetés. Itt senki sem köszön és senki sem árulja el gondolatait — barátságos gondolatok aligha lehetnek.

Végre egy szép völgybe kanyarog le az útunk,

melynek mélyén a kicsiny és nyájas Luxemburg város egy része fekszik.

Most azonban már komolyan keresni kezdünk, mert kétségkívül itt van a főhadiszállás. Válravetett fegyverrel örök állanak minden szálloda bejáratánál. Mindenütt katonák; automobilon tisztek robognak el mellettünk. Egyik téren nagy sátrakat vertek a lovak számára, előttük pipázó örök álldogálnak. Egy másik téren egész sor gépkocsi áll megrakva hengeralakú tartályokba öntött benzinnel és olajjal.

Keresés közben ügyelnünk kell a katonai rendre, éppen ezért ahhoz a házhoz megyünk, melyben a vezérkart szállásolták el, s amely rendes körülmények között iskola volt. Krum felmegy és hamarosan azzal a válasszal jön vissza, hogy Hahnke tábornoknál kell jelentkeznünk. A tábornok Moltke kegyelmes úrhoz, a vezérkar főnökéhez küld, aki szeretetreméltó svéd feleségével, éppen ebédnél ül a »Kölnischer Hof« éttermében. Moltkené asszony a vöröskereszt szolgálatában áll és ilyen minőségében jött el rövid látogatásra Luxemburgba. Asztalánál szinte úgy érzem, mintha otthon volnék, hisz annyiszor jártam Berlinben is vendégszerető házában. A vezérkar főnöke, mintha csak manőveren volna, nyugodtan szivarra gyújt s részletesen kikérdez terveimről és kívánságaimról. Elmondom, hogy szeretném a frontot látni, már persze, amennyiben ezt egyáltalában megengedhetik, hogy le szeretném írni azt, amit a háborúból saját szememmel láthatok. Hacsak lehetséges, szeretnék benyomásokat szerezni egy modern ütközetéről; remélem, alkalmam lesz arra is, hogy Belgium okkupált területeit meglátogassam. Hogy pedig önkéntelenül se kövessék el indiszkréciót, elmondtam azt a kívánságomat is, hogy leírásaimat a német vezérkar olvassa át.

A tábornok egy ideig gondolkodott. Hogy a frontot meglátogathassam, arra már a császár megadta az engedelmet; most már csak a helyet kellett meghatároznia, ahol legalkalmasabban kezddhetem meg tanulmányaimat. A trónörökös hadserege volt legközelebb, alig pár óra alatt oda lehetett jutni. A tábornok szívesen vállalkozott rá, hogy utazásom

minden dolgát elintézi; hamarosan bővebb részleteket hallok majd a programról.

— Az operációs területen belül természetesen nincs biztonságban; nincs messze odáig, s ha jól figyel, ide is elhallhatja az ágyúzást Verdun felől.

A nap folyamán kézbesítették a vezérkar főnöke aláírta »Ausweis«-t. Engedelmet adott, hogy a hadsereg különböző csapattesteinél nézhessem végig az eseményeket, egyben pedig kérelemmel fordult a parancsnokságokhoz, hogy a legmesszebbmenő udvariasságot tanúsítsák irántam és tanáccsal és tettel támogassanak. Ez az írás számomra valóságos »Szezam nyíl meg« volt; jóformán korlátlan mozgásszabadságot adott.

A nagy főhadiszállás a hadsereg szíve, vagyis helyesebben az agya; itt készül minden terv, innen adnak minden parancsot. Hasonlóképen van ez Franciaországban, Oroszországban és Ausztriában is. Éppen ezért hallatlanul bonyolult apparátus az ilyen főhadiszállás, amelynek szervezete a legapróbb részletekig jó előre készen áll. Ha aztán ez a szervezet megtelepszik egy olyan kis városban, mint amilyen Luxemburg, akkor persze elszállásolása igénybe veszi az összes szállodákat, iskolákat, kaszárnyákat, nyilvános épületeket és sok sok magánházat is. A vidék, mely az invázió tárgya, nem tehet semmi egyebet, mint, hogy belétörődik a sorsába. De semmit sem vesznek el ingyen, a háború befejezése után mindenért kárpótlás jár. Egy szállodában szállásolták el a hadügyminisztériumot, a vezérkart egy iskolába, az automobiltestület irodáját egy magánházba, Moltke tábornok a »Kölnischer Hof«-ban lakott, a kancellár és a külügyminiszter egy elegáns magánházban, a vezérkar legtöbb tisztje és a császár kísérete a Staar-szállodában, ahol nekem is fenntartottak egy szobát.

Ha könnyen érthető okoknál fogva nem is foglalkozhatom többet a nagy főhadiszállás dolgaival, mégis el kell mondanom egyet-mást arról a férfiről, akivel ott találkoztam, akit a történelem egyik legnagyobb és legjelentősebb alakjának, korunk leg-hatalmasabb uralkodójának s azonkívül a legzseniálisabb és legérdekesebb embernek tartok.

7. *A császár.*

Mikor II. Vilmos 1913 júniusában, mint német császár 25 esztendőös uralkodói jubileumát ülte, egy német lapban többek között a következőket írtam róla s ezeknek nagyrésze azóta be is teljesült: »II. Vilmos erős és hatalmas egyéniségének bélyegét rányomja a maga korára. Mindeddig a béke jegyében történt ez. Senki sem tudhatja mit rejt magában a jövő méhe, de annyit biztosan tudunk, hogy nincs idegen hatalom, amely Németország becsületét és biztonságát fenyegethetné. S ha egyszer barátságtalan istenek véres runákat írnak egére, akkor a császár légióit ép oly tevékenyen és impulzíven vezeti majd a tűzbe, mint tette a békében, és sisakjának aranyos sasmadarai új diadalok útját mutatják majd meg nekik«.

S bizonyos, hogy a történelem minden idők számára megcáfolhatatlan tényként fogja hirdetni, hogy Vilmos császár egy negyed század folyamán minden telhetőt elkövetett, hogy Németország határaitól távortartsa a háború viharait. Nem egyszer hajszálon függött a háború kitörése és mindenki egyetért abban, hogy a császár személyes beleavatkozásával hárította el a fenyegető katasztrófát. Nem is olyan régen a világháború közelebb volt, mint a világ sejtette volna — és akkor is a császár békeszeretete találta meg a kivezető utat. Sokan bírálgatták akkor, és viselkedését határozatlannak és engedékenynek mondták. De a történelem ítélete itt is az ő javára dönt majd. Ezalatt Németország készülődött a véres eseményekre, amelyek eljövendő kitörésében egyetlen világosan látó ember sem kételkedhetett. Nem volt rá reménység, hogy a béke megtartásáért folytatott küzdelem tartós eredménnyel járjon. Senki világosabban nem látta ezt, mint maga a császár s éppen ezért uralkodásának egész ideje alatt azon dolgozott, hogy birodalma katonai erejét szárazon és vizen megerősítse. Ma, mint gigászi monumentum úszik a flotta a tengeren, monumentuma megteremtője bölcs és tiszta előrelátásának. Mert maga a császár az, aki Tir-

pitzcel, páratlan admirálisával együtt ezeket az úszó várakat megteremtette, amelyek nélkül kétségbeejtő lett volna Németország helyzete, mikor Anglia hadüzenete megérkezett.

Nyomban Luxemburgban való megérkezésemkor abban a tisztességben részesültem, hogy meghívást kaptam másnap egy órára a császárhoz, ebédre. A legtöbb vendég a Staar hotelben lakott s az autók jökor útnak indultak. Én őkegyelmesége von Gontrand hadsegéd úrral mentem. A császár a német követ házában lakott és magántermei az első emeleten voltak. A földszinten iroda volt, melyben állványokon harcterek hatalmas térképei voltak fölállítva; mellette az ebédlő: egy egészen kis szoba.

A vendégek az irodában gyülekeztek egyszerű egyenruhában, minden dísz nélkül. Jómagam is utcai ruhát is viseltem. A császár kíséretében néhány régi ismerőst találtam: von Plessen főhadsegédet és Müller admirálist, aki Smaalandból származik, époly jól beszél svédül, mint németül. Egyébként a következő kegyelmes urakat és hadsegédeket láttam ott: von Treutlert, von Marschal bárót, von Mutiust, von Illberg dr. vezértörzsorvost, Pless herceget és von Armint. Összesen tehát tizen voltunk.

Pont egy órakor megnyílik az előcsarnok ajtaja és nyugodt, biztos léptekkel belép Vilmos császár. Minden szem odatapad középtermű, erőteljes alakjára. Tökéletes a csend, mindenki érzi: egy nagy egyéniség lépett a szobába. Mintha az egész igénytelen szoba mondhatatlan jelentőséget kapott volna. Ime a tengely, amely körül a világesemények forognak. Itt van a tanácskozási szoba, amelyből a háborút vezetik. »Németországot szét kell morzsolni« mondották ellenségei. »Magst ruhig sein« mondja a német hadsereg hazájának. S íme itt áll körünkben legfőbb hadura, a férfiaság, a határozottság, a nyílt becsületesség mintaképe. Őt keringik körül az egész világ gondolatai; tárgya a szeretetnek, a vak bizalomnak a csodálatnak, de egyben a félelemnek, a gyűlöletnek és a rágalomnak. Őt, aki szereti a békét, körülözönlí a történelem legnagyobb háborúja s neve körül dúl

a harc. Bizony nagyon jelentékeny embernek kell lennie annak, aki egy fajrokon birodalomban olyan esztelen gyűlöletet tudott kelteni s olyan aljas gyalázkodást támasztani, mert különben rágalmazói békén hagynák és haragjuk kelyhét másra ürítenék, akitől jobban kell félniök. De az ő fejére zudul mind az, amit a rágalom, a gyávaság s az asszonyi pletyka ki tud gondolni. A szándékait elferdítik, a szavait félremagyarázzák, a cselekedeteit büntetteknek bélyegzik. De egész Németország az egész német birodalom, az ő dicséretétől hangos. A tábori istentiszteleteken és Németország minden templomában hétköznapiokon és ünnepeken áhitatosan és buzgón imádkoznak érte. »Magst ruhig sein« mondhatják a katonák a császárnak; a maguk részéről pedig tudják, hogy ő sohasem mulasztja el a kötelességét s nem fog meghátrálni addig, míg Németország jövője biztosítva nincs.

Nem V. Károly császár, nem az imperátor az, aki az irodába lép. Egy tiszt, az elképzelhető leg-egyszerűbb egyenruhában, rövid kékesszürke kettősgombsorú kabát van rajta, sötét nadrág és sárga tábori csizma. Még a vaskereszt fekete-fehér szalagja sem díszíti. Mégis lebilincselő és megnyerő egyéniség, udvarias és barátságos nagyvilági ember. Éles fölfo-gása és ragyogó karakterizáló képessége elárulják a megfigyelőt és a művészt, beszédének okossága az államférfit, energikus modora, kifejező mozdulatai és pompás csataleírásai a hadvezért, lekötelező nyájassága a szerénységet és az emberbarátot, férfias parancsoló szava az uralkodót, aki megszokta, hogy engedelmeskedjenek neki. Boldog az a nép, amelynek főleg nyugtalan időkben olyan uralkodója van, akiben mindenki bízik, akinek hivatásában senki sem kételkedik.

De olyan a szeme is, mintha csodálatos mágneses erő volna benne s mintha mindenkit béklyóba verne, ha belép a szobába. Mintha az egész szoba vilá-gossággal telnék meg, mikor az ember a császár nyugodt kék szemébe néz. Csodálatosan kifejező a szeme. Mindenekfölött hajthatatlan akaraterőről és vas energiáról beszél. Fájdalmasan szól azoknak vak-

ságáról, akik nem tudják belátni, hogy nem akar ő mást, csak, ami Istennek tetsző és népének hasznos. De beszélnek egyben sziporkázó szellemről és átható értelemről is, amelytől nem idegen semmi, ami emberi. És beszélnek ellenállhatatlan humorról, beszélnek becsületességről, igazságszeretetről és olyan őszinteségről, amelynek tekintete sohasem fordul el, amely keményen és megingadhatatlanul hatol be minden idegünkbe.

A zavarnak és kényelmetlenségnek az az érzése, amely talán addig elfogott bennünket, míg a Föld leghatalmasabb és legérdekesebb emberét vártuk, nyomtalanul eltűnik, mielőtt a császár crélyesnél is erősebb kézszorítás és szives üdvözlés után beszélni kezd. A hangja férfiasan katonás, hihetetlenül tisztán beszél, anélkül, hogy csak egyetlen szótagot is elharpapna. Sohasem keresi a megfelelő szót, hanem mindig fején találja a szöveget, gyakorta fölöttébb erős kifejezéssel. Beszédét jobbkarjának heves és kifejező mozdulataival kíséri, míg balkarja mozdulatlanul nyugodt. A beszéde mindig lebilincselő és érdekes. Gyakran villámgyors kérdések szakítják félbe, s az embernek össze kell szednie magát, hogy ugyanolyan gyorsan és világosan megfeleljen. Ha ez sikerült, a császár arcán meglátszik a megelégedés. Fölöttébb impulzív s a beszéde keveréke a komolyságnak és a tréfának. A találó feleletre vagy vidám anekdótára jóízű kacagásra fakad, hogy szinte belérázkódik.

A császár parancsára az ebédlőbe megyünk, Müller admirális balra, én magas házigazdám jobbán ültem, véle szembe pedig Gontrand főhadsegéd.

Az asztal nagyon egyszerűen volt terítve. Egyetlen fényűzés az arany csengő, amely a császár terítéke előtt állt és amellyel jelt adott, hogy új fogást találjanak. Az ebéd époly egyszerű volt: leves, hal főzelékkel, hús, gyümölcs, vörösbor. Ritkán voltam még olyan éhes, mint mikor a császár asztalától fölkeltem! Nem azért, mert kevés volt a fogás, hanem mert a beszélgetésben jóformán sohasem állt be szünet, míg a csengő utoljára meg nem szólalt, mindenki fölállt és a tábori egyenruhás lakájok eltolták a

székeinket. A császár egész idő alatt velem beszélgetett. Beszélgetését legutóbbi berlini előadásomhoz fűzte, amelyen jelen volt; Tibet, amelyben olyan nyugalom van, bizony hamarosan egyetlen országa lesz ennek a Földnek, amelyben nyugalom van. Aztán a világhelyzetről beszélt s a viharokról, amelyek végigszáguldanak Európán. Örömmel töltött el, mikor hallottam, milyen tisztelettel és szimpátiával beszél a császár Franciaországról. Panaszolta a kényszerűséget, amely szükségessé tette, hogy akarata ellenére a franciák ellen vezesse hadseregét s reméli, hogy eljön az idő, mikor a németek és franciák jó szomszédságban élnek majd. Ezért a célért dolgozott huszonöt esztendőn át s reméli, hogy a mostani háborúból a dolgoknak egészen új rendje fakad majd. Németország és Franciaország egymástmegértése szükségképpen megdönthetetlen bástyája lesz a jövő békének. Előbb azonban el kell jönnie a győzelemnek, négy nagyhatalom beláthatatlan seregén, amelyek Németország határai s az idegen világrészekben lévő német birtokok ellen indultak, aztán tisztes és minden irányban biztonságot adó békének, végül pedig a nagy és szilárd alapú világbékének. Elsősorban Istenben hisz a császár, de vakon bízik német népében és óriási, nagyszerű hadseregében is. Bízik a katonák és a tisztikar szárazon és vizen tanúsított ragyogó bátorságában és halálmegvetésében.

Ha a franciáknak csak sejtelmük is volna a császár igazi gondolkodásmódjáról, egész más véleményekkel lennének felőle, mint amilyenekkel most vannak. Senki sem teheti pedig föl rólam, hogy más kijelentéseket adok a császár szájába, mint amelyeket tényleg megtett, s amelyeket saját magam hallottam. Rossz fizetése volna ez a vendégszeretetnek, amelyben a fronton részesítettek.

Az írószoba asztalán szivar és cigaretta, meg egy égő gyertya volt. A beszélgetés — komolyan, tréfásan — itt folytatódott, a háborús kegyetlenségekről szóló történeteket víg anekdoták követték, míg a császár el nem búcsúzott, nekem szerencsés és tanulságos utazást kívánt s felment a szobájába, hol

az okmányoknak és leveleknek, a jelentéseknek és táviratoknak bizonyára egész halmai várták.

Az afféle beszéd, hogy a császár a háború közben megöregedett, hogy a háború sok fáradozással és nyugtalanságával felemésztette erejét és egészségét, tisztára mese. A haja nem őszült meg jobban, mint amilyen a háború előtt volt, az arca színes és annyira nem fogyott le és soványodott meg, hogy egész ellenkezőleg duzzad az élettől és az erőtől. A Vilmos császár fajtájából való férfiú akkor van az elemében, mikor a körülmények hatalma arra kényszeríti, hogy latba vessen mindent, amije van, és odaáldozza főképpen önmagát birodalmának hasznára és becsületére.

8. Az ötödik hadsereghez.

Az új kísérő, kit Moltke tábornok a trónörökös főhadiszállására való utamban mellém adott, Hans von Gwinner, a berlini nagy bankembernek és bagdadi vasútépítőnek fia volt; automobilját élénken és biztosan ő maga vezette. Nemsokára én is mellette ültem, a bennünket kísérő katona pedig a kocsiban belsejében foglalt helyet.

Szakadó esőben hagytuk el a várost. Az út sikamlós volt, de azért örületes sebességgel vágattunk tova. Későn indultunk s már az est beállta előtt célhoz akartunk jutni, mert máskülönben nem voltunk biztosságban a franktireuröktől. Az ötödik hadsereg-nél egy egész csapat franktireurt fogtak el és irgalom nélkül agyonlőtték. Utunk nyugatnak visz bennünket. Redingennél átkelünk Francia-Lotharingia határán. »Karabélyt tölts«, kiáltja hirtelen a hadnagy a katonának. Önkéntelenül körülnézek, de nem látok semmi különösét; az egész csak óvatossági rendszabály volt, de különösen hatott reám ez a parancs, mikor most először hallottam.

Longlavilleben, az első francia helységben, igen sok nyoma látszott a német gránátoknak, de a gyárak és magas kéményeik meg voltak kímélve. Az országút testén és két oldalán is hatalmas gödröket szakított-

tak a gránátok s akárhány fát döntött ki egy-egy ágyúlövés. Némely házból nem maradt meg sokkal több, mint a puszta falai; másokról csak a fedelüket tépte le, amint horzsolta egy ágyúlövés. Az országút külső oldalán húzódó vasúti pályatest rútol össze van rongálva, s a sínek itt-ott acélkötél módjára gombolyodnak fel rajta. A templomtornyok meg vannak fosztva fedelüktől, amiben különös kedvüket lelik a franciák, így teremtve jó helyet a gépfegyvereknek és megfigyelőállomást tisztjeiknek, akik azzal vannak megbízva, hogy kikémleljék a német tüzérségi állásokat és megfigyeljék a francia ágyútűz hatását.

»Merre visz az út Longwyba?« kérdezi Gwinner. »Egyenesen erre.« A felelet mindig udvarias, bárha forr a düh a szívben. A Longwy előtt levő két erőd egyikét jobbra hagyjuk el magunktól, s nemsokára azután a kis gyárvárosban vagyunk, mely völgyben fekszik s magaslatok veszik körül. Ezeknek a magaslatoknak egyikén van Longwy vára, melyet a németek rendkívül erős ágyúzás után, mindjárt a háború elején könnyű szerrel bevettek. Kihaltnak és elhagyottnak a város semmi esetre sem látszott, mert lakóinak nagy része visszatért, mikor a háború jobban előrehaladt nyugatnak, s az élet kezdett annyira amennyire, visszazökkeni régi kerékvágásába.

A város előtt egy teljesen leégett ház puszta, fekete falai álltak; ennek a háznak ablakából reálóttek a német csapatokra, amelyek ezért, háborús szokás szerint, felgyújtották az épületet. Mindenhol, amerre az ember néz, a háború nyomait látja: a szántóföldeken és az árokszéleken elhányt francia tarisznyák és egyenruhadarabok; az útszéli árokban egy felfordult automobil, amelyet kiméletlenül félrehárítottak az útból, hogy ne akadályozza a forgalmat; kissé odább egy mótóros teherkocsi. Itt fegyverek és lőszerszállítókoszid darabjai és roncsai, ott félhold-alakú sáncok a tábori lövegek védelmére.

Egy fakeresztes sír, aztán még egy: a sírok egész sora — katonasírok! Az út közepén egy pár esővízzel megtelt gödör, melyeket gránát szakított a földben; veszélyessé is válhatnának, ha az ember

siettében sekély pocsolyának nézné őket; de Gwinner már ismeri ezt az utat. Az úttesttől jobbra és balra mély, keskeny lövészárkok, előttük alacsony fal mellvédnek és fegyvertámasztéknak. A katonák most nincsenek bennök, s most némán terülnek el azok a szántóföldek, melyekben egy hónappal ezelőtt háromszázezer ember csatázott! Egynémelyik tábláról a német csapatok takarították be a termést. Az árókszéleken, a kis erdőkben és cserjésekben alacsony ágakból és galyakból épített kunyhókat látni, amelyekben menedéket kerestek a francia katonák az eső és hideg elől. Ellenben a német gyalogságnak vannak sátrai és minden katona a bornyúján viszi a sátorveréshez való kellékeket.

Utunk egy erdőrészen visz át. A franciák nagyon ügyesen tudják tartani az erdős tájakon levő állásait, géppuskákat rejtenek el a fák koronájában. Ennek következtében a németek a folyók hasítottá völgyeket és erdei tájakat nehezen meghódítható területeknek tekintik. Az oly síkabb tájakon, mint aminők Franciaország középső és déli részein vannak, könnyebb dolog, rohamra menni.

Longwy főutcája szomorú látványt nyújt. Hosszú útvonalon nincs már rajta ház, csak romok, romhalmazok emelkednek rajta, puszta falak tátongó ablaknyílásokkal. Csak a hidaknál járnak, puskájokat vállra vetve, a német őrszemek, egyébként nincs ember sehol! Noërs városa földig égett, a templomának tornya pedig össze van lövöldözve, mert gépfegyver kattogott azon a helyen, ahol egyébkor esti imára hívnak a harangok. De holttest, elesett katona, elhullott ló nincs sehol; a németek eltemették mind, hogy ne fertőzzék meg a levegőt és ne okozzanak járványt. De azért még mindig elég dolog emlékeztet a háború megpróbáltatásaira. Egy sövény mentén a szalmafedőes kunyhók sora, odább felborított szekerek, melyekkel a franciák el akarták zárni a mindkét oldalán fával szegélyezett országutat. Mellette a távíróvonal halad, melyet a védekezők összeromboltak, de a német távíróműködés aztán ismét jókarba helyeztek.

Marvilleben már élénkebb a forgalom. Mindjárt

ez út mellett a szántóföldön egy élelmezési oszlop állította fel négyszögbe ekhós szekereit. Pihenőt tartanak s az emberek meggyújtották éjszakára a tábor-tüzeiket. A szekérvár körül őrszemek állnak.

Jó darabbal odább egyszerűbb szekerekből álló élelmezési oszlop tartott pihenőt. A forgalom fenntartása érdekében nem szabad az országúton megállniok; könnyebb is egy csoportba verődött oszlopot őrizni s ha kell, megvédeni. Itt utólérünk és elhagyunk egy motoros omnibuszt, mely a tábori pót-tát viszi az ötödik hadseregnek; hatalmas zajjal mennydörög végig a kemény országúton. Az utat most ismét egy, még mozgásban levő élelmezési oszlop szűkíti meg. Itt lassabban kell haladnunk, hogy a kísérő katonák lovai meg ne bokrosodjanak és neki ne rohanjanak az autónak.

Elértük már Montmédyt, melynek kis vára megadta magát, mikor még nem is lövették. De őrsége, mielőtt elvonult volna, felrobbantotta a vasúti alagutat, mely a hegyen vitt keresztül. A németek azért mindjárt hozzáláttak, hogy új vasúti pályatestet rakjanak le a hegy körül; ez az építkezés még ekkor is igénybe vette a francia foglyok munkaerejét. Sajátságos látvány volt munkában látni ezeket a kék- és vörösegyenruhás katonákat, kiket vállravezett fegyverrel szürkeegyenruhás német katonák őriztek.

Este felé az idő kiderült s a nap vörösen áldozik le, mint egy tüzes golyó. Végso sugarai francia hadifoglyok csapatjára esnek, amely fáradtan kullog Montmédy felé s német katonák kísérik.

Most megpillantjuk a Maas völgyét és a kis Stenay várost.

9. *A trónörökösnél.*

Megállunk a főparancsnokság háza előtt. Ott találtam egyik főhadiszállásbeli barátomat, von Maltzahn báró tartományi tanácsost és birodalmi gyűlési képviselőt, ki a trónörökös személyes barátai közé tartozik. Ő adta tudtomra, hogy várják jöttömet és sietnem kell, hogy nyolc órára, a vacsora idejére ké-

szen legyek. Tehát folytattuk utunkat addig a kis francia kastélyig, hol a trónörökös felütötte szállását.

Katonás uniformisú lakájok vették át podgyászomat s az első emeleten, a trónörökös magánlakosztálya mellett levő szobámba kísérték. Nemsokára azután megkopogtatta ajtómat von Behr kamarás, szolgálattevő udvari marsal, egy finom és megnyerő külsejű, nyájas fiatal úr. Azért jön, hogy a vacsorára hívjon. Kimentünk a felső vesztibülön át a lépcsőre, melynek alján szép szertartás tanui lettünk. A tornáczon meglehetősen számú tisztt állt sorban s velük szemben vagy húsz katona. Aztán megjelent a trónörökös karsu, nagy, egyenes alakja, fehér waffenrokkján a vaskereszt első és második osztályú jelvénye, s biztos léptekkel a két sor közé lépett. Egy úr, aki a kíséretéhez tartozott, egy doboz vaskeresztet vitt utána. A trónörökös kivett egyet, átadta a hozzá legközelebb álló tisztnak. Megköszönte a császárnak és a birodalomnak tett szolgálatait, és erőteljes kézszorítással kívánt szerencsét az újonnan kinevezett lovagnak. Mikor a tisztek mind megkapták rendjelüket a vitézségükért, a katonák kerültek sorra; a szertartás velük szemben is ugyanaz volt, mint az imént a tisztekkel szemben.

Mikor a vaskereszt lovagjai elvonultak, bementünk a vesztibülbe. Ott a trónörökös elélem jön és szíves istenhozottal köszöntött magánál. Az asztalnál a következő urak voltak jelen: Schmidt von Knobelsdorff altábornagy ő excellenciája, az osztrák hadsereg törzskarának parancsnoka, von Behr kamarás, Widenmann tanár vezérfőorvos, von der Planitz, Müller és Heymann őrnagyok, von Zobeltitz hadnagy s néhány törzskari tisztt, akik későbbben tértek vissza tábori munkájukból s most az asztal végén foglaltak helyet.

Hogy mit eszik az ember a német trónörökös-nél? Ime az étlap: Karfiol-leves, borsos hús burgonyával, kacsasült salátával, gyümölcs, bor, kávé és szivar. S miről folyik a beszélgetés az asztalánál? Hát biz' azt nehéz volna elmondani, mert beszélgetésünk jóformán az egész Föld kereksege körül forgott. A trónörökös is, mint a császár, Tibetben kez-

dette, onnan pedig már csak egy macskaugrás volt a Himaláján át a Huglidelta pálmáihoz, a benáresi pagodákig, a holdnak a Tads-Mahal fölött világító ezüst korongjáig, a dsungelbeli tigrisekig és az indiai hullámok kristálytisza visszhangjáig, a Malabar Point szirtjeinél, Bombaynál. Beszélgettünk régi, el nem felejthető emlékekről és közös jóbarátokról, kik barátból ellenséggé váltak. S beszéltünk a háborúról és rémségeiről s a borzasztó áldozatokról, melyeket megkövetel magának.

— Mindhiába, — mondotta a trónörökös, a haza mindent elvár tőlünk s mi győzni akarunk, győznünk kell, habár az egész világ is síkra száll ellenünk.

— Nem különös, hogy itt oly nagy nyugalom van? Hiszen ma este úgy vagyunk itt, mintha a legteljesebb békében élnénk; pedig csak pár órajárásnyira vagyunk a tűzvonaltól! mondja fenséges házigazdám, minekutána meghallgatott egy rövid, szabatos és kielégítő jelentést, melyet egy belépő tiszt hangosan eléje terjesztett.

— Igen, császári fenség, én egy hadsereg főparancsnokságát valóságos zümmögő méhkasnak képzeltem, s most valósággal árnyékát sem lelem a nyugtalan-ságnak vagy idegességnek, mindenhol csak nyugodtságot és biztonságot látok. De legjobban mégis ütközetet szeretnék látni, mert azt hiszem, hogy a legtöbb laikus emberhez hasonlóan, magam is teljesen hamis képzetet alkotok róla magamnak.

A trónörökös mosolyog és így felel:

— Igen, a Neuvillehez és Detaillehoz hasonló csatafestőknek manapság vajmi kevés alkalmuk van, hogy érvényesíthessék művészetüket. Az ember nem igen látja a harcolókat, mert elbujnak a terepen és a lövészárkokban, a szuronyrohamhoz közel férközni pedig veszedelmes dolog, mikor az embernek nincs ott szolgálati teendője. A távolság a küzdő felek közt nagyjában és egészében nőttön nő a lövőfegyverek tökéletesülésével. Akinek a legjobb tüzésége van, annak van a legtöbb kilátása a győzelemre. Nekünk nagy előnyünk a szürke hadi egyenruhánk, mi láthatatlanná válunk a terepen, holott a

franciák rikító színű egyenruhái már mesziről szemünkbe tűnnek. Látni az ütközetet majdnem lehetetlen, még a vezér, aki intézi, se lát belőle valami sokat. Hadvezetése jelentések meghallgatása, küldöncök és telefon útján történik. Nézőnek állni ki egy közeli magaslatra nem ajánlatos. Az ember meglehetősen bizonyos lehet benne, hogy megfigyelőnek tartanak, aki a tüzet vezényli és magára vonná az ellenséges srapnelek záporát. De önnek azért lesz alkalma itteni látogatása közben annyit látni, amennyit látni egyáltalán lehet.

Hogy milyen hangulat uralkodott Németország trónörökösénél? Vidám, fiatalosan üde és fesztelen hangulat. Az ember nyomát sem lelte ott az udvari feszességnek, még a máskülönben a legszigorubb fegyelmet tartó tábornokra is átragadt az ott uralkodó bajtársias szellem. A munkának reánehazedő hatalmas terhe annyiban mégis éreztette hatását, hogy rendszerint később jött az asztalhoz, mint a többiek. A vacsora és az utána következő együttlét körülbelül 11 óráig tartott. Ezek voltak a nyugodt együttlét egyedüli órái, mert napközben mindenki teendői után járt, a trónörökös pedig a harcvonal megfelelő helyén vette át a fővezérletet.

10. *A tűzvonal mögött.*

Szeptember 21-ikén. Korán ébresztettek mindenkit, mert hét órakor volt a reggeli, melynél mindenki a trónörökös köré gyülekezett. A trónörökös azután megkért, hogy kísérem el a vezérkar házához, ahol majd megállapítják számomra a »haditervet«. A tábornok azt tartotta a leghelyesebbnek, hogy mindenekelőtt a tüzérségi harcot nézzem meg Septsargesnél. Három tiszt megfelelő utasítást kapott. Matthias őrnagy volt a kirándulás vezetője, egy katona az automobil-vezető.

Az autó készen áll és helyet foglalunk benne. Örületes gyorsasággal száguldunk déli irányba s nem tagadom, hogy fokozott idegfeszültség hatalmasodott el

rajtam. Mert nem hadgyakorlat volt ez, hanem maga a háború, a legnagyobb háború, melyet valaha viseltek a földön, mi pedig a nyugati harcvonalon voltunk, a franciákkal szemben, kiket joggal tartanak a legjobb katonáknak Németország ellenfelei közt. Percről percre közelebb jutottunk a tűzvonalhoz s mikor az autó egy-egy kanyarulatnál lassította menetét, mindig hangosabban hallottuk az ágyúdörgést, azokat a tompa, nehéz lövéseket, melyektől a föld megrázkódott.

Az út tele van élelmezésioszlopokkal, melyek délnek vonulnak, megszámlálhatatlan társzekerekkel, melyek üresen tartanak észak felé, hogy valamelyik vasúti állomáson megrakodjanak élelemmel; és tele van az út friss csapatokkal, fiatal, erős katonákkal, kik egyenesen Németországból jönnek. De vidám és megelégedett valamennyi; víg katonadalokat énekelnek, úgy pipáznak és szivaroznak, úgy kacagnak és fecsegnek, mintha egy falusi népünnepre vinne őket újtjuk. Valójában pedig azért jönnek, hogy betöltsék azokat a hézagokat, melyeket a franciák tüzelése vágott bajtársaik soraiban. Pótcsapatokat alkotnak ők, de nem látok köztük egyetlen egy olyan arcot sem, mely elárulná a közeli halál sejtelmét. Az ágyúdörgést ők tisztábban hallják, mint mi, mert az automobil zúgása túlharsog minden más hangot. De ők, úgy látszik, kedvüket lelik abban a tompa zenében, pedig helyük messze a tűzérségi állások előtt van kijelölve számukra!

Végigszáguldunk Dun utcáján. Nem is igen lehet több utcáról beszélni egynél ebben a kicsiny, szépfekvésű Maas-menti városban. De mily borzasztóan el van pusztítva! Fájdó vigasztalás, hogy házait a franciák saját tűzérsége lőtte rommá, hogy minél kellemetlenebbé tegye a németeknek a Dunban való tartózkodást. Dun most hadtáp-állomás, hadtápparancsnoksággal, hadtáp-kórházzal, hadtáp-raktárral s nagy fegyver- és lőszerkészletekkel. Idáig ér a porosz üzemből tartott vasúti forgalom; itt rakták át a vasuti kocsikból a készleteket is és szállítják tovább katonai fedezettel.

Most már észre lehet venni, hogy közeledünk a űzvonalhoz. Az országúton hemzseg a katonaság. Itt egy sebesültcsoport, egyik katonának a feje, másik-

nak keze vagy karja van bekötözve; ott egy municióoszlop, a szekerek végtelen sora, mely teleteli van rakva nagy municióval, gránátokkal a 21 centiméteres mozsarak számára, melyek Septsargesnál és a szomszédos községeknél állanak a csatavonalban. Minden hatlovas fogathoz meg a hozzátartozó lőszereskocsihoz hat katonát osztanak be. Hárman a baloldalt nyergelt lovakat ülik, ketten az elülső rész bakján ülnek, egy pedig hátul a szekér hátsó felén. Az övükben balfelől Mauser-pisztoly, a lovasok kardja a nyereg baloldalához van erősítve.

Baj is az, hogy az emberek egyenruhája oly piszkos, mint a mező sára és agyagja; az egész fogat mégis a legnagyobb mértékben festői a maga erős, nehéz lőszereszámmal, rúdjaival, szíjaival, kötélzeteivel és egész felszerelésével. Az egyik lovas énekel, a másik fütyül, a harmadik a makrancos lovát biztatja; az egyik kocsin ketten ülnek hátul és cigarettát sodornak, ami nem is oly egyszerű dolog a szekér döcögő mozgása közben. Végezetül jön a legénység tábori konyhája az élelemmel és néhány köteg fával. És mindegyre a fülünkbe cseng ez az örökös »tramp, tramp«, mikor elvonulnak előttünk az oszlopok, a harcosoknak, a lovaknak, az élelemnek és a municiónak ez a kiapadhatatlan áradata.

Végre elértünk a nagy oszlop elejére. Ott néhány tiszt lovagol, az oszlopvezető és a közvetlenül rendelkezésére álló emberek. Köszöntenek bennünket. Alighogy elhagytuk őket, máris egy másik municióoszlop végét érzük utol; a szekerein három-három ember, mindegyik szekeret négy ló vonja, melyek közül csak a baloldalon levő első lovat üli egy katona.

Az út két oldalán temérdek nagy és mély gödör tűnik szembe. Itt ugyancsak erős munkát végzett az ágyútűz. Nagyon is jól látjuk ezt, mihelyt ismét alájutottunk a Maas partjaira, oda, ahol oly keserves sors érte Vilosnes falvát. De ennek a pusztulásnak kellő közepén elevenen virul a katonaélet; itt állnak meg az ételmezési oszlopok temérdek szekerükkel, itt tartanak pihenőt a pótcsapatok nagy egységei s az emberek fésztelenül heveredtek le és nyújtózkodtak végig a

nyirkos földön fegyverguláik körül, zöldrúhás tábori csendőrök lovagolnak s itt pótolják az elhullott hámoslovakat, mert Vilosnesben a németek tartalék-lóállomást rendeztek be.

Az ágyúk most már hatalmasan dörögnek, s már nem vagyunk messze a német ütegektől. Még nincs veszély. A körülöttünk levő sok gránátszakította földmélyedés nem a legutóbbi napokból való. Azóta, hogy itt gránátok hullottak, a németek már jó messzire előrehaladtak. De közvetlenül a tűzvonal mögött vagyunk; azért torlódik meg itt minden készlet, mely az emberek eltartásához szükséges, valamint a sok ló, ágyú és fegyver. A földek, mezők és rétek iszapjában ütnék tanyát az élelmezési oszlopok és tábori kórházak. Sehol egy tenyérnyi folt, ahol az ember száraz fekvőhelyet találna éjszakára! Az emberek gyaníthatólag a szekéren alszanak, már amennyire jut rajta számukra hely. Edzettségükben és frissességükben nem panaszkodnak, csak énekelnek.

II. Srapneltűzben.

Dannovoux falunál, mely tele van pótcsapatokkal, még közelebb jutunk a tűzhöz.

Hat kilométerrel ezen a falun túl Septsarges következik. Az odavivő út már a francia ütegek lőtávolaiba esik s időről időre gránátok csapnak le mellette. De mi meg egy gyöngye földhullám védelme alatt haladunk délnek s jó szerencse, hogy az autóval valami baj esik s ez megállásra késztet bennünket; mert kissé odébb az embert már észreveszik a francia megfigyelő őrszemek s akkor minden valószínűség szerint megkeresi az ágyútűz is; a francia tűzértség oly buzgó, hogy egyetlen emberre is pazarul ontja a lövedéket.

Az autó megint rendben van. »Gyorsan át a magaslaton«! vezényli Matthias őrnagy. Könnyebb azt mondani; mint megtenni, mert a dülőút keskeny, azonkívül pedig még valóságos iszapfürdő is, amelyben feneketlenül mély keréknyomokat hagytak hátra a

nehéz szekerek. Balra déli irányban két francia kötött ballon válik láthatóvá; semmi esetre sem kellemes érzés, mert az alattuk levő ütegekkel telefonösszeköttetésben állnak. Az sem hat valami nagyon kedvderítően, hogy az út szélén fakereszteket látunk frissen ásott sírokon. Amott az árokban egy kimúlt ló — gránátvájta gödör már annyi van, hogy az ember ügyet sem vet többé reájok — az út mellett egy élelmézési-oszlop, mely zabot hozott a mozsárüteg lovainak. Már közvetlen közelében vagyunk az első ütegeknek, melyeknek mindegyike négy ilyen hatalmas dörmögőből áll.

Két ily állás közt hajtunk át a tüzelés közben. »Tölts!« — vezényli egy százados. — »Készen!« és mindjárt reá: »Tüzelj!« — mind a négy lövés szinte egyszerre sül el. Villámgyorsan lövel ki egy tűzkéve az ágyú torkából. Megdördül egy lövés, de úgy, hogy az ember befogja a fülét és köröskörül megrázkódik a föld, azután az ember hallja azt a különös, visszásan ható sípolást, mikor a lövedékek bűgva vágnak át a francia állásokba. Minden egyes mozsárnak megvan a maga védőpaizsa; az ágyúknál a tüzelek a föld alatti odvakban lelnek fedezetet abban az esetben, ha a franciák nagyon is tűz alatt tartanak az üteget.

Septsargesban készenlétben álltak a tábori konyhák is füstölő kéményeikkel. Napközben fő az étel s mihelyt besötétedik, a tábori tűzhelyek a lövészárkok közelébe mennek, miközben, amennyire lehetséges, fedezetet keresnek a terepen. A lövészárkokban levő legénység tudja, hol találhatja a konyhákat, s a sötétség leple alatt oda is megy hozzájuk, hogy forró húslevessel töltesse meg bádogcsajkáját.

A faluban néhány tisztől tudakoltuk a helyzet mibenlétét, azután egy védett helyre mentünk s ott leszálltunk az autónkról. Akkor aztán tovább mentünk délnek, úgy, hogy a legközelebbi mozsárüteg balra és egy tábori tüzérségi állás jobbra volt tőlünk. A tábori tüzérség legénysége is barlangokat ásott magának a földbe az ágyúk mellett s rejtekhelyét ágakkal, galyakkal, szalmával és falombbal fedte be, hogy rejtve maradhasson a franciák elől.

Automobilunktól mintegy nyolcszáz méternyire közeledtünk gyalogszerrel a francia tűzálláshoz. A lövészárkok két meglehetősen párhuzamban vonuló, egymástól néhány száz méternyi távolságban levő vonalat alkotnak. Mögöttük vannak a tüzéségi állások, szintén két, majdnem párhuzamos vonalban. Eszerint most a német tüzéségi állások és a német lövészárkok közt, vagyis azon a területen mozogtunk, mely a francia tüzéség célpontja volt. Ennek következtében megragadtunk minden óvatossági rendszabályt, mely a terep természetéből adódott számunkra. Célunk egy megfigyelő állás volt fenn a magaslaton, ahol néhány tüzértiszt állt egy-egy szobor mozdulatlanságával fa állványokon nyugvó messzelátójuk mögött. Ők vezették a mozsárüteg tüzelését és jelentették telefonon, hol csaptak le a gránátok, hogy a lövedék alacsonyan vagy magasan járt-e, túl messze jobbról, vagy túl messze balról csapott-e le a céltől, melyet az őrzáratok és a repülők jelentései alapján állapítanak meg.

Lenn még valamennyire biztosságban jártunk, mert nem láthattak bennünket a francia arcvonalról. »Ügyeljen a telefondrótokra!« kiáltotta Matthias, ki elől haladt, mikor átléptünk a fűben levő egynéhány vezetéken. Ekkor a lejtőnek már mintegy a közepére értünk, ahol a franciák több pontról láthattak bennünket, aztán leszálltunk egy hosszú lövészárkba, mely a megfigyelő állásnak közelébe vitt. A terep lejtős volta következtében a víz ugyan jobbra lefutott, de ami még ott maradt, elég volt arra, hogy az árok fenekét szürkésbarna agyagpéppé változtassa át, melyen az ember megnehezült talpával kisiklott és melybe singesontjának közepéig besüppedt.

A figyelők odafenn állnak köpönyegükben a domb élén, előttük alacsony, rövid mellvéd. Az embert általában nem szokták szívesen látni ily helyen, mert felhívhatja jelenlétével a franciák figyelmét és veszedelembe sodorhatja a megfigyelők életét. Ennek következtében csak kurtán köszöntöttek bennünket s a kőszobor mozdulatlanságával figyelték tovább a francia tüzelést. Utunk végső szakaszát libasorban

tettük meg, hogy legalább az egyenesen szemközt levő ütegeknek úgy tűnjék fel, mintha csak egy ember közelednék és elszórtan haladva, ne okozzunk nagyobb mozgalmasságot a domb tetején. Leguggolva figyeltük a délnek eső tereprészt Malancourt irányában s tájékozódunk, amennyire módunkban állt.

Az őrnagy éppen azt magyarázta, melyik magaslatokat, erdőket, falvakat és országútakat vették el a németek és hol kezdődnek a francia állások, mikor egy srapnel közvetlen közelünkben, mindjárt balra tőlünk, szétrobbant. »Fedezni!« kiáltotta Matthias ezredes és testének egész hosszában levágta magát a mellvéd mögött. Alighogy mi is követtük példáját, három újabb srapnel hullott alá kissé nagyobb távolban. A francia figyelő nyilván mégis látott bennünket és egyenesen reánk irányíttatta egy üteg tüzét. Ennek következtében azt tartottuk a legokosabbnak, ha biztosabb helyet keresünk magunknak. Mindenekelőtt újra lementünk a mozsárüteghez. Aközben, hogy töltöttek a legközelebbi lövésre, papírra vetettem a mellékelt, nagyon tökéletlen vázlatot, de bizonyára senkisé kívánja, hogy az embernek elég lélekjelenléte és hidegvére legyen a részletesebb rajzoláshoz, mikor minden pillanatban srapneleső hullhat reája. A kép a mozsárágyúnak töltéshez leeresztett csövét mutatja, jobbra tőle saraglyán egy lövedék fekszik.

12. Madame Desserrey.

Világos volt még, amikor visszaérkeztem Steynayba. A kastély kapujában a trónörökös ült és pihent; az imént tért vissza szolgálatából. Később még sétáltam egyet a városban. A Maas hídjánál az őrszemnek feltartóztattak s határozottan, bár udvariasan felszólítottak, hogy mutassam elő igazolványomat. Nincs is benne semmi különös, hogy gyanusnak tüntem fel előttük, mert a hónom alatt vittem a vázlatkönyveimet. Csak egyikök, egy tiszteletreméltó népfelkelő jelentette ki megátalkodottan, hogy az igazolványom nem elégséges. »Tehát nem elég önnek Moltke vezér-

kari főnök?» »Nem elég, mert az igazolványt le kell bélyegeztetni az ötödik hadsereggel is«, felelte. Csak néhány bajtársa segített ki a bajból azzal, hogy elolvastva igazolványomat, kijelentették, hogy Moltke tábornok nekik elég.

A kórházban tett rövid látogatásom után — az ispotály egy francia tüzérségi kaszárnyában volt berendezve — hazafelé tartottam és csodálkozva álltam meg egy bolt ajtajában, melyen német katonák jártak be s ki. Minthogy hallottam, hogy néhány katona kétségbeesetten próbálja megértetni magát a bolt tulajdonosnőjével, felajánlkoztam tolmácsnak. Az üzletben női divatárú, fehérnemű, vállfűző, csipke, zsebkendő, harisnya, parfüm, szappan és mindenféle más toalett cikk volt kapható. A tulajdonosnő, madame Desserrey, három év óta özvegy volt, s három gyermekével meg a húgával ebből a kis üzletből élt. A boltban levő katonák inget akartak venni, és madame Desserrey értésökre akarta adni, hogy megvarr nekik mindent, amit kívánnak, ha megszerzik a hozzávaló anyagot. A katonák meg voltak elégedve ezzel a döntéssel, vettek pár skatulya szappant, aztán Istennek hírével útnak ereszkedtek. Megkérdeztem madame Desserreytől, hogy a háború nem teszi-e tönkre, de eddig még nem volt semmi vesztesége; remélte, hogy majd csak átesik valahogy az őszön meg a télen, s hogy nemsokára véget ér a háború.

»És milyeneknek találja a német katonákat?« kérdeztem tőle.

»Nem tettek semmit sem nekem, sem az enyéimnek, mindig udvariasak és nem engednek meg maguknak semmit. Aminek hasznát vehették a raktárból, megvették és becsületesen megfizették; nagy üzletet csinálhatnék, ha kaphatnék friss árút Luxemburgból. Én meg még hárman, mi vagyunk az egyetlenek, akik nyitva tartják itt a boltjukat; a többi mind bezárta üzletét s a németek közeledtére elmenekültek.«

A boltban volt két kötőgép, azoknál ült a tizen-nyolc éves Desserrey Blanche, meg a tizennégy éves

huga és harisnyát kötötték a német katonáknak, míg tizenegy éves öccsük kinn ült a lépcsőn és nézte a katonaéletet. Blanche kisasszony elragadó leány volt, de betegesnek látszott s valami fájdalmas vonás volt a fekete szemében, meg egy reményt jelképező horgony a melltűjén

Megkérdeztem tőle, sok barátja van-e a harctéren? — Igen vannak, felelte és nagyon kívánczik azok után az ismerősei után, akik elmenekültek a városból. Mily szörnyű ez a háború! kiáltotta, mily szerencsétlenség mindenkre nézve! Aztán megkérdezte, hogy ma is erős harc folyik-e a homlokvonalon; kora reggel hallotta az ágyúdörgést. Igen, elkeseredetten harcolnak németek és franciák egyaránt és nem egy derék, nagyreményű fiatalember halt meg a hazájáért. Blanche kisasszony nemcsak hogy katonáknak varrt, ő a legszebb álmokat álmodta, a szíve pedig tiszta volt s minden álnokság nélkül való; szeretetreméltó leányka volt, s ráadásul kacagni is tudott a beszállásolás minden gondja és a harisnyakötés közben, sőt azt is észre lehetett venni rajta, hogy az örömet a leggyönyörűsebb dolgok közzé számítja ezen a világon. A német katonák, kik beléptek hozzájuk, érdeklődve nézték és tisztelettel bántak vele. Ő maga mondotta, hogy sohasem volt oka panaszkodni magukviselete miatt; de nem sejtette, hogy képes lefegyverezni a legerősebbet is szemének egy pillantásával.

»Soyez comme l'oiseau,
Penché pour un instant
Sur les rameaux trop frêles,
Il sent plier la branche,
Mais il chante pourtant,
Sachant qu'il a des ailes.«

Desserrey Blanche egy megindító regény hősnője is lehetett volna!

En a magam részéről nem értem reá regénnyel foglalkozni. Mikor kiléptem az utcára, az óra hatot ütött a maga régi francia módja szerint a templom tornyán s a szobámba siettem papírra vetni néhány

feljegyzést. Egyszerre kopogtatást hallottam. — Szabad! kiáltottam káplári hangon. S belépett a trónörökös, egy nagy könyvet hozva a hóna alatt. Kértem fenséges vendégemet, hogy foglaljon helyet a kanapén; ott ültünk aztán és csevegtünk, míg el nem érkezett az ideje, hogy felkészüljünk a kései ebédhez.

Annak a könyvnek pedig, melyet a trónörökös magával hozott, kérve, hogy tartsam meg emlékül, ez volt a címe: *Deutschland in Waffen*, Németország fegyverben s különböző íróktól származó közleményeken kívül egy csomó kiválóan jól megcsinált és reprodukált színes kép volt benne, melyek a különböző csapatnemeket szolgálatban, hadgyakorlaton és háborúban —, a német hadiflottát pedig a nyílt tengeren ábrázolták. Maga a trónörökös adta ki ezt a művet kiváló mesterek közreműködésével.

13. Reggeli szürkület.

Szeptember 22-ikén. Ebéd közben a trónörökös azt az indítványt tette, hogy tartsak Matthias őrnaggyal, kit szolgálati kötelessége Eclisfontaineba szólít. Onnan akarják rohammal megtámadni Varennest és a környékén levő községeket, amelyeket a németek egyszer már birtokukban tartottak, de aztán taktikai okokból ismét kiűritettek.

Reggel félnégy órakor felébresztettek. Meggyújtottam a gyertyát, kinyitottam az ablakot és kinéztem az éjszakába. Koromsötétség volt, csak néhány csillag fénylett át a park fáinak koronáin — hangtalan csend, csak az örök lassú léptei hallhatók.

Négy órakor egymagam ültem a reggelinél. Egy szolga kísért el lámpával Matthias őrnagy lakására, ahol már várt az automobil egy fiatal hadnaggyal, meg egy katonával. Bundába burkolódzva, helyet foglaltunk és kirobogtunk a városból. Előttünk a fényező világos fénykévéi; de ily kora reggel nem értek messzire. Sűrű köd terjengett a földön. Ennek következtében óvatosan haladtunk, már azért is, mert az országút most tele volt mozgó oszlopokkal. A for-

galom éjjel sem szünetelt a hadtápvonalon. Hát soha sem lesz vége ennek az örökös vonulásnak? Valóban úgy látszik, Németország kimeríthetetlen, eleven erő és anyag dolgában.

A ködben a fák kísérteties, őrtálló alakoknak tűnnek fel. Még sajátyszerűbben hatnak ebben a szokatlan, festői megvilágításban az oszlopok. A lovasok köpennyel a vállukon, türelmes, fújó lovak hátán ülnek és álmodnak; egyik a másik után tűnik elő a ködből, amint a fényszórók világossága reájok esik. Egy ló megijed a világosságtól és a gép zakatolásától, a lovasa felriad álmából; megrázkódik, helyre illeszkedik a nyeregben, és a menet tovább halad. Újabb lovasok kerülnek elő, mindig egyik a másik után, teméntelen lópatkó csattan meg az út kavicsain, s a nehéz társzekerek kerekei csikorognak és meg-megreccsennek a sárban, mely a küllőkbe csimpaszkodik és nehéz tömegekben hull ismét le.

Ekkor valami sárgászörös fény tűnik fel az út mellett. Közelebb jutunk hozzá — mind erősebbé és színeesebbé válik, tábori tűz az, melyet fáradt katonalakok silhouetetei vesznek körül. Valamit forralnak a tűzön, talán kávé vagy teát, s némelyikük már pipára gyújtott. Sorsuk, mely ma reájok vár, ép oly sötét és ködös, mint az éjszaka, mely még körülveszi őket! A levegőben van, hogy ma történik valami, új ütközet lesz a homlokvonalon. De a katonának az nem ujság, nem szokatlan vagy izgató. Nekik az a mindennapi kenyerük, mert a homlokvonalon mindig harcolnak s a sors szólítja ki őket a tűzbe. Talán az van megírva róluk, hogy éppen ma esnek el és szaporítják az útszéli árkok mellett levő sirokat és fakereszteket. Talán ez a sötét éjszaka életük utolsó éjszakája volt! Ha úgy van is, mindenestre jól aludtak; a tábortűz barátságos és jóleső meleget terjesztett maga körül.

Új tüzek mutatkoznak; valamennyit mozgó katonák veszik körül, katonák, egyre-egyre katonák. Egy helyütt meg kell állnunk egy darab ideig, mert egy lovasnak makrancos lovával akadtunk össze. Itt minden oldalról az éjszaka harci hangjait hall-

juk: szekerek döcögését, fegyverek zörgését, lovak dobogását, a legénység beszélgetését és a vezető szigorú vezényszavait. Csapatok azok, melyek a harc-vonalba mennek.

14. A „dörmögők“ Eclisfontaine előtt.

Félhétkor elértük Eclisfontainet. A köd, hol lengébben, hol meg sűrűbben, cafatosan és rendszeresen függ alá, de csökönyös és még mindig dacol a felkelő nappal. Jelentős napja ez a mai nap a németeknek; támadni akarnak és Varennes ellen akarnak előnyomulni. Csak a köd akadályozza őket, pedig már nyolcra jár. A gyalogság állítólag már előnyomulóban van és a szélső homlokvonalon már erős harcban áll. A tüzérségnek még várnia kell, míg előretolhatja állásait. De azokon a helyeken, ahol most állnak az ütegek, már reázendítenek reggeli énekükre. A lövések különböző irányból mind sűrűbben dördülnek el. A faluhoz egészen közel a tábori haubicok és a nehéz mozsarak állnak. Azok a lövések, melyek gyöngébben és tompábban szólnak, francia részről jönnek. Néha négy, sőt hat lövést hallani majdnem ugyanegy pillanatban; aztán szünet következik a legközelebbi sortüzig.

Egy tiszt a kavicsolt országút mentén átvezet a falun. Egy kis házban összefut a tábori telefon minden drótja; vagy hat tiszt ül ott egy hosszú asztalnál, telefonhallgató a fülükön és térkép előttük. Itt gyűlnek össze a jelentések, a harc lefolyásáról, a francia és német hadállások változásáról s ebből folyó kívánságok és szükségek.

Matthias barátommal egy darabig tovább megyek déli irányban addig a pontig, ahonnan a vezérkar a német előnyomulást vezeti. A terep eddig a pontig lassan emelkedik; domináló helyzete van és elsőrendű kilátás nyílik az egész területre, melyen a harc tombol. Itt áll von Mudra vezénylő tábornok; társaságában van von Haeseler, a hetvennyolc éves tábornagy is, akinek most nincs parancsnoksága, de azért nem képes ellenállni annak a vágyának, hogy közel lehessen

egykori hadtestéhez ott, ahol Németország becsületéért harcol. Több tisztól körülvéve egész nap ott áll az országút közepén a két tábornok. Közvetlenül az út mellett egy messzelátó helyezkedik el faállványán s ennél a messzelátónál egy százados, ki szakadatlanul jelentette megfigyeléseit. Közbe-közbe a vezénylő tábornok maga is odament a messzelátóhoz.

A hely, ahol álltunk, nem volt egészen veszélytelen. Egy katonának a telefonállomás közelében golyó érte a hátát, sajátságosképpen a nélkül, hogy megsebesült volna; csak a lökés következtében, vagy ijedtségében bukott fel. A golyó, mely nagyon messziről jött, erejét vesztette. Egy másik katona könnyen megsebesült — szintén puskagolyótól. Három srapnel egészen közelünkben robbant szét, de sokkal magasabban, semhogy kárt tehetett volna bennünk.

Egy pontról, Eclisfontaine közelében, kitűnő kilátás nyílt délnyugati irányban Varennesre. Itt az országút közepén egy széken ült a testes és jovialis Pfeil gróf hadosztályparancsnok. Mióta a köd szinte nyomtalanul eltűnt, előbontakoztak az argonnei erdő körvonalai is. Három kilométernyi távolban Varennes felé a terep egy fensíkos tarajig emelkedik, mely néhány német tábori tüzérségi üteget véd, amelyeket szabad szemmel is könnyen láthatunk.

Ezeztől az állásoktól mindjárt balra a német gyalogság vonul előre. A messzelátón át látszik, hogy a katonák erősen meghajolva haladnak előre, hogy amíg lehet, őket is védje az a magaslát, mely az ágyúkat fedezi. De a franciák, úgy látszik, mégis észrevették már a gyalogságot; a srapnelek szakadatlanul ott robbannak szét soraik fölött; egyik fehér felhőcskét nyomon követi a másik s közepéből villám tör elő. Egy ízben nyolc ilyen felhőcskét számláltunk meg, melyek egyszerre jelentek meg a katonák fölött és a golyók záporával árasztották el őket. Néha gránátok is csapódtak le közelükben. Ezeket könnyen felismerhettük a földnek, agyagnak és pornak sötétszürke oszlopairól, melyek tüstént fölemelkednek ott, ahol gránát hullott alá.

A délnyugatnak eső magaslattól mindjárt délre, de nekünk a magaslát miatt látatlanul, jelentékeny

német gyalogsági erők vannak a hosszú lövészárkokban. Az útegeken innen a terepen két félhold alakú sötét folt látszik, amelyek a messzelátó üvegén át katonákká oszlanak szét, a katonák ülnek és fekszenek, de kezük ügyében tartják a puskát és a szuronyt, hogy megvédjék az ágyúkat minden meglepetésszerű támadó rohamtól. Az ágyúk be vannak ásva a földbe, földsáncok vannak előttük és a tüzelő részen túl erősen vannak maszkírozva. Ma reggel francia gyalogság és lovasság még nem volt látható, az ellenséges részen csak a tüzérség harcolt, mely a német tisztek kijelentése szerint kitűnően lőtt; csak épen, hogy a lövedékei akárhányszor úgynevezett »vakon járó« lövedékek voltak s nem robbantak fel.

Most egyszerre mennydörgés kel köröskörül minden oldalról, még hátulról is; egy mozsárüteg, mely négy 21 centiméteres mozsárból állt, egészen a faluig előrenyomult s csak száz méternyire van tőlünk. A föld megrázkódik minden lövés után. A négy lövés gyorsan egymásután szólal meg, csak néhány másodpercnyi időköz van köztük. Aztán az ember félpercnyi, vagy hosszabb ideig, sziszegő, éneklő sipolást hall magafölött és önkénytelenül fölfelé tekint. De a lövedékeket csak akkor láthatja, ha a mozsár mögé, lehetőleg a röppálya meghosszabbított vonalába áll. A négy lövedék együtt teszi meg útját a levegőben s ugyanazt az egy dalt énekeli ugyanazon a magas hangon. Olykor úgy rémlik, hogy elhal, de kisvártatva megint tisztán hallható, ami valószínűleg a szél irányában leli magyarázatát. A mozsárlövedékek csak pár perc alatt érnek célhoz; röppülópályájuk magassága tízezer méternyire van a föld felett — szédületes utazás ez ezeknek a mázsás lövedékeknek. A tábori ágyúk lövedékei, melyek rendszerint háromkilométeres távolságra vannak beállítva, félperc alatt jutnak céljukhoz.

A négy »dörmögő« egyre-másra dobálta át nehéz gránátjait a franciákra; mindegyik lövésnek ki tudja, hány ember halálát kell okoznia. De a főrendeltetésük mintha mégis az lett volna, hogy elűzze az ellenséget Varennesből, mely csak hat kilométernyire van délnyugati irányban Eclisfonteintól.

Este megkérdeztem az egyik megfigyelő tisztől, hogy vajon mibe került a mai lövöldözés. Gyorsan megcsinálta a számítást huszonnégy tábori haubic-ütegről és nyolc üteg nehéz ágyúról és mozsárról; minden egyes lövés átlagos költségét 50 márkára teszi, a lövések számát tizenkétezerre; ez együttvéve 600.000 márka egy napra s a német harcvonalnak csak egy egészen kicsiny részére! Mások viszont azt mondták, hogy ez a számítás minden tekintetben túlzott. A tüzérség mindenestre óriási összegeket használ el olyan háborúban, mint ez a mostani, melynek az ágyú a főfegyvere.

15. Francia foglyok kihallgatása.

Két német katona francia foglyokat kísér töltött és szuronyos fegyverrel Eclisfontainebe. A legtöbb fogoly egykedvűnek látszik és pillantása csak egy gondolatot árult el: Most már minden elveszett, nekünk most már végünk! Mások mélyen levertnek látszanak és sírtak. Megfosztották Franciaországot karjaik erejétől, most, mikor legnagyobb szükség van rája.

Éppen Bernhard dandárnok társaságában voltam, mikor közeledtek a franciák kék zubbonyukban és bő vörös nadrágjukban; az egyenruhájuk rongyos, piszkos volt, amin nincs mit csodálkozni, mikor az emberek egy hétig a lövészárokból tanyáztak. Bernhard tábornok hozzájuk lépett és megállást vezényelt: azután félkörbe állította őket. s többekkel beszédbe eredt. Az egyiket Ozèresben sorozták és a mozgósítás tizenegyedik napján Bar-le-Ducon át vitték Varennesba, s ott állt azóta is.

A foglyokról feljegyzéseket készítenek s ily módon tüzetes tájékoztatást nyernek az ellenséges csapatok összeállításáról, ezredekről, dandárokról s hadtestekről és a harcvonalon elfoglalt helyzetükről. A tábornok azt is megkérdezte a foglyoktól, milyen az ellátásuk; a feleletek nagyon eltértek egymástól. A legtöbben meg voltak elégedve, csak néhányan

mondották, hogy a mult héten csupán kétszer kaptak meleg ételt, mert történetesen messzire voltak a legközelebbi tábori konyhától.

Végezetül azt kérdezték a foglyoktól, hogy van-e naplójuk s nyolcan vagy kilencen azt felelték, hogy: Van! A könyveket átadták a tábornoknak, ki magánál tartotta azokat. Ezen a réven is fontos tájékoztatáshoz lehet jutni az ellenség csapatmozdulatairól, néha látszólag merőben jelentéktelen feljegyzések alapján, melyeket csak a szakember tud méltányolni. Bernhard tábornok később felolvasta előttünk ezeknek a naplónak egyikéből az utolsó szakaszt, melyet a fogoly előttevaló nap jegyzett fel. Az volt benne a többi közt: »A poroszok lövik Varennest. Jól lőnek, de ma éjjel egyik gránátjuk X. tábornokot érte, amikor éppen lefeküdt«. Bernhard tábornok azt mondta, hogy a francia foglyok mindig udvariasak és figyelmesek és szabatosan s az igazsághoz híven felelnek minden kérdésre. Őt a legtöbb esetben »mon général«-nak szólították, amivel bizonyosságát szolgáltatták, hogy tájékozottak a német rangjelzésben, még a mindent egyenlősítő tábori uniformisban is. S a tábornok minden katonai szigor nélkül beszélt a foglyokkal, minden felfuvalkodottság nélkül, amire a rang és a hatalom könnyen reácsábítja az embereket.

A kihallgatás közben egy szőke körszakállas francia altiszt hozzám fordult és azt kérdezte tőlem: — Mit fognak velünk tenni? Azt feleltem:

— Forró levest és kenyeret fognak adni, a sebesülteket pedig orvosi kezelésbe adják.

A francia kérdőleg és csodálkozva nézett reám; nyilván nem hitte, hogy csakugyan így állana a dolog. Aztán rámutatott egyik bajtársára, kinek vérző horzsolt sebe volt a nyakszirtjén. Egy német hadnagy tüstént átadta a sebesültet egy egészségügyi katonának.

Így győződtem meg én magam is a harctér közvetlen közelében arról, amit már előbb is láttam a hadikórházban, hogy a francia foglyoknak minden tekintetben emberséges és jóindulatú bánásmódban van részük a németeknél, s az igazság nevében ezennel

kijelentem, hogy alávaló hazugság és gyalázatos rágalom bizonyos ellenséges lapoknak minden ezzel ellenkező állítása. Ha majd elkövetkezik a békekötés napja, s a francia foglyok hazatérnek, ők maguk tehetnek majd bizonyosságot erről. Úgy lehet, hogy egyikök-másikok vissza fog emlékezni: Eclisfontainera is.

Később a franciák újabb seregei érkeztek. A németek a szuronyroham közben ejtették foglyul őket. Egyiküket augusztus 5-ikén Konstantinápolyból hívták haza, egy másik azt mondotta, hogy tartalékos és hogy kezd hiány mutatkozni emberekben. Ezekkel a tábornagy és kiváló hadsegédje, Rechberg beszélgetett, aki irigylésreméltóan jól beszélt franciául.

A fegyvertelen franciák egyik csoportjában volt egy százados is. A combját érte a lövés, erősen sántított és két katonára támaszkodott; előkelő, nyílt-szívű ember benyomását tette. Mikor az ő csoportját hallgatták ki, megkínálták, hogy üljön le, mert nagyon sápadt volt.

— Nagyon érzi a sebet, mon capitaine? — kérdezte tőle egy német tiszt.

— Nem, egyáltalán nem, merőben jelentéktelen, — felelte a kapitány.

— Nagy veszteségeik voltak a harcban?

— Nem túlságosak s kipótolhatunk minden hézagot.

— Ugy látom, fáradt, mostanában bizonyára rosszul ment dolguk?

— Nem, egyáltalán nem, én nem láttam szükségét.

— Sajnálja, hogy foglyul esett?

— Sajnálom, — felelte nehezen és határozottan s anélkül, hogy felvetette volna szemét.

Nem tartozott azok közé, kiket demoralizál a foglyulesés. Mikor a kihallgatás véget ért, köszönt és eltűnt kékvörös seregével a legközelebbi utcakanyarulatnál.

16. Varennes elfoglalása.

Lassan-lassan még az avatatlan is észrevesz bizonyos változásokat a helyzetben. A tüzérek a délnyugaton levő két üteghez lovagolnak pompás fogataikkal. Az ütegek háttérében az argonnei erdő sötétlik. Egy munició oszlop nyomon követi őket. Az ágyúk egy ideig hallgattak; most mozdonyozzák fel őket, eléjük fogják a lovakat, a lőszert a kocsikba rakják, a kísérlégénység felpattan helyére, a lovasok nyeregbe szállnak s mikor minden készen áll, az ütegek szép ívben s teljes gyorsasággal elrobognak és eltűnnek a magaslat mögött. Ettől a magaslattól nyugatra új lövész-sorokat látunk, amint délnyugati irányban rohamra indulnak. Tisztán hallani a gyalogságnál levő gépfegyverek bántó kattogását. A támadók terepet nyertek és új állásokba nyomulnak elő.

Visszamegyek a figyelőhelyre. Az öreg tábornagy, ki már 1870-ben is részt vett a harcban s mert így valóban joga van rá, hogy fáradt legyen, végre rávétette magát, hogy helyet foglaljon egy nádszéken. Ott ül most, újra éled emlékeiben és szemét nem tudja levenni az ütközetről és a fehér srappelfelhőkről. Tekintete komoly és szigorú, arcát éles és mély redők barázdálják, ősz haja sörényként borul a vállára. Úgy látszik, legjobban szereti, ha egyedül van, de ha megszólítják, az egész ember csupa élet. Daliásan, katonásan áll von Mudra tábornok a messzelátója mögött és figyel. Egyébként világosszürke köpenyének vörös gallérját feltúrta, kezében a környék térképét tartja, baloldalán tábori tarsoly, melyben térképek, feljegyzések, toll, körzők és más effélék vannak.

Előkerült a német tábori tüzéség egy harmadik ütege is s új állást keresett magának. S a gyalogosok harmadik sora követi az első kettőt és rohamban megy előre Varennes felé. A légénység mindenütt szuronysegezve, erősen szórt rajvonásban ugrándozik előre, hogy kevésbé tömött célpontot szolgáltatson az ellenség tüzelésnek s eltűnik a legközelebbi domb

mögött — puskaropogás hallatszik a völgyben és a gépfegyverek kattogása kíséri —, néhány perc múlva hangos hurráh-riadal: újabb ellenséges állást foglaltak el!

A kis akció, mely csak egy szeme a láncnak, élénk mozgalmasságot kelt Éclisfontaineiben. Elsőnek a tábori kórház szekerei robognak teljes gyorsasággal oda, ahol a harc lefolyt; aztán néhány század gyorsaság vonul el szemünk előtt, hogy kitöltse a hézagokat. Kisebb ulánus-őrjáratok vízszintesen előrenyújtott lándzsával vágatnak Varennes felé. Utolsónak halad el a tábori konyha füstölgő kéményeivel; a szakácsok a tűzhelykocsikon ülnek.

A déli lejtőkön nyolc vagy tíz emberből álló kis csoportokat látni. Saroglyákat visznek s egy juhászkutya követi őket, melynek az a feladata, hogy megkeresse az elszórt és elfeledett sebesülteket az árkokban és a földnyílásokban. Mihelyt sebesültet talál, vakkantással szólítja oda a saroglyavivő egészségügyi katonákat.

A francia tüzérség tüzelése gyengült, mert állásait kénytelen abban a mértékben visszavonni, amint a németek előrenyomulnak.

Varennes, a kicsiny város, melyben 1791 június 22-ikén felismerték és elfogták XVI. Lajos királyt, hogy visszavigyék Párisba, most lobogó lánggal ég és sárgásbarna füstfelhő száll fel égő házaiból. Ég Cheppy és továbbad Boureuilles is. A cheppyi templom tornya dacosan emeli fel hegyes tornyát a füst és a szikrák fellegetében.

Nyugatnak esik az a tágas völgy, melyet az Aisne mellékfolyója, az Aire szel át. Varennes az Aire partján fekszik, mely keletről a híres argonnei erdőt határolja. A völgyön át déli irányban törtetnek előre a württembergi csapatok; jobb szárnyuknak egyik része az argonnei erdő végső nyúlványain halad keresztül. A messzelátón, mely mindég rendelkezésemre áll, világosan látni előnyomulásukat. De arra, hogy az ember meglássa azokat az apró, gyilkos fehér bokorétákat, melyek olyankor jelennek meg, mikor a srapszék éppen a württembergiek fölött robbannak

szét, nincs szükség messzelátóra. A tüzelésre a német srapnelek felelnek, a melyek nagy távolban s inkább balfelé jelennek meg.

Egy municióoszlop, mely a fensíkos magaslat-tól délre talált biztos fedezetet, parancsot kap, hogy vonuljon előre. Az volna a legrövidebb út, ha délnyugati irányban arra a kavicsos országútra térne, amelyen én egész nap voltam. De ez az út veszedelmes; az oszlop sötét vonalát meglátnák az új francia állásokból s kitűnő célpontot szolgáltatna az ellenséges ágyúknak, azonkívül pedig a német fővezetőségre irányítaná a tüzelést. Az oszlop éppen elindult az országúton, mikor a vezetője parancsot kapott, hogy a nagy mozsarak mögött folytassa útját. Az oszlop könnyű lövészert vitt a puskásoknak és gépfegyvereknek. Oda, ahol a lövészer kell, csak éjtszaka fognak elindulni. De töltényhiány ritkán van, mert a sebesültek és elesettek tölténytáskáit kiürítik még harc képes bajtársaik.

Egy könnyű haubic-üteg tűnik most elő az országút északi felén. Fogatai szép ívben kanyarodnak le déli irányban. Nyugat délnyugaton hat gránát csapódik le két kilométernyi távolságban. A franciák a württembergieknek szánták, akik az imént még ott vonultak előre. De most már egy lélek sincs azon a helyen, talán egy hátramaradt egészségügyi katona kivételével.

Hat órakor nyolc égő falut számláltam össze, melyek közül azonban egy az argonnei erdőtől balra s a szomszédos hadtest hadműveleti körébe esett. Mennyi elpusztított ház, mennyi megsemmisített magánvagyon! Igaz ugyan, hogy a nép valószínűleg jókor biztosságba helyezte elhordható ingóságait; de milyen lesz az az ezernyi lakás, mikor az emberek visszatérnek beléjük! Lehet-e még részvét nélkül gondolni azokra az ártatlan emberekre, kiket a legtöbb kár ér a háborúban? És ellensége-e Franciaországnak az, aki elítéli az entente-politikát, mely oly végtelen szerencsétlenséget zúdított a köztársaság északnyugati tartományaiiba? Aki saját szemével látta a háborúnak ezeket a következményeit, a nyomort, a szegénységet

és a pusztulást, megvetné önmagát, ha nem ítélné el hangosan azt a politikát, mely egyedül viseli a felelősséget mindezt a szerencsétlenségért!

— De miért nem megy előre a hadvezetőség? — kérdeztem, mikor a csapatok hat vagy hét kilométernyire foglaltak állást legutóbbi harcvonaluk előtt.

— Azért, mert nem lehet nyomban meghosszabbítani a táviró- és telefonvezetékeket s nem lehet megváltoztatni az új homlokvonallal együtt az összeköttetések egész rendszerét.

Másnap elfoglalták Varennest s ezzel egy darabbal előbbre helyezték délnyugati irányban az egész gépezetet.

De alkonyodott; a nap közeledett az argonnei erdő sudaraihoz. Nagyon tanulságos nap volt ez nekem! A német harcvonal tevékenységéről világos képet kaptam, de ami franciákat illeti, nem láttam mást, mint tüzelésüket és foglyaikat. Csodáltam a német főparancsnokság hihetetlenül biztos és nyugodt vezetését. Olyan volt az, mint egy játék, melyet bizonyos előfeltételek alapján meg kellett nyerni. S ha mind ez a feltétel meg volt adva előre és ismeretes volt, akkor senkinek sem lehetett a legkisebb kétsége sem az eredmény tekintetében.

Az előfeltételek pedig ezek voltak: kitűnő emberanyag, valóban félelem- és gáncsnélküli lovagok, nép, mely béke idején kész eleget s az elégnél is többet áldozni a birodalom védelmére, mikor pedig a háború kitör, kész életét is áldozatul hozni hazájának védelmére, szabadságáért és becsületéért, kiképzés, mely elég hosszantartó, hogy győzhetetlenné tegye az egyes katonákat és a nagy csapatkötelékeket, és hadianyag, melynek beszerzésekor se nem garasoskodtak, sem apró megalkuvásokat nem ismertek. Ennek a nagy küzdelemnek eredménye nem keltett tehát csodálkozást. Nem lehetett ott hallani sem szerencsekívánatokat, sem ujjongást — mindenki úgy beszélt róla, mint a világ legtermészetesebb dologáról!

17. Tábori kórház a romagnei templomban.

Mikor visszatérünk Stenaybe, éppen a tábori kórház előtt kell megállnunk. A törzsorvos künn áll az utcán és rendelkezéseket oszt az újonnan érkező sebesültek kezeléséről és elosztásáról. Bemutatnak neki, s ő nem akar elengedni, míg nem néztem meg a tábori kórházat.

— A harcvonalra jönni, a háborút tanulmányozni és nem látni a romagnei kórházat, nem, doktor úr, az nem lehet! Egész nap látta, hogy a sebesültek hogyan jönnek be a tűzvonalról, miután első ideiglenes ápolásban részesültek a csatatéren. Látta a gyülekezés főhelyét Eclisfontainenál. Most látnia kell a harmadik állomást is: ezt a tábori kórházat.

S a törzsorvos azzal bevezetett a kicsiny, szép ódon katolikus templomba. A nap leáldozott és reáborult az alkonyat Franciaországra. A templomban sötétség volt, de még meg lehetett különböztetni az értékes színes ablakokat, elől, az oltár előtt pedig egy magános gyertya égett, mely inkább nagyobbá tette, mintsem csökkentette a sötétséget. Nyolcvan sebesült német katona fekszik itt. A templomi padokat páronként egymáshoz illesztették, úgy, hogy támlájukkal tágas ládákat alkottak, melyek szalmával voltak megtöltve. Minden ilyen ágyban egy-egy súlyosan sebesült katona feküdt. De a padok nem voltak elégségesek mindannyioknak. A többiek a falak mentén feküdtek a földre szórt szalmán. Mindegyiknek megvolt a külön takarója s az út az egyes fekvőhelyek közt elég tágas volt arra, hogy az orvos, meg az egészségügyi katonák akadálytalanul odaférjenek minden egyes ágyhoz. Mihelyt a betegek állapota lehetővé teszi, tovább kísérik őket Németországba, hogy átengedjék a helyet az új sebesülteknek. Itt csakis az életveszélyesen sebesültek maradnak, azok, kik nem bírják ki az átszállítást, itt maradnak, hogy békében haljanak meg, vagy ha lehet, nyomorékká gyógyuljanak.

Az oltárnál, a gyertya fényénél több fiatal orvos egy éppen az imént érkezett beteggel foglalkozott, kit meg kellett operálni. Gyertyát hoztak s a törzsorvos ágyról ágyra vezetett és fáradhatatlanul megismertette velem a különböző eseteket. A templom kapui zárva voltak; kívülről behallatszott a hadioszlopok zörgése és a lovak dobogása. De benn sajátságos, szinte kietlen csend uralkodott; az ember szinte érezte, hogy itt életért-halálért folyik a küzdelem. Nehezen járó lélekzete, de semmi panasz, olykor-olykor egy sóhajtás, de semmi siránkozás. Egyik sem mutatkozott gyengébbnek, mint a másik, senki sem zavarta a bajtársai nyugalomát. A legtöbben aludtak, vagy aludni látszódtak, holtrafáradtan az elmúlt nap küzdelmeitől.

Ágyról ágyra járunk és suttogva beszélünk, hogy ne ébresszük fel az alvókat és ne zavarjuk az ünneplés hangulatot. Nyolcvan hős, aki ma örömmel ontotta véré a hazájáért! Még szunnyadnak a vaskeresztjeik alatt, — sokan közülök nemsokára a romagnei temető fakesztjei alatt fognak szunnyadni. Itt van egy, aki altestének legérzékenyebb szervébe kapta a lövést. Oly sápadt, amilyen napsütötte a lövészárkokban megviselt bőre csak lehet, s az érverése már szűnik, de a szemét nyitva tartja s a pillantása a földtől messze levő, ismeretlen tartományokon jár. Más képeket lát most, mint rövid idővel ezelőtt a lövészárkokban. Mint ég és föld, olyan a különbség! A künn, a harc vonalon átélt nyugtalanság után már a hosszú és nagy nyugalomba merül. Oly magánosnak és elhagyottnak tűnt föl előttem a bajtársai közt, s akaratlanul az otthon levő rokonaira gondoltam, kik még reméltek, s most már nemsokára sírni fognak.

— Megéri-e a virradatot? kérdeztem a törzsorvostól.

— Nem, a teste már kihül.

A templom közvetlen közelében levő iskolát is tábori kórházzá alakították át. Valamennyi szobájában, hol máskor francia gyermekek tanulják a Liberté, Egalité, Fraternité jelszavát, most sebesült német katonák feküdtek. Egy iskolaszobát ideiglenes műtőteremmé alakítottak át. A táborban úgy segít magán

az ember, ahogyan lehet. És a lehető legjobban felhasználják azt, ami rendelkezésére áll. Egy pár fiatal sebész állt fehér vászonruhájában, egy magas bakokra helyezett asztalfedél mellett, amelyre egy életeleven, szép fiatal katonát fektettek.

Lövés érte mind a két lábát, de jókedve és vidámsága még nem hagyta el, és lelki nyugalommal kiáltotta:

— Ne vágjanak!

Egy irgalmas nővér az egyetlen, ki ily közel volt a harcvonalhoz, mert egyébként kizárólag katonai szervezet működik a hadműveletek színhelyén, felbontotta az első kötést, mely kemény tömeggé sült a kiszivárgott vérrel. Fájt mikor letépték a köteléket és fölfedték a sebet. De a katona összeszorította a fogát és hangját sem lehetett hallani. A ballába a lábizület fölött össze volt zúzva; még a laikus is láthatta, hogy nagyon veszedelmes a seb. Ebben a pillanatban nem lehetett tenni semmit; sínkötést s új köteléket kapott és hálásan megköszönte, hogy oly jó voltak hozzá. Aztán két egészségügyi katona egy felszabadult ágyba vitte, ő pedig, úgy látszott el van határozva, hogy csak alszik és elfelejt mindent.

— Megmarad a lába? kérdeztem az orvostól.

— Az egyik nincs veszélyben, de a másik, amelyet az imént bekötöttünk... no, majd meglátjuk három nap múlva. Meg fogom tenni, ami tőlem telik... és a fejét rázta.

A sebesült francia foglyokat egy élelmiszerkamara szalmaágyain helyezték el; ott várt rájuk az első segély, onnan aztán a kórházba viszik őket. Éppen akkor költötték el kenyérüket és a tápláló forró levest. És ragyogó étvággyal ettek és minden látszat szerint jó kedvük volt; néhányan valósággal vidámak voltak és kacagtak élceiken. Arra a kérdésemre, hogy hogyan érzik magukat, így feleltek:

— Ha a legutóbbi két hét alatt oly jól ment volna sorsunk, mint most, akkor egyáltalán nem lett volna rossz dolgunk.

Künn az utcán a sebesült németek és franciák gondozásra váró nagy serege állt. A harcvonalon még

mindig folyt az ütközet, az éjtszaka folyamán a sebesültek újabb csapatait lehetett várni, az orvosok nem pihenhettek. A franciák külön csoportban álltak. Oda léptem egyikükhöz; az egész feje be volt kötve; alig látszott belőle más, mint a szeme, meg az orra. Kérdésemre, hogy hol szebesült meg, balkezevel fejbúbjának baloldalára, aztán jobb alsó állkapcsának aljára mutatott. Megkérdeztem a törzsorvostól, lehetséges-e, hogy ez az ember jár és áll, lát és hall, holott a golyó függőlegesen átment a fején. Az orvos azt felelte, hogy még nem vizsgálták meg a sebesülteket, de van akárhány eset a legkülönösebb sebesülésekre. A golyó a legsajátszerűbb utakat teszi meg a szegény emberi testben, mely sokszor a legbámulatosabb megpróbáltatásoknak van alávetve.

A franciák, biztosított a törzsorvos, csodálatosan türelmesek. Ki tudja, meddig volnának képesek várni egy türelmetlen szó és mozdulat nélkül. Mikor az orvos kezelni akar egy franciát, szinte szabályszerűen megismétlődik, hogy a sebesült így szól:

— A bajtársaim jobban rászorulnak az ápolásra; én várhatok. Vagy:

— Tessék előbb ezt az embert kezelni — ő családapa s a felesége szűkös viszonyok közt él. Ehhez hasonló ítéletet hallottam más német orvosoktól is.

Így követi az irgalmasság a gyógyító művészet alakjában az irtózatot háború nyomait. Ez a sok orvos, asszisztens, egészségügyi katona, nővér, nem mindmegannyi mentőangyal-e, aki a halál angyala ellen küzd a sebesültek életéért? A sok betegszállító automobil, hordágy, buzgó juhászkutya más-e, mint a vérezők barátja és szövetségese, aki az aratást a véres mezőkön eltakarítja? Itt kéz a kézben hűségesen együtt jár a háborúval a kiengesztelés, mint ahogy a Vörös Kereszt szimbóluma a vér színét egyesíti a keresztény szeretet jelképével.

18. Utolsó estém a trónörökösnél.

Szeptember 23. A napot a Maas mellett levő Dunban töltöttem, amely különösen a franciák ágyúzásától szenvedett nagyon sokat. Hatodfél óratájban tért vissza az urakkal Romagneból a trónörökös; Dunban kellett megvárnom. A városhoz vezető hídon mentem éppen kifelé, amikor teljes sebességgel robogva jöttek meg az előkelő automobilo, rájtuk a jelzés: »Az ötödik hadsereg legfőbb hadparancsnoksága«. Az elsőben a soffőr mellett ült a trónörökös vörösgalléros köpenyben. Intett, hogy szálljak fel, mire letelepedtem mögötte.

Egy kis ideig elbeszélgetett a tisztekkel; aztán elindultunk. De csak lassan, mert egy gyalogezreddel találkoztunk éppen. A katonák taréjon fogva megelőbálták sisakjukat, s olyan hurrát kiáltottak, mintha csak szuronyrohamot intéztek volna valami francia lövészárok ellen; pedig mindez az ötödik hadsereg vezérének és a birodalom örökösének szólt. Mintha csak valami mennydörgő, morajló hurra-tengeren át vonultunk volna, el egészen a két-három emberből álló utolsó kis csoportokig. Legvégül ott állt még az országúton egy magányos őrszem, az is torkaszakadtából kiáltozott! Mikor aztán a trónörökös újra föltette az automobil-pápaszemét, s a gallérját is felhajtotta, akkor nem lehetett ráismerni, s legkevésbé ismerhettek rá a lovasok, akiknek a lovaikra kellett figyelniök. Pedig, mondotta nekem, semmiben sem találja nagyobb örömet, mint ha látja, hogy katonái becsülik és megértik. Legnemesebb kötelessége is a fejedelemnek, hogy népük bizalmára éremesekké váljanak, s jómaga nem is kíván nagyobb boldogságot, mint hogy ilyen viszonyban legyen a német néppel.

Az asztalnál olyan vidám és fesztelen volt a hangulat, mint rendesen, holott lelkes beszédekre, pohárköszöntőkre és hurrakiáltásokra lehetett volna számítani. Varennest bevették és Weddigennek a tengeren véghezvitt haditettéről is megérkezett a

hír. De beszédet nem mondtak és nem is hurráztak. A trónörökös egyformán méltóságos nyugalommal fogadta a híreket, örült, de egy arcizma sem rándult meg, csak nedvesebb fényben csillogott a szeme. Azután arról a kérdésről folyt egyideig a beszélgetés, ugyanaz a jelentőségük van-e a tengeralattjáró naszádoknak az uszó várak ellen, mint a negyvenkettes mozsaraknak a szárazföldi erődítésekkel szemben. Azután más dolgokra került a sor s a hangulat bajtársi és jókedvű volt, mint ennél az asztalnál mindenkor. A németeknek, különösen a fővezéreknek, az elért eredményekkel szemben való rendíthetetlen nyugalma sokszor lepett meg és ejtett bámolatba.

A sikereket a világ legtermészetesebb dolgának nézik s ha valami eredmény hétről hétre késik, ezt változatlan nyugalommal fogadják abban a tudatban, hogy a siker megjön, meg kell jönnie! A fővezetőség tudja, mit kell tennie, hogy a célt elérje, a többiek pedig a tábornagtól a rekrutáig, vak bizalommal vannak iránta s az egész német nép is époly vakon bízik a hadseregben és a flottában. Az ilyen népet nem lehet legyőzni. Matematikai pontossággal és szükségszerűen megy minden. Innen van az a biztonság és nyugalom és ezért nem volt vígabb a hangulat a trónörökös asztalánál, mint máskor.

Közvetetlenül Dun előtt, a Romagneba vezető út északi oldalán magányos sír látható, a keresztje koszorúkkal elborítva. Ott nyugszik egy kapitány, aki, mikor a franciák a saját városukat ágyúzták, kis csapatjával kitartott a tűzben és őrhelyén végül elesett. Emlékezte a Dunt megszálló seregben éppen olyan eleven volt, mint sírján a virágok, amiket mindig felfrissítettek. Pedig csak egy volt a milliók között! A német a világ legegyszerűbb dolgának érzi, hogy odaadja a vérét és meghaljon. Nem, az ilyen népet nem lehet legyőzni!

Vacsora közben érkezett meg Widenmann tanár vezértörzsorvos. A kórházban járt, hogy barátunkról, báró Maltzahnról gondoskodják, akivel automobilbaleset történt. Az autó egy kanyarulatnál felborult és teljes súlyával ráfeküdt Maltzahn mellére. Néhány

bordája betört, amihez lábtörés, agyrázkódás és ideg-sokk járult. Nagyon nyugtalanító volt az állapota, de az orvos remélte, felgyógyul. Sohasem felejttem el Widenmann professzort. Beutazta az egész világot, nagyon otthonos Afrikában és közel volt már a Kilimandzsaro csúcsához, amikor a rossz idő visszatérésre kényszerítette. Közös barátaink voltak közel és messze földön és még azután is, hogy a többiek a szobáikba vonultak, sokáig elbeszélgettünk még ezen az utolsó estén, amelyet a Németbirodalom trónörökösénél töltöttem.

19. Longwy.

Jövet nem nézhettem meg Longwyt, amelynek felsőrésze, Vauban erődtítésébe esvén, olyan rettenetesen szenvedett a háborútól, míg a gyárváros a Chièrre völgyében sértetlen maradt. A nagy főhadiszállásra való visszatérésemkor, szeptember 24-ikén tehát felkerültem a két várárkon át egészen a kapuig, amelyet egy Vaubannak szentelt emléktábla ékesít. Most a német zászló lengett felette.

Az ór az igazolványomat követelte. A földalatti folyosókban több ór silbakolt vállra vetett fegyverrel, beljebb volt a lakásuk és a konyhájuk. A falakon nagy plakátok: »*Armée de Terre et armée de Mer*« és alatta egymást keresztező trikolor: »*Ordre de mobilisation générale*« mindazzal, ami hozzátartozik és végül annak a hirül adása, hogy vasárnap, 1914 augusztus 2-ika a mozgósítás első napja. Ez az ordre tengernyi legnemesebb vérébe kerül Franciaországnak, elpusztítja északkeleti tartományait és a két várost a falakon belül egyetlen romhalmazzá változtatta.

A Longwyt átszelő főutca elején néhány francia munkás álldogált. Francia kézigránátokból szedegették ki a puskaport, hogy ártalmatlanná tegyék őket. Semmiféle földrengés sem bánhatott volna el siralmasabban evvel az utcával végesvéig, mint a gránátok. Egyetlen ház sem maradt épségben. Mikor a támadó hadsereg tüzésége ágyúzni kezdte Longwyt,

elrendelték, hogy lakói hagyják oda a várost, s a legtöbbben el is vonultak. Mások azonban ott maradtak, s ezek közül vagy hatvanan, köztük több asszony, a romok alatt veszték el.

A templomban példátlan pusztulás: az oldalhajó boltozatai beomolva, a többen hatalmas lyukak tátongtak gránátoktól, amelyeknek szilánkjai az oszlopokon leperegve mély barázdákat hasítottak rajtuk. A színes üvegablakokból alig marad néhány szilánk, csak az ólomkereteknek láthatók itt-ott a nyomai. De a szószék, ahonnan a keresztényi igazságokat hirdették, érintetlen maradt, s ha az ágyúzás alatt ott állt volna egy pap, mint a görög pátriárka Konstantinápolyban, amikor a törökök megrohanták az Aja Szófiát, egy hajszála sem görbült volna meg és csodát emlegettek volna. A főoltár békességétől nem riadtak vissza a gránátok; romhalmazzá lett, amelyet vastag mészporréteg lepett be. A főhajóban lehetetlenség volt előrehatolni, mert az orgona az ellapított sípjaival és a karzatok a padjaikkal és mellvédjeikkel egyetlen nagy halmazát alkották a limlomnak, deszkáknak, vakolatnak, díszítménytörmelékeknek, imaszámolyoknak és templomi eszközöknek, s mindez a felismerhetetlenségig szétrombolva.

A szilárd templomfalak alsó részét aránylag megkímélte a pusztulás és éppen itt vannak a Krisztus kínszenvedésének történetét ábrázoló négyszögletű reliefek. Az egyik kép alatt, amely teljesen sértetlen, ezek a szavak láthatók: »*Jésus tombe pour la deuxieme fois.*« A Megváltó arcán kimondhatatlan fájdalom, mintegy a kereszt súlyos terhe és az emberek bűnei miatt. Ó világ hiusága! Egy kőtáblán ez a jó állapotban megmaradt felirat olvasható: »*Hanc ecclesiam Ludovici XIV. jussu et pecunia procurante Vauban erectam primar benedixit lapidem 22 martii 1683*«... és így tovább. Nos hát az orgonahangok elnémultak és a szószékből nem hangzanak el a vigasztaló szavak, csak a nyílt boltozatokon át panaszkolta a szél: »Minden hiábavaló«.

Odakünn hasonló a pusztulás. Itt egy automobil csontváza, amott egy bicikli maradványai kerekék

nélkül, torniszterek és egyenruha-darabok, összeűzött bádoggfazekak, kardhüvelyek, puskaagyak és pipák, gyermekjátékok, festékes ládák és fából faragott állatok, vezetékcsővek, erkélykarfák és rácsok, székek és asztalok halmaza alatt és mindez kövek, téglák és omladék nagy össze-visszasága közepett. Pompeji nem pusztult el annyira, mint ez a város és az én régi Lou-lanom a sivatag kellős közepén, ahol a pusztítás éppen annyi évszázadon át folytatta aratását mint Longwyban napokig, nem fest olyan vigasztalanul, mint Vauban megerősített városa!

Az utcákon kísérteties csönd, csak itt-ott perceg az eresztékekben és kaparászó hanggal hullanak le az apró kövek a falakról. A feltépett lapos tetők közt zajongva járt a szél és a lelógó esőcsatornák mint erősen megkötözött kígyók integettek le a tetőről. Imitt-amott egy-egy sarkon le lehetett olvasni valami utcanévet: »*Rue des Écoles*«, vagy »*Rue Stanislas*«.

Az omladék közt még levelezőlapok is heverték, melyeket nap és eső meghalványított és szétmálasztott. Fölvettem az egyiket és elolvastam a címét: »*Monsieur Crombez, Subsistant au 164. de Ligne, Longwy haut*«. A levelezőlapon csak ezek a szavak voltak: »Le Mans, augusztus 22. Kedves pajtás. Szerencsésen megérkeztem Mansba és bizonyítványaimat egyenesen a princinek küldtem. Reményilem, viszontláthatlak nemsokára. H....« Vajjon megkapta-e ez a Crombez pajtásának az üdvözlését és megpillanthatta-e a levelezőlapon azt a szép képet, amely a Huisne és a Sarthe egyesülését ábrázolja? Vagy ott van talán a veszteséglajstromban, mint halott vagy eltűnt?

A kis piacot a templom előtt fáknak a négy-szöge koszorúzza. Sokat közülök leütöttek a lövegek és most ott hevernek a földön: egy halom rőzse és tüzelőfa az egész. Erre a piacra néz egy háznak a szétrombolt, üres homlokzata, a kapu felett mintha még ki lehetne betűzni ezeket a szavakat: »*Hôtel de Ville*« s az 1731-es évszámot. Előcsarnoka a *Bureau de Police*-hoz vezető bejárattal ruharongyok, bútorok és papirosok valóságos szemétdombja. A rendőrség levél-

tára szerteszórva, közte egy egész kiadásnyi ebből az iratból: »*Traité pour l'éclairage au gaz de la ville de Longwy, du 9 janvier 1912 au 23 décembre 1961.*« Tehát teljes ötven esztendőre kellett volna szólnia az érvényességének. A füzet sajtó alá bocsátásakor senki sem sejtette még, hogy a gáz már 1914-ben fog kialudni. A papiroslevelek zizegtek, zörögtek, mikor a szél végigfújta a kietlen helyiségeken.

Az alsó városrészben mindezzel szemben néhány német uniformison kívül semmi más jel nem vallott rá a háborúra. A német katonaság nagy lelkingalommal járta be az utcákat a meghódított városban, amelynek központjában egészen jelentékeny volt a polgári lakosság száma.

Kevéssel azután átmentem a határon Luxemburgba és naplementekor megérkeztem ismét a kis luxemburgi nagyhercegség fővárosába.

20. Levél a császárhoz.

Báró Reischach udvari marsall útján szeptember 25-én meghívót kaptam a császár asztalához, egy órai ebédre. Az udvari marsallon kívül ott voltak Plessen, Gontrand és Buch urak, ez utóbbi a luxemburgi német követ; továbbá a császár tábori papja és néhány adjutáns. Délután Oszkár herceg betegségéről érkezett hír. Túlerőltetés következtében szívgyörcsfélét kapott s ezért azt hittem, hogy levertnek találok majd a császárt, ennek azonban semmi nyoma sem volt. Fiatalos, katonás magatartással lépett be, erőteljes kézszorítással melegen üdvözölt ismét, zsebéből levelet vett ki azzal, hogy olvassam el figyelmesen, miközben az urakkal beszél. A levél egyenesen a császárnak szólt, egy őrmester írta, aki ott volt éppen Joachim herceg mellett, mikor megsebesült, s leírta, milyen példásan viselkedett a herceg. Egyszerű volt az értesítés, hiányzott belőle minden ékesség, de megmutatta, milyen szilárdan és mélyen gyökerezik az a hűség, amely a német hadsereget legfőbb hadurával összefűzi; a legkeményebb rendületlen sziklává

forrasztja össze őket, a melyre a német birodalom épült. Mikor a császár visszajött és megkérdezte, mi a véleményem a levélről, csak ennyit feleltem:

— Öröme telhetik Felségednek abban, ha a nép alsó rétegeiből ilyen üdvözléseket kap.

— Igen — felelte — semmi sem okoz nekem nagyobb örömet, mint az, ha látom a nép hűségének és hadseregemmel való közvetetlen kapcsolatának a bizonyosságait. Az ilyen levelet legbecsesebb papirjaim között őrzöm meg.

Aztán Oszkár herceg betegségéről beszéltünk. A császár közben ezt jegyezte meg:

— Tehát Hohenzollern-vér is ömlött már. Hat fiam és egy vőm van a háborúban és a sok német herceg közül, aki a fronton küzd, többen áldozták már fel az életüket Németországért.

Azután az ötödik hadseregnél való élményeimről és a háborús eseményekről volt szó. A napot vacsora fejezte be Bethmann-Hollweg kancellárnál.

21. A vasút a háborúban.

Szeptember 26. Kevéssel kilenc óra előtt kellett a pályaudvaron lennem, hogy felszállhassak a vonatra, amely egy weimari népfölkelő zászlóaljat szállított el. De az útiterv éjjel megváltozott, a népfölkelő vonat csak később indult; ott állt azonban egy municíós vonat, indulásra készen Szedán felé, ponyvával leborított huszonkét nyitott és néhány zárt kocsival. Jőmagam ez utóbbiak egyikében helyezkedtem el. Szomszédaim a fedezet katonái, tiz-tizenkét póttartalékos. Mainzból jöttek, s nyolc napot és nyolc éjszakát töltöttek ezen a vonaton! A mi kocsink Németország északkeleti részéből vetődött erre felé; ez a jelzés volt rajta: »Porosz-hessz. államvasútak — északkelet«, s az én fülkémben a berlin—memeli vasúti vonalnak a térképe függött.

A Hotel Staarban valami jó lélek azt tanácsolta, vigyek magammal elemózsiát, mert több, mint két-séges, elő tudok-e teremteni útközben valami harapni-

valót. Így történt, hogy többi podgyászomon kívül, sonkát, sajtot, négy jókora darab vajaskenyeret, három tojást és két üveg ásványvizet hoztak a kupémba.

Aztán szép lassan elindultunk, ki a luxemburgi pályaudvarból, egy álló vonat mentén, amely alaposan meg volt rakodva csevegő, füstölő, nevető katonákkal, akik úgylátszik kitűnő kedvükben lehettek. Barátságos fasorok, majorok és erdők mellett robogtunk, váltakozva tűntek fel: mezők, legelésző jószággal, földek, szántogató parasztokkal és hosszú fasorokkal szegélyezett országutak és dülők. Luxemburgban nem voltak összelövődözött házak, sem hajléktalan emberek. A német csapatok beszállásolása nem volt éppen kellemes, de a luxemburgiaknak az utolsó fillérig mindent megtérítettek.

Sehol az úton csapatok, vagy nyikorgó szekérszlopok. Hogyan van ez, mikor ennyire közel a front? Nos hát, ameddig a vonatok járnak és a német vasúti hálózattal kapcsolatban vannak, *maguk* látják el az egész szállítást a hadtápvonalak kezdetéig, ahol nincsen már vonat. Ezért fest aztán a vidék olyan idillikusan a vasút mentén, s a háborúra mindössze csak az állomások zűrzavara s az őrszemek vallanak, akik a vasutat őrzik és gyakran olyan közel állanak egymáshoz, hogy láthatják a szomszédjukat. Német vasúti csapatok gondoskodnak a forgalomról és népfelkelők látják el az őrizetet.

A mi vágányunk Mameren és Kapellen át vezet. A terep gyengén hullámos, mindenfelé napsugaras mezők terülnek el. Két állomás között megállunk. Miért? A szomszédos vágányon hatalmas vonat közeledett csupa üres teherkocsival. Nincs egy lélek bennük, *hallani* milyen üresek. Öblös visszhangzással robognak el, valami hadseregnek vittek erősítést és most mennek vissza Luxemburgba, hogy újabb csapatokat hozzanak.

Sterpnich! Tehát Belgiumban vagyunk. A tájkép ugyanaz, itt is német őrszemek, itt is szántogatnak a parasztok, mint Luxemburgban. Még vámvizsgálat sincs, amely arra emlékeztetne, hogy új országba jutottunk: a háború minden korlátot ledönt.

Arlonban } hosszabban időzünk. Délnyugaton ágyúdörgés hallatszik, de hogy Verdunból vagy az argonnei erdőből származik-e, ezt nem tudják eldönteni az útitársaim. Tompán hangzik, de határozottan.

Néha rendes sebességgel megy a vonat, de csak hamar megbánja és lassabban halad, mintha a halotti rakomány, amelyet a lövedékek alakjában (visz magával, nem viselhetné el a rázkódást. A pályatest most magasra emelkedett, egy hídon országút felett haladunk át. Odalenn fegyveres katona áll és fölneéz a vonatra.

Most egy falu bukkant fel. Össze volt löve és fel volt perzselve, csak puszta falai állottak, amelyek fák közül tűntek elő. Egy fasor félig ledöntve s a vasút közelében egy ligetnek a szélén szintén kipusztították a fákat. Talán hogy jobban őrizhessék a vonatot és megakadályozzák a merényleteket? Nem. Odébb össze vannak hordva a törzsek s egy vonat vár rájuk: vasúti talpfa lesz belőlük.

»Lassan haladj!« — látható éles kanyarodóknál nagy táblákon a figyelmeztetés; a német lokomotív-vezetők nem érzik még nagyon otthonosnak magukat. De a forgalom nem is valami élénk, csak kevés vonattal találkozunk ezen a kettős vágányú vasúton.

Lavaux—Cousteumont—Hamipre, csupa kis állomás. A katonák teljes nyugalomban üldögélnek, szivarozva és a legújabb lapokat olvasva. Longlier-Neufchateau, nagyobb állomás, a kupé ablakából néhány szétrombolt ház látható. Libramontnál közvetlen közepébe jutunk egy hatalmas csapatszállító vonatnak, amelynek, mint jómagunknak, szintén Szedán a célja. Az egész vonat lombokkal van ékesítve, mintha csak majálisra menne. Kívül a kocsik falán, az ablakok közt, krétával írott kis mondásokat lehet olvasni, amelyek az utasok jókedvéről tanuskodnak, mint például: »El Párisba, már vár ott ránk az ebéd!« s más efféle tréfa. Vig nótázás és kacagás közben robog a vonat ismeretlen sorsa felé.

Egy órás várakozás után reánk kerül ismét a sor és szántóföldeken robogunk át, amelyeken illatos zabkékék állanak glédában, akár a katonák. Az ellen-

ségeskedés kezdetén felrobbantottak egy hidat, nyilvánvalóan azért, hogy megzavarják a vasúti közlekedést, amely a boltozata alatt vonult át. Vasúti csapatok most azon fáradoznak, hogy helyreállítsák a hidat. Belga-Luxemburgban egyébként nem sokat látni a vonatról a háború hatásából.

Libramontból végre délnyugat felé vezet a vasút. Egy kis állomáson közvetlenül egy csapatszállító vonat mellett állunk meg ismét, aztán lassan elsiklunk mellette. A harmadikosztályú kocsikban a katonák felaggatták a tornisztereket, fegyvereket, kabátokat és patrontáskákat, mindenfelé festői háborús rendetlenség. Egyesek a padokon fekszenek és alusznak, mások ülnek s lábukat egymásra vetve füstölnek, olvasnak, csevegnek, vagy nézegetik, milyen odakünn az élet. A első- és másodosztályú kupékban tisztek és altisztek utaznak. Lovasságot visz a vonat, a vonat végén teherkocsik a lovakkal, minden vagonban hat, hármasával szembe fordulva. A tolóajtós középső kocsinylástól gerendák választják el őket, amelyek rövid láncokon lógnak, a gerendákra rá van erősítve a kötőfékjük. A gerendák között, tehát a kocsi közepén kecskelábakon asztal két lócával. Néhány ember ül ott, aki éppen az ebédjét eszi.

Bertrix! Ismét egyórás várakozás. Egy Szedánból érkezett üres vonat okozza a késést. Az ablakon át önkéntelenül is elkapunk egy-egy foszlányt a katonák beszélgetéséből.

— Hallottad-e, hogy Arlon közelében a belgáknak titkos szikraállomásuk van, amelynek nem jutottak még eddig a nyomára?

— Mindenesetre fényes dolog volt az attól a Weddigentől.

— De a szárazföldön sokkal nagyobbak a veszteségek, mint a tengeren. Egy tengeralattjárónak a pusztulása húsz embert jelent, egy szárazföldi roham tízszer, vagy hússzor többet.

— Igaz-e, hogy bevettük Reimsot?

— Úgy látszik, jó darabot vonult vissza a jobb szárny.

Az állomásokon buján tenyésznek a mindenféle

hirek. — Az állomásfőnök bejön a szakaszomba, hogy elmulattasson. Elbeszéli, hogy azt a kőhidat, amelyen az imént átjöttünk, augusztus 19-ikén felrobbantották a belgák, amikor tüzes harcok voltak errefelé.

— Nekünk vasutasoknak — jegyezte meg — nekünk itt kell vesztegelnünk s az ágyúdörgést csak messziről hallgathatjuk. A tűzbe nem mehetünk, mint a többiek.

— De hiszen az önök munkája éppen olyan fontos. Hogyan állana a tűz a fronton, mi volna az ellátással és a tartaléksapatokkal, ha önök nem tartanak rendben a forgalmat?

— Igaz, de mégis csak borzasztóan próbára teszi az ember türelmét.

Végre megérkezik a várt vonat.

— Nincsenek friss lapjai? — szólnak fel az őrszemek és a vasúti munkások, mikor lassan elvonulunk előttük.

— Ami volt, azt már mind odaadtam — feleltem nekik.

De aztán fölfedeztem még a trieri újság egy számát s a legközelebbi helyen, ahol több katona álldogált együtt, kidobtam az ablakon. Micsoda mohósággal falták ezek az emberek az új híreket! Az egyik felolvasott, a többi hallgatta.

Itt egy vidám vonattal találkoztunk: néhány kocsijavító-műhelynek van berendezve. Itt gyalupadok és köszörülőkövek állanak, amott fűrészek, vésők, fejszék és kalapácsok hevernek szerteszét. Más kocsik biciklikkel, targoncákkal, ásókkal, nyársakkal, szeker cékkel, kapákkal és más szerszámokkal vannak teletömve, amelyeket utászmunkáknál torlaszok és lövészárkok készítésére használnak. Egy hosszú alagút után pompás vidék tárul fel, hullámosabb az eddigieknél, alattunk több nagy országút kereszteződik, a legközelebbinél hirtelen lejtősödik a pályatest. Alant egy őrszobában több népfelkelő piheni ki munkája fáradalmait és várja a pillanatot, amikor bajtársait felváltja. Egy csapat szürkeruhás munkás vállra vetett ásóval vonul végig a pályán. Egy kis megállóhelyen vagy negyven szürke és kék katona álldogál gulába

rakott fegyverei körül. Nem is fogyunk ki soha a katonákból. Milyen tömeget foglalnak le csak a vasúti vonalak.

A nap leáldozik. Egy új alagút mögött, alattunk a völgyben megnyílik a kilátás a Semois kanyargós folyására. Új visszatérő munkáscsapatok.

— Még húsz kilométer a francia határig — mondja az egyik.

Egy másik egy elpusztított falu közelében magaslatra mutat, ahol mintha több tömegsír emelkednék. Nő a szürkület és átmegy az éjszakába. Kár, hogy elvész a kilátás erre a pompás vidékre. A pálya sokat kanyarodik, hol emelkedve, hol lejtősödve. Fölfelé reménytelenül lassan megyünk, a vonat kínlódik és a kocsi fája sóhajtozik terhének a súlya alatt.

Alagút bukkan fel megint, bejáratánál kis bódé, amelyben néhány népfölkelő a vacsoráját készíti éppen. Olyan lassan megy a vonat, hogy válthatunk velük néhány szót. Aztán szép csöndesen be a sötét nyílásba. Nyög, zihál egész erejéből a lokomotív, füsttel telik meg az alagút, becsukjuk az ablakokat. Egyre lassabban haladunk. Egyszer csak nem bírja tovább a gép, megállunk.

Egyik útitársam kis lámpát vesz elő a sötétben, ami emeli a hangulatot. Egyre sűrűbb a füst és behatol a kupéba; ha sokáig tart még, mindannyian megfulladunk. Kinyitom egy pillanatra az ablakot, kinézek — csak éjszaka és füst. de a füstön át látni lehet a szikrákat, amiket a lokomotív szór ki magából, amely mintha új erőt gyűjtene. Vonatunk municióval van megrakva s ha itt az alagútban repülne éppen a levegőbe, volna dolguk a legközelebbi napokban a vasúti csapatoknak.

A lokomotív prüszköl megint s nekilát, hogy elinduljon. Elöl valami világosság látszik, alighanem az alagút torkolata. De mégsem, csak egy lámpás, amelynek tompa a fénye a füsttől. Kis idő múlva ismét világosság, mintha virradna végre. De csak a gép tűzfénye. Hát sohasem fogy már el ez a végtelen alagút? Több mint egy félórája már, hogy benne vagyunk. De végre is világosodik és friss levegőt szí-

vunk újra. Hanem a nappalból nem sok maradt már, a szürkület elmosza a tájék körvonalait és sápadtan, gúnyosan lebeg a félhold a föld felett.

Nyolc óra tájban fehérre vált a hold és ott ül a fák csúcsain. Az éjszaka világos és hideg. Mily könnyű volna most a franktiröröknek erdei rejtekhelyeikből a vonat gyöngén megvilágított ablakaiba belövedözni. De semmiféle lövés nem dördül el, néma a csend odakünn, semmi sem emlékeztet a háborúra, mintha a legmélységesebb békében volnánk benne.

Ejféltől kezdve átaludtam utazásunknak a végét. Hajnali három órakor felköltött egyik utitársunk: Szedánban voltunk. Tizennyolc óra hosszat voltunk úton. A parancsnokság feje, Pláto őrnagy, már ilyen korán vidáman, jókedvűen talpon volt, melegen üdvözölt és szobát bocsátott rendelkezésemre a pályaudvaron. De mielőtt elfoglalhattam volna új lakásomat, teát kellett még innom az őrnaggyal és több más tiszttel, akik épen olyan vidámak és fürgék voltak, mint ő. A korai reggelit, a sebesültélelmező intézmény szolgáltatta, amelyben tizenhat önkéntes kisegítő vagy négyezer sebesültet látott el naponként. Egy konyhában, hatalmas üstökben, szakadatlanul bugyborékol a zamatos leves.

Mihelyt elfoglalták az állomást, fából két nap alatt rögtön nagy félszert építettek mellette, amelyben sebesült és sértetlen csapatok vegyesen hosszú asztaloknál ehettek. Sokan ültek most az asztaloknál és odakünn egész Landwehr-csapat vesztegelt, várva a reggeli kávéra és cipócskára. És mindegyik katonának még egy adag kenyér és hús is kijárt a fronthoz való útjára. Mindannyian frissek és jókedvűek voltak és senki sem gyaníthatta, hogy ezek az emberek ott állanak majd nemsokára az ellenség előtt, hogy győzenek, vagy meghaljanak.

Naponkint átlag ötezer ember ment át Szedánon a front felé. Húst és főzeléket a megszállott országnak kell szállítania számukra, a polgármesternek kell gondoskodnia erről — így rendeli ezt már a hadi paragrafus — könnyen érthető tehát, milyen hasznos valamely hadsereg, ha az ellenség földjén harcolhat.

Mert hát megszállott országnak nemcsak a maga hadseregét, hanem az ellenségét is el kell látnia. Mindaddig, amíg volt gabona, meg is követelték ezt, szeptember végén azonban Németországból kellett beszerezni a lisztet a katonák kenyérszükségletéhez. A kávékonyhában egy tucat nagy üst bugyborékkolt és egy öreg francia nő sürgött-forgott közöttük mulatós, nevető jókedvvel.

Azt a szobát, amit rendelkezésemre bocsátottak, eredetileg Plato őrnagynak és az adjutánsának szánták, hogy fölválva pihenjenek benne. De mindezideig nem használhatták fel, mert éjjel-nappal talpon voltak s közben gyakran csak úgy ruhástól aludtak az állomás hivatalában, amely a parancsnokság irodája volt. A III. osztályú váróterem az állomás őrségének volt a lakása. A katonák a földön feküdtek és új napimunkájukra készülődtek fel éppen.

Körutunkban azokba a várótermekbe és raktárakba is eljutottunk, amelyeket kórházaknak rendeztek be. Az egyikben csupa súlyos francia sebesültet ápoltak a Vöröskereszt ápolói és az orvosok. Egy másik teremben azok a németek kaptak helyet, akik hamarosan kibírhatták, hogy keletre szállítsák őket. Fényesen győződtem meg itt is arról, milyen fontos az, hogy a lehető leggyorsabban ürítsék ki a rendelkezésre álló kórházi termeket. Jelentés jött éppen, hogy egy sebesültekkel megrakott vonat van útban Szedán felé, s hogy ötszáz betegszállító kocsit kíván a front, — amiből heves harcokra és véres eseményekre lehet következtetni.

Élet és mozgalom támadt a perronon, mikor a jelzett vonat megérkezett. A testvérek és önkéntes kisegítőik, párolgó kávéval telt vödrökkel és kannákkal és nagy, kerek kenyereskosarakkal, egyik kocsitól a másikhoz siettek; egészségügyi katonák hordágyakkal állottak készenlétben, hogy a súlyosan sebesülteket az autobuszkokba vigyék, amelyek a városi kórházba szállítsák őket. Megy minden karikacsapásra, élet és erő hatja át a szeretetnek ezt a művét. Bármennyien érkeznek, mindannyiuknak jut étel, a hordágyak és ágyak nem fogynak el s a segítő kezek

sohasem fáradnak ki. A sebesült franciákkal ugyanazzal a melegséggel bánnak, mint a németekkel, talán még barátságosabban is, mert csaknem minden-
kiben megvan a részvét azokkal szemben, akik az ellenség kezére kerültek és azonkívül, hogy a maguk sebe sajog, még az is fáj nekik, hogy hazájuk vérzik. Olyan a szedáni állomás, mint valami zsibongó méhkas. Majd vonatok jönnek friss csapatokkal, majd meg foglyokat, vagy sebesülteket szállító vonatok érkeznek be. Bár az éjszaka hűvösen és csillagos éggel borul a városra, azoknak, akik betegápolással fáradoznak az állomáson, nincs sem éjjelük, sem nappaluk s rejtély előttem, hogyan bírják ki ezt az életet. Az az erő, amely bennük a lelket tartja és a fáradságtól óvja őket, a hazaszeretet, amely az ő legnagyobb és legvégzetesebb harcát vívja most.

22. Szedán — 1870!

Délután Heyn őrnaggyal és néhány más tiszttel, akik közül az egyik Majna melletti Frankfurtban bíró volt, most pedig hadbíró, Szedán környékének történelmi nevezetességű helyeire rándultam ki autómobilon. Olyan helyekre, amelyeknek már pusztá emléke is gyászos érzéseket kelt minden franciában.

Frénois közelében fölkeressük a kis Bellevue-kastélyt, ahol 1870 szeptember 2-ikán aláírták a kapitulációt, s ahol megtörtént Vilmos porosz király és III. Napoleon találkozása. A két uralkodó a földszinti kis üveges verandán került össze, amely afféle előcsarnok volt. Az akkori bútor mind eltűnt és semmiféle emlék sem maradt meg abból az időből. De nem! Ott van még a kastély tulajdonosnője, egy érdemes és előkelő öreg hölgy, aki aggkorának és gondjának a súlya alatt meggörnyedve negyvennégy esztendő elmúltával megérte egy új francia-német háború minden változását!

A haja hófehér volt és hajlottan járt, de a fejét egyenesen tartotta és büszke és tiszteletet parancsoló volt. Megkérdeztük, megnézhetnők-e a kastély bel-

sejét, de ő arra kért bennünket, hogy mondjunk le erről és mi természetesen tiszteltük ezt a kívánságát. Hogy a sok katona, aki Bellevue mellett vonult el, szintén szerette volna látni a híres verendát, azon sincs mit csodálkozni, de az öreg úrnő kérte, hogy hagyják abba ezeket a látogatásokat. Békességet akart, s egyedül akart maradni a bánatával.

— *C'est bien malheureux, c'est très, très triste* — mondogatta egyre-másra, s úgy jómaga, mint szavai a legmélyebb részvétetet keltették.

Bellevue kerek tornya úgy emelkedik ki, mint valami szikla, amelyet az újkori történelem két legnagyobb háborújának viharhullámai csapkodtak.

Legközelebbi célunk Donchéry. Ez a kis városka most kétszeresen szomorú hatást kelt. Itt tárgyalt a kapitulációról 1870 szeptember elsején Moltke és Wimpffen, a két tábornok. Bismarck is jelen volt s több tiszt is mindkét részről. Az a ház, amelyben a tanácskozás megtörtént, ebben a háborúban elpusztult, de Anton Werner festménye megvan még. Valósággal megrázóan hat az emberre. Jobbfelől a german vaserő, az elszántság, amely nem tűr kompromisszumot, balfelől a leverit Franciaország legmélyebb balsorsában. Figyelmünket először is Moltke vonja magára, amint kezét az asztalra támasztva áll ott és föltétlenül megköveteli, hogy az egész francia hadsereg megadja magát, s ugyancsak feszült figyelemmel nézzük a vaskancellárt is, aki kezével, kardja markolatán ül ott és a választ várja.

A kép főalakja azonban mégis Wimpffen. Őt az a csapás sújtja le éppen, amelyet a megadás feltételei reá és egész Franciaországra nézve jelent. Nem bírja ki tovább, fölkel, hogy elmenjen. De meg-inog és rá kell támaszkodnia az asztalra és egy székre. A lámpa világa ráárad az arcára, amely a legmélyebb fájdalmat és gondot tükrözi vissza. Miért is törekedett a hadsereg fővezérletére, mikor a megsebesült Mac Mahon Ducrot-t szemelte ki helyetteséül? Neve most már örökre ezzel a vészes nappal kapcsolatban él majd az emlékezetben. Bonaparte egy arcképe függ a falon, s a nagy császár mintha csak szemrehányó

pillantást vetne a szerencsétlen tábornokra. Kísérőinek az arcán a legmélyebb fájdalom és megalázás. Nagyon komolyan állanak ott a poroszok is a szoba másik oldalán. Arcvonásaikról bámulat tükröződik, amelyet a francia hadsereg fényes vitézségén és jobb sorsra érdemes halálmegvetésén éreznek. A művész olyan hangulatot örökített meg, amelyből ezt lehet kiérezni: a jelenlévők mind tudatában vannak annak, hogy ez a nap mint Franciaország legszerencsétlenebb és Poroszország történetének legnagyobb napja él majd tovább az emlékezetben.

Szedánból visszatérve, meglátogattuk azt a házat is, amelyben szeptember 2-ikán kora reggel megtörtént Napoleon és Bismarck beszélgetése. Kísérete és néhány lovas társaságában landaueren jött a császár Szedánba. Kiszállott a hintóból, s botjára támaszkodva megtörtén, korán megvénülten állt ott, amikor Bismarck feléje lovagolt. Egyik festményén ezt a pillanatot is megörökítette Werner. Aztán bementek a házba, felhaladtak a keskeny nyaktörő lépcsőn és a két nagyobb szoba közül a hátsóban letelepedtek. A házigazdát, Fournaise takácsot, eltávolították, huszonkilenc éves felesége azonban ott maradt az első szobában. És madame Fournaise még él, barátságos öreg asszony, aki filozófikus nyugalommal fogja fel az életet, amely pedig mily kegyetlenül bánt el a házával. Csak az háborította fel, hogy két puskagolyó az ablakon át repült be hozzá és belefűrődött a szoba padmalyába.

Egyébként egészen helyes előadást tartott nekünk a negyvennégy év előtt való nevezetes napról és vissza tudott emlékezni minden apróságra. A császár barátságos és leereszkedő volt hozzá, Bismarck jókedvű volt és tréfálkozott vele. És mikor vége volt a tanácskozásnak és a két úr elment a maga útjára, akkor a császár négy húszfrankost ajándékozott neki, amelyet még ma is őriz üveg alatt berámázva, ezzel a felirattal: »*Donnés par sa Majesté l'Empereur Napoléon III. à madame Fournaise le 2 Septembre 1870.*« Látogatásunk emlékére meg kellett őriznünk azt a pecsétet, amelyet belenyomott a jegyzőkönyvünkbe:

» *Maison de la 1re entrevue Donchéry.* « Maga a ház *Maison du Tisserand*, vagy a takácsház néven ismeretes.

Egy másik úton tértünk vissza Szedánba, hogy futó pillantást vessünk azokra a várművekre, amelyeket 1870 óta leromboltak, s hogy élvezzük a szép kilátást, mely a környék magaslatairól nyílik a szerencsétlen városra. Szedánban nem lehet jókedvű az ember. Ólomsúllyal nehezedik rá valami a lelkünkre. Ime egy nép, amely szenvedett és szenved, nemes, szorgalmas és takarékos nép, amelyet a republikánus demokrácia pórázán a szerencsétlenség örvényébe vittek, nép, amely jobb sorsot érdemel meg, mint azt, hogy haszonlesó barátokért elvérezzen, amelynek gyermekei hiába dadogják a látszólag büszke, valójában azonban üres és kongó szavakat: » *Liberté, Egalité, Fraternité!* « Micsoda testvériség az, amely sohasem gondol másra, mint bosszúra! Micsoda egyenlőség az, amely politikai céloknak feláldozza azt, amit a nép megtakarított! És micsoda szabadság az, amely ugyanezt a népet a föld legzsarnokibb hatalmának a karjai közé kergeti!

23. *A negyedik hadseregnél.*

Szedánban, a Hôtel Croix d'Orban lakott ő excelienciája báró Seckendorff tábornok, a negyedik hadsereg hadtápfelügyelője. Vezérkari főnöke Kemnitz ezredes. Oriási csapat tiszt van alatta s mindehhez még a súlyos nagy felelősség a negyedik hadsereg összekötő vonalaiért. Bízvást el lehet róla mondani, hogy egész hadseregek és végtelen trénoszlopsorok mennek át a kezén. Ellenőriznie kell a tartalékcsoportok érkezését és indulását, és felelős azért, hogy a kellő pillanatban jussanak el a céljukhoz. Gondoskodnia kell arról, hogy elegendő mennyiségben legyen mindig ruházat, fegyver, muníció és élelem. A hadtápfelügyelőségénél egy főtörzsorvos van alája rendelve, aki viszont felelős a huszonnyolc hadtápállomás minden kórházáért, valamint általában a sebesültek szállításaért és kezeléséért. Az egészségügyi oszlopok tehát szintén a hadtápfelügyelőség hatáskörébe tartoznak.

A sokoldalú tábornoknak azonkívül még az is a kötelességei közé tartozik, hogy a fogolyszállítványokat s a tábori posta ide-oda robogó motorkocsijait ellenőrizze.

Seckendorf tábornok ennek következtében fülig volt munkával és dolgozott is, mint valami ló; ennek magam is tanuja voltam. Kifogástalan fegyelmet tartott a maga területén és naponként maga tartott szemlét az útvonalain. Tizenkét kilométert járt be elegáns fedett automobilján. Szigorúan uralkodott az országutakon s alkalomadtán közlegényre, tisztre, válogatás nélkül, úgy ráfordult, mint valami oroszán. Hozzám olyan szeretetreméltó és barátságos volt, mint az enyhe zefir. Tárt karokkal fogadott és meghívott, hogy maradjak ott vacsorára a száló nagytermében.

Vagy negyvenen gyűltek itt össze azok közül a tisztek közül, akik Szedánban laktak, köztük egy Hohenlohe herceg is, aki a Vöröskeresztnél működött. Mikor beléptünk, az urak már ott állottak a helyükön, a hosszú asztal és a többi kis asztal mellett és a tábornok néhány époly harsány, mint szeretetreméltó szóval mindannyiuknak bemutatott. A vacsoránk ugyanaz volt, ami a legénységé, rizsleves, ürühús babbal és krumplival és töltött palacsinta — ez utóbbi fogás már vasárnapi fényűzést jelentett.

A kellemesen eltöltött este után és miután a tábornok még meghívott, hogy kísérem el másnap Vouziersbe, éjjeltájban átmentem a csendes, néptelen Szedánon. A Place Turennetől a pályaudvarig, ahol laktam, meglehetősen hosszú az út s az a hat őrszem sem rövidítette meg, aki sorra felbukkant a homályból és feltartóztatott, mint valami gyanus éjjeli vándort, aki talán valami rosszban törí a fejét. Mind-egyik elolvasta Moltke tábornok levelét, hogy átengedjen aztán sorsomnak és a legközelebbi őrszemnek. De nyugodt és udvarias volt mindegyik és teljesítette a kötelességét. Mikor a pályaudvar közelében az utolsóra került a sor, odamentem hozzá és megkérdeztem, hajlandó-e elolvasni az igazolványomat. Mosolyogva válaszolta:

— Sejtem, hogy elégszer elolvasták már; egyébként láttam önt a főparancsnok úr társaságában.

Szeptember 28-ikán korán reggel a »Vöröskereszt« fogadóba mentem és kevéssel azután már útban is voltam Seckendorff tábornokkal és adjutánsával a negyedik hadsereg frontja felé. Az út délnyugat felé vezet az ardennei csatorna közelében, amelyet néhányszor keresztezünk. Utunk első célja Vouziers városa volt, ameddig a vasút járt. De azért sok oszlop mégis a kavicsúton vonult, amely mellett a mezőkön festői táborok tüntek fel. Itt-ott füstölög is még a tábortűz, amelynek parazsa felett reggelijüket készítették el a katonák. A gesztenye- és jávorfák között, amelyeknek lombja sárgul már, tarkán bontakozott ki, a már annyira megszokott háborús országúti élet: egy nagy hadtápvonalnak a katonái és járművei, élelmiszer- és municiók kocsik, kórházi autók és egész sor régimódi sárga postakocsi, amely tábori leveleket szállít és Trieren át Németországba igyekszik, ahol az első osztályozást végzik. A zöld egyenruhás, elmaradhatatlan tábori csendőrök fel s alá lovagolnak és öröködnék. Egy kiszolgált ló megkapta a kegyelemlövését, s éppen félrehurcolják, orrlukaiból vér ömlik és pirosra festi az országút porát.

Több falun megyünk át, köztük Tannayn és Lechesnen az ardennei csatorna mentén és kis időre megállunk Vouziersben az Aisne nyugati partján. A tábornok a hadtestparancsnokság néhány tisztjétől átveszi a jelentéseket arról, hogy mi történt tegnap óta. Aztán tovább megyünk a műuton, amely Séchaultba és Cernaybe vezet. Ez utóbbi faluban húsz kilométernyire vagyunk Varennestől. De a két falu között terül el az argonnei erdő, amelyben még hevesen harcolnak. Cernayból nyugat felé Reimsba visz az a nagy országút. Ennek az útnak tizenhat első kilométeres részein, vagyis Somme Py faluig, rendkívül érdekes pontok megtekintésére nyílt alkalmam. Mert szeptember végén dél felé ez volt az utolsó déli út, amelyet a német hadsereg ezen a vidéken megszállott.

Cernaytól nyugatra az első falu Rouvroy, s aznap nem akartunk tovább utazni. Rövid időre megpihentünk s elfogyasztottuk egyszerű táborias reggelinket; hosszú, keskeny szelet komiszkenyerünket vaj-

jal és sonkával és egy üveg vörösbort. A tábornoknak külön automobilja volt, tele palackborokkal, amelyeket szétosztatott a katonák között. A borral éppen-séggel nem kell takarékoskodni ezen a vidéken, ahol még a parasztnak is megvan a maga jól felszerelt borospincéje. De semmit sem vesznek el csak úgy minden teketória nélkül, a háború után mindenért kárpótolják a tulajdonosát és a békefeltételek közé tartozik, hogy a vesztes fél mindazokért a dolgokért kifizeti a nyugtákat, amiket a megszállás idején rekvi-ráltak. Az egyes embernek nem szabad szenvednie a háborúban; az állam kötelessége, hogy pótolja a személyes károkat, ha nem tudta megvédelmezni az egyes ember tulajdonát a betörés ellen. És ha az ellenséges hatalom elveszti a háborút, jogosan éri a büntetés, hogy a károkért helyt álljon.

Akad talán, aki azt mondja, nem helyes, hogy a katonának megengedjék a borivást. Hiszen keleten az oroszok is megtették a kísérletet, általános tilalmat rendeltek el a háború idejére és meg vannak elégedve az eredménnyel. Az erőnek ez a megnyilvánulása magában véve kétségtelenül bámulatra méltó. De azért azt hiszem mégis, hogy néha-néha egy-egy korty vörös- vagy fehérbor csak javára válik a katonáknak. Éppenséggel nem virtus, ha olyasvalaki prédikálja az önmegtartóztatást, akinek nem kell az éjszakákat a nedves lövészárkokban átfagyoskodnia, amelyekben egy csepp tüzet sem szabad gyújtani.

Rouvrayban kiszálltunk és gyalog mentünk tovább a hirtelen meredeken emelkedő vidéken, hegyen, völgyön, erdőkön át. Tele volt itt a terep gránát-ütötte gödrökkel és nem lehetett tudni, hol hull le a legközelebbi tüzeső. Igen sok lövedék hevert szerte-szét és én fölvettem egy úgynevezett »sustorgó«-t, amely nem pukkadtt szét, mikor robbannia kellett volna.

Följebb aztán volt alkalmunk látni, hogyan rendezkedtek be a rezervista csapatok a tartalékvonalon, ahol bevárják, amíg bajtársaikat a lövészárkokban felválthatják. Részint az erdő szélén, részint magában az erdőben telepedtek le, ahol ágakkal, rőzsével és

lombbal beborított félig földalatti barlangokat ástak maguknak, amelyeket nemcsak szállásul használtak, hanem fedezékül is a repülő lövegek ellen. Ezeket a szállásokat mindig északnak rendezik el, hogy az erdő fedezete alatt legyenek és hogy a francia állásokból ne lehessen meglátni őket. Mivel pedig ilyen jól el vannak leplezve, nem lehet a barlangokban tüzet rakni.

Az erdő szélének egy pontján néhány sötét fenyő oltalma alatt megállt egy egészségügyi kocsi. Kötőszerral, orvossággal, hordágyakkal és egyéb holmival volt megrakva, amire az első segélynyújtásnál van szükség. A fogatnak tartaléklova is volt, amelynek igen jó hasznát lehetett venni, ha valamelyik rendes lovat agyon kellett lőni. Egy másik kocsi fölé, amely ugyanahhoz az egészségügyi oszlophoz tartozott, szürkés sárga tető volt kifeszítve. Mindkét kocsin a Vöröskereszt zászlója és jelvénye. A lovak szürke takarókkal voltak leborítva, hogy olyan színük legyen, amely lehetőleg megegyezik a vidék színével, mind ezek védelmül a repülő-gépek ellen.

Közelben az egyik katonai bódében négy orvos rendezkedett be. Éppen végére jártak a reggelinek, melyet a legközelebbi tábori konyhából hoztak nekik, ahol jómagam is az imént kóstoltam meg az époló erőteljes, mint jóízű főztet. Fönt a magaslaton, ahonnan kilátás nyílt a francia állásokra, több tisztet találtunk és egy szalmafedél alatt egy csapat mindenféle fegyvernembeli katonát. Nem messze egy erdő árnyékában két katonát temettek el. A keresztteken koszorúk függtek, amelyek arról beszéltek, hogy a hősök, akik ott pihennek, csak nemrégiben estek áldozatul a francia tűznek. Sisakjuk is díszítette az egyszerű sírdombokat.

Visszatérőben a Condé, Autry és Grand Pré falukon át vezető és keletnek fekvő úton négy népfelkelőszázadot értünk útol, amelynek élén egy zenekar haladt. Szokatlan a katonazene ennyire közel a fronthoz, ahol mindennek a lehető legnagyobb csöndben kell történnie, s ahol csak az ágyúk és a fegyverek szólnak a maguk hangos nyelvén. A tábornok

végighajtatott autónkkal az egész csapat mentén, aztán megállíttatta az út mellett, kiszállott és mi követtük. Az egész csapatnak el kellett most előttünk vonulnia. Mikor az első század hozzánk ért, a tábornok odakiáltott hozzá:

— Jónapot első század!

Épúgy köszöntötte a többi is s azok is köszöntötték őt. Szép volt látni ezeket az izmos férfiakat, nyugalmas járásukat és sötétkék uniformisukat, amely élénken elütött a fák sárgás lombjától. És épp olyan pompás volt a tábornok, erélyes, de barátságos pillantásával, jól ápolt fehér bajuszával, acélos hajával. Egyenesen, délcegen állt ott szürke köpenyében, kezét hátrátéve. Nem kellett volna neki éppen fárasztania magát azzal, hogy kiszálljon és a katonákat köszöntse, de jól esett harcos lelkének, hogy megnézze ezeket az embereket, akik odahagyták otthonukat, feleségüket és gyermeküket, hogy győzzenek vagy meghaljanak a hazáért. Aztán másodszor is elhajtattnk előttük és újra hallgattuk a felharsanó díszindulót, amely végül elhalt mögöttünk.

Visszatérőben Vouziersbe a tábornok Behr századosnak adott át. Jókedvű, eleven úr, a kamarás öccse, aki megígérte a tábornoknak, hogy jól gondomat viseli. És meg is tartotta a szavát, mert azalatt a gazdag hét alatt, amelyet nála és bajtársainál eltöltöttem, alkalmam volt, hogy sokat lássak és tanuljak és sok kitűnő emberrel ismerkedjem meg. Behr már régebben búcsút mondott a katonáskodásnak, de mikor kitört a háború, visszament a vértésekhez és egy tartalékos svadront vezényelt.

Szeptember 29-ikén vacsorára voltam hivatalos a negyedik hadtest fejeánél, Albert württembergi hercegnél. A vendégek közt volt Falkenhayn hadügyminiszter őkegyelmessége is, Ilse tábornok, vezérkari főnök és a herceg három fiatal fia is, mindmegannyi pompás, szép és tehetséges ifju. Szolgálatot teljesítettek a fronton és többízben kitüntették már magukat jóra valóságukkal és vitézségükkel. A vacsora vége felé felállott közülök a legfiatalabbik. A frontnak egy másik részéhez tartozott és vissza kellett oda

térnie. Körüljárta az asztalt, mindenkitől elbúcsuzott és odaért végül az apjához. A herceg két tenyere közé fogta a fejét és megcsókolta, de nem szólt egy szót sem. Semmi szcena, semmi könny, semmi figyelmeztetés, hogy ne tegye ki magát fölöslegesen a tűznek és más veszedelmeknek. Olyan volt az egész, mint valami mindennapi búcsuzás: »Jó éjszakát, holnap újra látjuk egymást«. És mégis, hány tiszt és katona számára nincs ebben a háborúban »holnap!«

Hány család látja búcsúzáskor utoljára az ő kedvesét! Mennyi kötelék szakad el örökre! Egy Vöröskereszt testvérnek huszonnégy rokona volt a harc-téren, s beszéltek egy apáról, akinek nyolc fia volt künn és a kilencedik, egy tizenhat éves ifjú azért sóvárgott, hogy a példájukat kövesse. Az egész német nép olyan lelkiezőt és nagyságot mutatott az utolsó hónapokban, amire nincs példa napjainkban!

24. „Barbár“ igazságszolgáltatás.

Mikor »haza«-jöttem, Behr százados és barátai, gróf Eichstätt és báró Tschammer még beszélgettek. Csatlakoztam hozzájuk és éppen a nap eseményei voltak szóban, amikor belépett egy százados és jelentette, hogy két vagy három kilométernyire levő falvakban, amelyek másfél hónap óta voltak már a németek kezében, katonákra löttek a bennszülöttek. Az egyik faluban ezért minden férfit, a másikban minden férfit, asszonyt és gyermeket el kell fogni és a városba kell hozni.

A különbség az lehetett, hogy az egyik faluban repülőgépekre löttek, a másikban csapatokra. Száz népfelkelő és egy svadron lovas népfelkelő indul egy órakor a két faluba. Miután a lovasok minden utcá-sarkon állást foglaltak és minden szökésre való kísé-letet megakadályoztak, a gyalogságnak házról-házra kellett mennie, hogy a falu lakóit elfogja. A városban aztán a hadbíró-ság elé kerülnek és a bűnösöket főbe lövik. Így kívánja ezt a szigorú haditörvény. Nincs kegyelem, nincs menekvés. Végtelenül sajnáltam a

szerencsétlen embereket. Mit érhettek ők el néhány siralmas lövéssel egy egész sereg ellen. Talán azoknak a dőre híreknek hittek, hogy az utászkatonák csak azért vertek hidat, hogy a német hadsereg visszavonulását készítsék elő, s hogy a hadiszerencse egészen megfordult az utóbbi időben? És honnan szerezték ezeket a híreket? Természetesen csakis a polgárlakosságtól. De aki világgá bocsátotta az ilyen híreket, rengeteg felelősséget vállalt magára honfitársainak az életéért és semmit sem ért el vele.

— Mi lett hát a szerencsétlenekkel? — kérdezik bizonyára.

Már másnap volt alkalmam, hogy ott lássam őket a vádlottak padján. Csupa öreg ember, parasztok és asszonyok; ez utóbbiak sírtak és csodálkozva néztek bele a világba, a férfiak egész közömböseknek látszottak. Ez a háború mindent elvett már tőlük, az életnek semmi különös értéke nem volt többé a számukra. Az alatt a néhány nap alatt, amíg a kihallgatás tartott, nem szűkölködtek semmiben. Egyszer ott láttam őket az udvarban egy nagy asztalnál ebéd alatt. A szívem arra ösztönzött, hogy közbenjárjak értük és hogy az irgalomhoz föllebbezzek, az eszem azonban azt mondotta, hogy nem lehet és nem szabad beleavatkozni a katonai felsőbbség határozataiba, amelyeket a haditörvények írnak elő. Ezért meg kell keményítenünk a szívünket, hogy hideg legyen, mint a jég. De mi lett hát velük? Csakugyan odakötözték őket egy fához, és agyonlőtték őket? Néhány nap múlva megkérdeztem a sorsuk felől egyik barátomat.

— Mindannyiukat fölmentették, bizonyítékok híján — mondotta. — A tettesek nyilvánvalóan megszöktek már, mire népfelkelőink odaérkeztek, a gyanúsítottak mind visszatértek házaikba és tanyáikba.

Nem kell azt hinni, hogy a német haditörvény-székek könnyedén és felületesen intézik el az ilyen eseteket, mintha a meghódított országban nem volna értéke az emberi életnek. Nem, a »barbárok« haditörvény-székei rendkívül lelkiismeretesek, pártatlanok és humánusak.

25. *A háború a levegőben.*

Egyik utamon, amelyre Sedanból Behr századdal mentem, elkerültem Cernaybe, Condéba és Challerangeba. Az első faluban néhány felvételt csináltam egy municios-oszlopról, néhány katonáról, akik az udvaron az ebédjüket készítették és egy útra kész századról, amely mielőtt a frontra menne, átvette az utasításokat. A következő faluban egy csapat népfölkelőt láttunk, amint szintén glédában vette át a rendelkezéseket, továbbá egy leborított kocsikból és lovakból álló tábort. Legszebb volt azonban a municiososzlop, amelynek szekerei az erdő szélén lelógó ágak alatt haladtak az út mellett és azonkívül még lombbal is el voltak fődve, védelmül a francia repülőgépek ellen. Egy tábori kórházkocsi-oszlopot, amelyet lehetőleg még jobban elálcáztak, a fák alatt vesztegelt, mivel a lovait kifogták, kissé odébb egy egészségügyi osztály telepedett le a lombos erdőben, hogy a közelben legyen, ha a sebesülteknek szükségük volna esetleg az első segítségre. Zászlóik, fehér alapon a vörös kereszttel, kivillogtak a lombzat közül. Ugyanazt az óvóintézkedést tették meg a tábori konyhák érdekében, amelyek ugyancsak a fák között kerestek maguknak fedezéket.

A francia aviatikusok minden délután öt és hat óra között buzgólkodtak. Kettős hivatásuk van: hogy bombáikkal kárt okozzanak, s hogy kikémleljék a csapatmozdulatokat és a tűzérési állásokat. A Dormoise hídjá ellen Autryban két nappal előbb bombamerénylet történt, amely két embert megölt, a híd azonban sértetlen maradt. Közelünkben egy másik helyen egy katonát gyalázatos vasnyíl talált el, amelyet a repülő körülbelül 2500 méternyről dobna le. Még a lovon is keresztülmennek, ha a lovast a fején találják. A puskagolyó sebességével hullanak le ugyanis és súlyosabbak nála. Grand Préban néhány nappal előbb egy századost ölt meg egy ilyen nyíl és huszonhét ember sebesült meg ugyanannak az aeroplánnak a bombájától.

Mikor az előző héten egy ide közellévő városban befejezték egy vasútvonalnak az építését, három bomba közvetlenül a pályaudvar mellett csapott le, de anélkül, hogy kárt okozott volna. A repülőgépet lőtték ugyan egy úgynevezett léghajótámadóágyúból, de nem találták el. Németország fontosabb pontjain állandóan örök vigyáznak az ellenséges repülőgépekre. Ha valamelyik ott lebeg éjszaka egy város felett, rögtön több fényszórót irányítanak rá; a fény aztán elkápráztatja, úgy hogy nem tud tájékozódni. És a legközelebbi templomtoronyban muzsikálni kezdenek a gépfegyverek és golyózáporral halmozzák el.

Csapatok, ágyúütegek és oszlopok keresik a fedezéket, amelyet a terep kínál, nemcsak azért, hogy a bombákat és nyilakat kikerüljék, hanem és mindenekelőtt azért, hogy állásaikat és mozdulataikat titokban tartsák. Az aviatikusnak különböző módszerei vannak arra, hogy a maga embereit értesítse. Valószínűleg részben közvetlen jeleket ad, például zászlókkal, vagy elektromos lámpákkal, amelyeknek a világát messzelátóval jól meg lehet látni. Ha az aviatikus oszlopokat vagy csapatokat sejt, vagy lát meg egy kis erdőnek a szélén, repülésével rárajzolja az égboltozatra a kérdéses területnek a körvonalait s akkor rögtön gránátokat vetnek arra a területre. Az aviatikusnak egyik legfontosabb feladata tehát az, hogy az ágyúütegek tüzeit irányítsa. Ha egy francia üteg azt a feladatot tűzte ki magának, hogy ágyúz — és lehetőleg megsemmisít valami német üteget, amelynek a fekvését az aviatikus körülbelül ismeri, akkor ez felszáll a cél közelében és irányítja a francia tüzelést.

Ha a gránátok rövidebb távolságban csapnak le, akkor kisátmérőjű köröket ír le az aviatikus. És akkor megnagyobbítják a távolságot. Ha túl nagy a távolság, úgy hogy a gránátok túl a célon hullanak le, akkor nagyátmérőjű köröket ír le a repülőgép. Ha a céltól balra hullanak a gránátok, akkor jobbra kanyarodik, ha céltól jobbra hullanak, akkor balra kanyarodik. Ilyen módon egyre közelebb a célhoz irányítja a tüzelést és ezt pusztán csak a

levegőben végzett mozdulataival éri el. Magától értetődik, hogy mindezeket a fogásokat a németek épp olyan ügyesen ellensúlyozzák. Ha az üteg észreveszi, hogy ellenséges repülőgép kémleli és a tüzelés közeledik feléje, akkor abbahagyja az ágyúzást és megváltoztatja éjszaka az állását.

Az a, különben annyira szerencsétlen körülmény, hogy a háborút az ő országukban folytatják, azt az előnyt biztosítja a franciáknak, hogy a polgári lakosságtól értékes felvilágosításokat kaphatnak. Közöttük természetesen nagyon könnyen el lehet rejteni egyeseket, akik bizonyos jelekkel, vagy éjjeli lámpásjelzésekkel elárulják a németek mozdulatait. Ha a vezérkar vagy a főparancsnokság letelepedik valami helységben, erről a francia megfigyelők a megbeszélte jelek szerint rögtön hírt kapnak s hogy jól megértették, az rögtön kiderül az ágyútűzből. Napközben is lehet jeleket adni, például azzal, hogy valamelyik pásztor bizonyos helyre tereli a nyáját, az ilyen hírszerzésnek az erkölcsösségéről lehetnek talán különbözőek a vélemények, de annyi bizonyos, hogy minden nép, amelynek a maga országában kell eltűnnie valamely betörő sereget, megkísérli, hogy kárt okozzon ezen az úton az ellenségnek.

A mozdulatoknak folytonos változtatása a legjobb eszköz a kémkedés és az állások közvetlen felkutatása ellen. Ezeket a mozdulatokat éjszaka hajtják végre. Nappal szép csendesen a fák közt elrejtőzködve kell meghúzódnia. És a németek mesterek a csapatok áthelyezésében. A német seregek nagy mozgékonyasága, a gyorsaság, amivel különböző egységeit ide-oda vetik s a gyalogság erősen felfokozott menetelőképessége, íme néhány az okok közül, amelyek ezt a hadsereget a világ első hadseregévé tették.

Behr kapitánnyal később az X mellett levő repülőterre utaztam, ahol hat Mercedes-motoros Gotha-Taube állott nagy sárga sátrakban. Az egyik Taubenak a szárnyait srappellgolyók fúrták át, s farka kis rongydarabokkal volt megfoltosva: az ilyen »flastromokat« vitézségi érmeknek tekintik a harcmezőn. Minél több a sebe az aeroplánnak, annál több veszély-

nek volt kitéve az aviatikus, annál többet kockáztatott az ellenség tüzelése között

Nem tudom, melyik érzés kellemetlenebb: ha valami idegen aviatikus van éppen a fejünk felett, vagy ha azt tudjuk, hogy egy léghajótámadó ágyú áll alattunk és céloz?

Két Taube szállt fel, mialatt ott voltunk a repülőtéren. Végtelenül szép látni az ő lágy, könnyed mozgulataikat. Azt sem tudni hogyan, már oda is hagyták a kerekek a földet, a Taube csakhamar a térség fölé száll és lassan tovasiklik a fák koronái felett. Aztán csigavonalban egyre magasabbra emelkedik és szárnyai alatt a két hatalmas kereszt egyre-egyre kisebb lesz. Úgy tesz, mint a postagalamb, amely először bizonyos magasságba emelkedik, hogy tájékoztató pillantást vessen a vidék fölé, aztán egyenes irányban vág neki a céljának. Mert amikor az első Gotha-Taubénk elég magasra jutott, legutolsó csigavonalából kilépve egyenesen délnek tartott a francia állások felé, majd jóval túl is rajtuk. Ott a megfigyelőnek, aki térképpel, jegyzőkönyvvel és messzelátóval fölfegyverkezve ül a gép elején, meg kell tennie a maga észleleteit, aztán híreivel vissza is kell érkeznie, ha ugyan le nem lőtték az útjában.

Kétezer-kétezeröttszáz méternyi magasságban mennek föl az ellenséges állások fölé, hogy biztosságban legyenek valamennyire az alulról jövő tüzelés ellenében. De már hatszáz méter magasságban jut hozzá az aviatikus és bajtársa a nyugalom érzéséhez, amely aztán minden második száz méterrel növekedik. Kis idő múlva felszállt a második Taube is és követte az elsőnek a nyomait

Egy német aviatikus később Bapaumban elmondott egyetmást a tapasztalatairól. Rendszerint háromnegyed órára van szüksége, hogy kétezer méternyi magasságba jusson és csak mikor ilyen magasságot ért el, repül a francia állások fölé. A kilátás ragyogó. A vidék, amelyen a küzdelmet megvívják, most közvetlenül alatta van. Tiszta szép idő van, mindent lát, a menetelő csapatokat, a municíós oszlopokat és a tréncsikat, ha lombbal vannak is elfödve.

Látja a tüzérségi állásokat, ha még annyira el is van rejtve cserjékkel és bokrokkal. Sőt egyes lovasokat és vándorokat is lát az országúton.

De lát ő még mást is légi útján: a német és a francia ágyúk tűzét és füstfelhőit, a lecsapódásokat és a robbanásokat. Dörög és villámlik alatta minden irányból és ez még mind nem elég: a franciák feléje irányítják léghajóágyúikat, hogy gépét elpusztítsák, jómagát megöljék. Egyik srappell a másik után robban szét a közelében. Rendkívüli ideg feszültség fogja el, ezt szívesen elismeri. Ő maga még nem sebesült meg, de aeroplánjának a szárnyain sok a srappellyuk, amelyeket apró flastromocskákkal javítottak ki. Hallja a gépfegyverek és a puszkák kattogását és tudja, hogy reá vannak irányítva és hogy messzelátóval figyelik mindenfelől. Ha hallja ezt az örökös ropogást és dörgést, s tudja, hogy minden pillanatban eltalálhatják és hogy eleshetik, jól össze kell szednie magát, hogy a hidegvérét el ne veszítse, mert az ilyen helyzetben a legerősebb idegek is meglazulnak.

Teljesíti a kötelességét, nem tágíthat. Ideg feszültségét nem tudja leküzdeni, hiszen ember. De nem fordul vissza, mielőtt nem teljesítette a feladatát és nem tudja meg, amit tudni akar. Ébersége a legmagasabb fokra feszült, lát és hall mindent, semmi sem siklik el előle. Már nagy messzeségben meglátja azt a francia aeroplánt is, amely tüzel reá. De az útját még sem változtatja. Egyre jobban közelednek egymáshoz. Egyikük sem gondol arra, hogy kikerülje a másikat. A néző csak arra gondolhat, hogy kikerülhetetlen katasztrófa elé mennek, a pusztulásba rohanak. Ennyire azonban nem folytatják már a repüléseket, mert ha összeütköznek, mind a ketten lezuhanak és meghalnak, ezt pedig mindkét részről haszontalannak és eredménytelennek tekintik. Egyikük tehát még idejében kitér. A francia gyakran van fölfegyverkezve gépfegyverrel, amely német kollégájának van szánva.

Ezért a német katona egy hirtelen mozdulattal a kellő pillanatban vagy az ellensége alatt vagy fölötte elillan. Ha alája kerül, akkor a gépfegyver

ártalmatlan, minthogy vele lefelé nem lehet lőni. Ha föléje kerül az ellenségnek, akkor az aeroplan könnyen páncélozott feneke védelmet nyújt. Fődolog, hogy ne maradjon egy síkban ellenfelével. Persze megtörténhetik, hogy a francia is felszáll és így vetelkednek, hogy ki kerül felül. Sokszor sokáig keringenek egymás körül mint valami játékos szitakötők, egymáshoz közelednek, majd ismét eltávolodnak, üldözik egymást, lövöldöznek egymásra, de az összeütközést mindenkor kerülik. A feszültség leírhatatlan, odalent pedig dörögnek közben az ágyúk és a katonák lövészárkaikban egymást lesik.

Rendes körülmények között a pilóta három óráig maradhat a levegőben. Ha feladatát elvégezte, visszarepül a német irányba, megállítja a motort és négy végtelennek tetsző perc alatt leszáll. Mily jóleső érzés, midőn a lábai alatt ismét szilárd földet érez! A nyugodt biztonság ugyan vajmi ritka érzés a pilótánál, mert az ellenséges bombázás különös előszeretettel keresi fel a repülőállomásokat.

A francia repülők gyakran szállnak föl megfigyelők nélkül, hogy több bombát vihessenek magukkal. Ha a készülék két emberrel van megterhelve, akkor csak három bombát vihetnek magukkal, különben hatot vagy többet. Egy bombának a súlya tíz kilogramm, magassága félméter. A találási arány a gyakorlattól függ. A legtöbb bomba nem okoz kárt. Leggyakrabban lovakat találunk. Midőn Bapaumban voltam, egy pilóta egy közeli bivak fölött repült el. Öt ember jónak látta, hogy egy erősen megterhelt podgyázkocsi alatt keressen védelmet. A bomba a kocsira hullott és az emberekből csak cafatok maradtak, midőn a segítség megérkezett.

Már előbb szoltam arról a roppant fontos szerepről, amely a repülőgépeknek ebben a háborúban kijutott és hogy a háború első hónapjaiban mind finomabbakká és tökéletesebbekké váltak. Kísérőm Bapaumban úgy vélte, hogy amelyik félnek jobbak lesznek a repülőgépjai és ügyesebbek a pilótái, azé lesz a győzelem ebben a várszerű hadakozásban, amely most a nyugati fronton folyik.

26. *A német tábori egészségügy.*

A fronton gyakran kerestem fel a sebesülteket és az alábbiakban még többször foglalkozom velük. Talán itt az ideje, hogy rövid áttekintését adjam a német tábori egészségügy rendszerének és szervezetének.

Földrajzilag két nagy területet kell megkülönböztetni: a hadműveleti területet, amelyben a küzdő hadseregek tartózkodnak, és a tápvonalat, amely fenntartja az összeköttetést a házával.

Minden csapatnak megvan az egészségügyi személyzete: ennek az a feladata, hogy felügyeljen a csapat egészségi állapotára, megóvja romlott táplálékoktól, megvizsgálja az ivóvizet stb. Az ezred- és zászlóaljorvosok kötelessége az egészségi állapotokra ügyelni és a táborban az első segélyt nyújtani. Ha a csapat harcba vonul, a csapatorvos kötelessége a kötőzőhelyet kiválasztani és berendezni.

Minden hadtestnek három szanitécszázada van és ezek rendezik be közvetetlenül a tűzvonal mögött a három főkötőzőhelyet. Mindenik szanitécszázadnak 89 orvosa van, nagyszámú sebesülthordozója, gyógyszerésze stb. Minden szanitécszázadnak 8 kétfogatú betegszállítókosója van, ellátva gyógy- és kötőzőszerrel, hordágyakkal.

Minden hadtestnek 12 tábori kórháza van, amelyek a front mögött megfelelő helyeken vannak felállítva. Lehetőleg védett helyen vannak és akkor is ott maradnak, ha a harc vonal előre halad. A csapatkötőzőhelyekről és a főkötőzőhelyekről a legközelebbeső tábori kórházba szállítják a sebesülteket.

A tábori kórház fel van szerelve kocsikkal, matracokkal vagy üres zsákokkal, amelyeket szalmával szoktak megtölteni; párnákkal, takarókkal, ágyneművel, ingekkel és egyéb szükséges ruhaneművel, porcellán-edénnyel és sok mással. A tábori kórházakban elvégzik az első sebészeti beavatkozást, kivéve azokat, amelyeket azonnal a szabad ég alatt el kell végezni, mint pl. nyílt sebek vérzésének a csillapítását. A tábori kór-

házak személyzete kizárólag katonai, ott nincsenek sem nővérek, sem önkéntes ápolónők.

Minden hadtest egészségügyének élén vezérorvos áll, ő a főnöke a csapatorvosoknak, a szanitéciszázadoknak és a tábori kórházaknak. Tanácsadó társa egy sebész, rendszerint egyetemi tanár, vagy docens, aki egyúttal a tábori kórházak felülvizsgálója.

A vezérorvosnak általános egészségügyi tanácsadója rendszerint szintén egyetemi tanár, aki a gyanusan ragályos eseteket megvizsgálja és elrendeli a járványos betegségek elkerülésére szükséges intézkedéseket. Bakteriológiai laboratóriumában megvizsgálja a tifusz, vérhas és hasonló betegségek minden egyes esetét, kikutatja, hogy a beteg honnan jött, a beteget elkülöníti és a járvány fészkeinek elpusztítására törekszik. Szükséghez képest elrendelheti járványkórházak felállítását is. Ilyen van például Attigny-ban Vouziers mellett.

A könnyű sebesültek, akiknek nem kell a tábori kórházat felkeresniök, a könnyűsebesültek gyülekező helyére mennek és onnan a tápvonalra gyalog vagy pedig üres teherkocsikon. Mihelyst sebük begyógyult, visszatérnek ezredükhöz.

A tábori kórházat később a hadikórház váltja fel, amely orvosokból szanitéckatonákból és önkéntes ápolókból áll. Minden hadtestnek van ilyen intézménye, mintegy harminctagú orvosi karral és megfelelő személyzettel.

A tábori kórházat így a csapat előrevonulása hadikórházzá alakítja át, vagy más szóval, ha a tábori kórház a csapatokkal előre vonul, akkor helyét a hadikórház foglalja el. Ha az előrevonulás lassan történik, akkor nem áll be változás és a személyzetnek aránylag kevés dolga van.

A hadikórházak rendszerint kis falvakban vannak, gyakran 30 km-re a vasúttól. Itt kezelik azokat a súlyos sebesülteket, akik a tábori kórházat elhagyták és innét a tápkórházakba kerülnek és oly helyekre, mint pl. Sedan, amelyek rendes vasúti összeköttetésben vannak a házával. A sebesültek szállítása nemcsak gyalogszerrel és üres teherkocsikon történik, hanem

a betegszállítóosztág gépkocsijain, amelyek között ott találjuk a legkülönbözőbb városok omnibuszait, továbbá ismertnevű gyárosok és kereskedők teherkocsijait. Ezekben 10 ágy is elfér, könnyen sebesültekből egyetlen autó 50-et is el tud szállítani, ha jó szorosan ülnek egymás mellett, sőt egymás felett is a fedélen. Csak a tápvonalig utaznak így, onnét vasúton, csatornákon és folyókon jutnak tovább.

Az egész tápvonalon végig alkalmas helyeken kötöző-, étkező- és üdítőállomások vannak, ahol nénék, betegápolók és orvosok kocsiról kocsira járnak, megvizsgálják a betegeket és kikerekítik azokat, akik nem tudnak továbbutazni. A sebesülteket otthon kórházakba szállítják vagy olyan házakba, amelyek a háború alatt kórházakká alakítottak át. Sokan egyenest hazautazhatnak. A fronttól hazáig ez a jelszó: helyet, helyet, helyet! Ezért is, amennyire csak lehet, igyekeznek a sebesültektől megszabadulni, hogy új betegek számára kapjanak helyet. A trénhez tartozó szanitéckocsik pontosan fiókokra vannak beosztva, úgy hogy minden tárgynak megvan a maga helye és mindent könnyen meg lehet találni. Épily példásan és pontosan van már békeidején meghatározva a kórházvonalak összeállítása és felszerelése. A vaságyak készen állanak, csupán a padokat és állványokat kell kirakni a III. osztályú kocsikból, hogy helyükre a vaságyakat erősítsék. Tudják, hogy minden kocsira mennyi matrac, párna, takaró szükséges. A kötöző- és gyógyszerládákban minden oly pontosan van elrendezve, hogy az orvos a jódtinkturát, a kinint, a tapaszt, a biztosítótűt behúnyt szemmel is meg tudja találni. Minden egy mintára van berendezve. Ha valamelyik kezdő nem találná fel rögtön magát, csupán a nyomtatott utasításra kell pillantania, amely érvényes a német kórházvonalak ezreire. Szokás volt a német alaposság és pedanteria fölött gúnyolódni. Most meglátszik, hogy mire jó ez a pedanteria! Minden az óramű pontosságával jár és senkinek sem kell keresni vagy kérdezősködni. Mindenütt a békeidőben megteremtett renddel találkozunk! Ezért is a németek a háborúba nem úgy vonulnak, mint az

álmukból felzavart emberek, hanem mint mindenre előkészített és kiképzett harcosok, akár csatavonalba szólítja a kötelességük, akár a műtőasztal mellé.

A német katonák valósággal rettegnék attól, hogy francia orvosok kezébe kerüljenek, inkább meghalnak! Ha majd a háború végével kicserélik a foglyokat és sebesülteket, akkor az orvosi világ elfogulatlan bírái ítéletet mondhatnak róla, hogy melyik részen volt található gondosabb ápolás és nagyobb emberszeretet. Ez a háború sok tekintetben beigazolta, hogy a genfi, hágai és egyéb konferenciák és egyezmények mennyire tehetetlen és üres hangzású formulák.

27. Az élet a fronton.

Október elsején egy repülőosztag pompás parancsnokának, Chamier-Gliszinki kapitánynak a társaságában a frontra randultam. Autója örült iramban röpített Somme Py felé, délnyugatra. Előbb azonban egy kis időre megálltunk egy repülőállomásnál, ahol a kapitánynak szolgálati ügyben dolga volt. Míg ott álltunk, gyönyörű siklórepülésben szállt felénk egy Taube. Nagy gyorsan szállt tova és világos, könnyű szárnya élesen rajzolódott a világoskék égre. Egyenesen nekünk tartott és az volt az érzésünk, hogy egy lépést oldalt kell lépnünk, hogy az egyik szárnya hegye ne súroljon bennünket. Midőn már szinte földet ért, úgy látszott, mintha ismét föl akarna szállni. Ez a mozdulat valójában csak arra való volt, hogy a leszállásnál mérsékelje az ütdést, aztán még gurult egy darabon és megállt a réten.

A pilóta és bajtársa egy ideig elkísértek utunkon. Ismét feltárult előttünk a tarka katonaelet képe közvetlenül a front mögött, ahogy azt már gyakran láttam. Az előrejutás nem volt nehéz, mert nappal a legtöbb csapat csendesen, elrejtőzve maradt. A fák árnyékában itt-ott kisebb tüzek égtek; a katonák kávéfőztek és ittak, szítták a pipájukat és a ledöntött gabonakévéken heverészve, sütkéreztek. Az eleségszállító kocsik fehér és sárga ponyvái gyakran lombbal

voltak letakarva, hogy a francia pilótáknak túlságosan szembe ne tűnjenek. Somme Py kevés látnivalót nyújtott. Majdnem az egész falu leégett és elpusztult; csak füsttől kormos, csupasz falak meredtek az égnek. További utunkban megnézhattuk a jól elrejtett tábori konyhákat, a szanitécsezádokat kocsijaikkal, orvosokkal és betegszállítókkal, továbbá a harcimálhát, vagyis mindazt, amire a lövészvonalakban fekvő katonáknak szüksége van: lövészert, szerszámokat, ruhát, eleséget és más egyebet.

Az országúttól balra, ahol négy tábori ágyú volt fölállítva, Chamier kapitány egy fa árnyékában megállította autónkat. Innét tovább haladni nem volt tanácsos, mert az autó felkeltette volna a francia megfigyelők érdeklődését. Tehát kiszálltunk és körüljártuk az üteget, mely éppen munkában volt. Az ágyúkat éppen a következő sortűzre töltötték és én felhasználtam az alkalmat egy vázlat készítésére. Az üteg jól el volt rejtve, kisebb földhányás, kőből és homokzsákokból készült mellvéd takarta el; azonfelül minden ágyú el volt látva egy páncélvédővel, mely srapel és fegyvergolyó ellen biztonságot nyújtott. A tüzelés a 4050 méterre fekvő Souain falu ellen irányult; már majdnem teljesen össze volt löve, ami még fönmaradt belőle, lángokban állt. A megfigyelőállomásról, ahova később felmentünk, éles messzelátóval nézhattuk a gránátok hatását. Ha a lövedék házat ért, gázokból, por és földből kavargó sötét oszlop emelkedik a nyomán, majd láng és füst mutatja, hogy a gránátok egy vagy több házat felgyújtottak. Aki nincs ehhez a látványhoz szokva, az akaratlanul is bizonyos tisztelettel nézi. Ez a tisztelet tán még fokozódik a megszokással. A tisztek teljesen közömböseknek látszanak, de én úgy vélem, hogy ez többnyire nem egyéb puszta önuralomnál; a vezetőnek nem szabad érzelmeit a legénység előtt elárulnia, teljesen nyugodtnak kell lennie vagy nyugalmat kell mutatnia. Amde a tűzben való huzamos tartózkodás a legerősebb idegzetet is megtámadja. Ez az üteg tizennyolc napja van egy helyben, anélkül hogy a francia repülőgépek felfedezték volna rejtekét.

álmukból felzavart emberek, hanem mint mindenre előkészített és kiképzett harcosok. akár csatavonalba szólítja a kötelességük, akár a műtőasztal mellé.

A német katonák valósággal rettegnek attól, hogy francia orvosok kezébe kerüljenek, inkább meghalnak! Ha majd a háború végével kicserélik a foglyokat és sebesülteket, akkor az orvosi világ elfogulatlan bírái ítéletet mondhatnak róla, hogy melyik részen volt található gondosabb ápolás és nagyobb emberszeretet. Ez a háború sok tekintetben beigazolta, hogy a genfi, hágai és egyéb konferenciák és egyezmények mennyire tehetetlen és üres hangzású formulák.

27. Az élet a fronton.

Október elsején egy repülőosztag pon.pás parancsnokának, Chamier-Gliszinki kapitánynak a társaságában a frontra rándultam. Autója örült iramban röpített Somme Py felé, délnyugatra. Előbb azonban egy kis időre megálltunk egy repülőállomásnál, ahol a kapitánynak szolgálati ügyben dolga volt. Míg ott álltunk, gyönyörű siklórepülésben szállt felénk egy Taube. Nagy gyorsan szállt tova és világos, könnyű szárnya élesen rajzolódott a világoskék égre. Egyenesen nekünk tartott és az volt az érzésünk, hogy egy lépést oldalt kell lépnünk, hogy az egyik szárnya hegye ne síroljon bennünket. Midőn már szinte földet ért, úgy látszott, mintha ismét föl akarna szállni. Ez a mozdulat valójában csak arra való volt, hogy a leszállásnál mérsékelje az ütődést, aztán még gurult egy darabon és megállt a réten.

A pilóta és bajtársa egy ideig elkísértek utunkon. Ismét feltárult előttünk a tarka katonaelet képe közvetetlenül a front mögött, ahogy azt már gyakran láttam. Az előrejutás nem volt nehéz, mert nappal a legtöbb csapat csendesen, elrejtőzve maradt. A fák árnyékában itt-ott kisebb tüzek égtek; a katonák kávéfőztek és ittak, szítták a pipájukat és a ledöntött gabonakévéken heverészve, sütkéreztek. Az eleségszállító kocsik fehér és sárga ponyvái gyakran lombbal

voltak letakarva, hogy a francia pilótáknak túlságosan szembe ne tűnjenek. Somme Py kevés látnivalót nyújtott. Majdnem az egész falu leégett és elpusztult; csak füsttől kormos, csupasz falak meredtek az égnek. További utunkban megnézhattuk a jól elrejtett tábori konyhákat, a szanitészázadokat kocsijaikkal, orvosokkal és betegszállítókkal, továbbá a harcimálhát, vagyis mindazt, amire a lövészvonalakban fekvő katonáknak szüksége van: lövészert, szerszámokat, ruhát, eleséget és más egyebet.

Az országúttól balra, ahol négy tábori ágyú volt fölállítva, Chamier kapitány egy fa árnyékában megállította autónkat. Innét tovább haladni nem volt tanácsos, mert az autó felkeltette volna a francia megfigyelők érdeklődését. Tehát kiszálltunk és körüljártuk az üteget, mely éppen munkában volt. Az ágyúkat éppen a következő sortűzre töltötték és én felhasználtam az alkalmat egy vázlat készítésére. Az üteg jól el volt rejtve, kisebb földhányás, kőből és homokzsákokból készült mellvéd takarta el; azonfelül minden ágyú el volt látva egy páncélvédővel, mely srapel és fegyvergolyó ellen biztonságot nyújtott. A tüzelés a 4050 méterre fekvő Souain falu ellen irányult; már majdnem teljesen össze volt löve, ami még fennmaradt belőle, lángokban állt. A megfigyelőállomásról, ahova később felmentünk, éles messzelátóval nézhettük a gránátok hatását. Ha a lövedék házat ért, gázokból, por és földből kavargó sötét oszlop emelkedik a nyomán, majd láng és füst mutatja, hogy a gránátok egy vagy több házat felgyújtottak. Aki nincs ehhez a látványhoz szokva, az akaratlanul is bizonyos tisztelettel nézi. Ez a tisztelet tán még fokozódik a megszokással. A tisztek teljesen közömböseknékné látszanak, de én úgy vélem, hogy ez többnyire nem egyéb pusztá önuralomnál; a vezetőnek nem szabad érzelmeit a legénység előtt elárulnia, teljesen nyugodtnak kell lennie vagy nyugalmat kell mutatnia. Ámde a tűzben való huzamos tartózkodás a legerősebb idegzetet is megtámadja. Ez az üteg tizennyolc napja van egy helyben, anélkül hogy a francia repülőgépek felfedezték volna rejtekét.

A gránátok pikrinnel vannak töltve, amely a dinamitnál sokkal erősebb robbanó anyag. Találáskor a töltés felrobban és borzalmas pusztítást okoz. A hüvely borotvaéles szilánkokká foszlik és nehezen gyógyuló, súlyos sebeket ejt. A srappnel gyújtója időre van beigazítva, úgy hogy például a lövés után 19 másodperc múlva robban fel, a távolsághoz mérten. Cilinderje is pikrinnel van megtöltve és benne mintegy négyszáz apró ólomgolyó, mely kúpalakban árasztja el a célt.

Az ütegtől gyalog egy fasor felé tartottunk és egymástól távol a fák árnyékában húzódtunk meg. A fasor nem nyújtott éppen biztonságot, itt-ott meg is volt szakítva. Innét délfelé mintegy 500 méternyire a megfigyelőállomáshoz mentünk, ahonnét telefonon irányították a tüzelést és a francia front megfigyelhető volt. Az első, amit láttam, valami faalkotmány volt, amely a környező bokorból kiemelkedett. Egy pózna, olyanforma erős és magas, mint a távirópóznák; a tetejébe lépcső vezetett, ahol egy kis ülés volt a megfigyelő számára. Őt magát, valamint távcsövet is, lomb takarta el.

Célhoz érve nem kevesebb, mint három ezredes fogadott bennünket, kik közül azonban ketten véletlen vendégek voltak. Egyikük, Fischer ezredes, a tábori tüzéség brigadérosa, vidám, megnyerő férfiú, miként magam is, ázsiai utazó volt.

A tisztek éjjel-nappal itt laktak és a föld alatt otthonosan rendezkedtek be, közvetlenül a francia tűz alatt. A barlanglakásba lépcső vezetett le; két kis homályos szobát petróleumlámpa világított meg és egy kis vaskályha kellemes meleget árasztott. Egy fali polcon a toalettszerek, távcső, térképek, mindenféle eszközök, revolverek vidám rendetlenségben heverték. A hálószobában sűrűn egymás mellett az ágyak. Nem éppen érzékeny idegeknek való alvóhely. De mégis menedéket nyújtott erős tűz esetében, legalább a srappelek ellen, de már a gránátok ellen kevésbé. A tisztek rendszerint itt is étkeztek hogy nyugodtan ehessenek.

28. *A tábori telefonállomás.*

Néhány lépéssel odébb felkerestük a telefonállomást, amely egy összelőtt ház kifalazott pincéjében volt berendezve. Ennek a földalatti kamrának falain egész sor telefonkészülék volt megerősítve; előttük a fal körül húzódó padokon tisztek és katonák ültek. Míg lent voltam, szakadatlanul csillingeltek a készülékek. A személyzetnek mindenkor együtt kellett maradnia, hogy felelhessen. Az állomás, főparancsnoksága révén az egész 4-ik hadsereggel összeköttetésben állott, éppen úgy a főhadiszállással is. Sőt megvolt az összeköttetés Németországgal is, természetesen magánbeszélgetések kizárásával. Két fiatal pilóta, Rambaldy gróf és Burger hadnagy, éppen visszatértek a francia állások kikémleléséből és roppant világosan és biztosan tettek jelentést a látottak felől. Rambaldy a telefonhallgatóval egyik kezében, a térképpel a másik kezében, amelybe a megfigyelések be voltak rajzolva, hosszasan beszélt a főparancsnokság egyik tisztjével, aki bizonyára ugyanazt a térképet tartotta a kezében és bizonyára jegyzőkönyvet és ceruzát is. A jelentés például így szólt: »X-től észak-nyugatra, 550 méternyire tüzérségi állást vettem észre, mely valószínűleg csak 2 ágyúból áll. Y-től nyugatra az országúton egy 8 kocsiból álló pihenő oszlop, nem tudtam megkülönböztetni, hogy lőszer- vagy élelmiszervonat. A Z-től délre tegnap a völgyben észlelt üteg ma más helyre vonult; ebben a pillanatban nem állapítható meg, hogy hova.«

A főparancsnokság ily kikémlelések útján sok fontos dolgot megtud és ehhez irányítja a tüzérségi tüzelést. A német üteg, amely Z. falu mellett a francia ütegre lövöldözött, természetesen megszünteti a tüzelést, mielőtt megtudja, hogy a cél helyet változtatott, ami mindenkor éjjel szokott történni. A francia ütegek ágyúi rendszerint távol állanak egymástól, részint a veszély csökkentésére, részint hogy a repülők előtt jobban rejtve maradhassanak.

A megfigyelőhelytől körülbelül 2 kilométernyire voltak a legelső német lövészárkok, amelyek a franciáktól 3—500 méternyire, néha 1000 méternyire vannak. Itt fekszenek az ellenséges katonák és leselkednek egymásra. A lövészárkokban kutyaélet folyik! Az ember orrát kidugja a peremen, halálfia. Tegnap délelőtt 10 órakor észrevették, amint egy csoport francia katona a közeli erdőből kifelé osont, hogy óvatosan a lövészárkokhoz közeledjenek. Két srápnelsortűz fogadta őket. 150 ember holtan terült el, a többiek visszavonultak. A franciák, ha alkalmuk van rá, hasonlóval fizetnek vissza és a tüzéségük célzasi biztossága kiváló. Municiójuk azonban kevésbé jó; tegnap például 36 gránát közül csupán 7 robbant fel, a többi vaklövés volt.

A német katonák a halálos veszedelem közepette is megtartják jókedvüket és néha mókából egy gazdátlan sisakot botratúznak és úgy bólogatják, a lövészárkok pereme felett. Az ellenséges tüzelés csakhamar feléje irányul és a katonák fogadva találgatják, hogy hány lesz a »találat!« Túlzott tisztaságot nem lehet követelni a lövészárkokban, ámbar minden lehetőt elkövetnek, hogy a piszkot eltávolítsák. Ezen a környéken, a két front között bizonyos hallgatólagos megegyezés jött létre, hogy némely elkerülhetetlen esetben, mindenkor egy-egy katona fegyvertelenül elhagyhatja a lövészárkot és bántódás nélkül mehet az ellenséges lövészárkok irányában. A katona ilyenkor ásóját a lövészárkok felé emeli és háromszor fel és le lóbálja. E jel után nyugodtan indulhat sétájára és térhet vissza helyére. Egyízben két legelésző tehen tévedt az ellenséges lövészárkok közé. A katonák titkos jeleikkel megegyeztek, hogy az egyik tehenet egy francia, a másikat egy német katona fejje meg. Így is történt és aztán mindketten nyugodtan visszatértek árkaikba. Ez mutatja, hogy a francia katonák sem vesztették el humorukat.

A lövészárkok is telefonösszeköttetésben vannak a megfigyelőállomással. Egyik barátunk megkérdezte, hogy szeretném-e meghallgatni, hogy mint vannak a legmesszibbre előretolt lövészárkok lakói. Termé-

szetesen, hogy szerettem volna! Az egyik hallgatót kezembe vettem, majd az udvariasság szabályai szerint bemutattak egy őrnagynak, aki a lövészárokból a hívásra felelt. »Hogy van őrnagy úr?« — »Köszönöm, jól.« — »Van valami különös jelenteni valója?« — »Igen az éjjel néhány lövést váltottunk, veszteség nélkül.« — »Milyen a legénység hangulata?« — »Kitünő, mint rendesen.« — »Megkapta-e a 8 gépfegyvert, amelyet tegnap éjjel kellett odaküldeni?« — »Igen, megjöttek és fel is vannak állítva, azonban az egyik védőpáncélja hiányzik. Egyelőre földhányással segítünk magunkon.« — »Van-e valami egyéb kívánsága?« — »Köszönöm, nincs, minden rendben.«

Az őrnagy nyugodtan és szilárdan beszélt, csak mély komolyság érzett ki a hangjából.

29. *A messzelátónál.*

A megfigyelőállomásnak földfeletti része egy kedves lugas volt a bokorban, ide jöttek időről-időre a kerékpáros hírvivők. Jól megvédve és elrejtve ott állt az egyik távcső három lábra szerelve, a másik pedig a lugas előtt az országúton. Az ilyen messzelátón keresztül mindent megláthatunk a láthatár széléig és a hüvelyek függőleges állása lehetővé teszi, hogy a megfigyelőnek feje a munkánál valamely acélpajzs vagy valami fal védelmében maradhat. Magasan fekvő helyünkből kitünő kilátás nyílt a legközelebbi lövészárkok egész területére. Fischer ezredes mindent elmagyarázott. A kereszt vízszintes vonalát beállította a német lövészárookra és ez mint valami görbe, sötét vonal tűnt szembe. Látni lehetett, amint egy katona az árokból kilépett, valószínűleg miután az ásóval háromszor intett volt! Majd a francia lövészárookra igazította be a hajszátkeresztet: Az ellenséges állásokat is tökéletesen, csak épen valamivel kevésbé élesen láthattuk.

Tovább délre, megfigyelő állomásunktól mintegy 3550 méternyire az égő Souain falut és a kis erdőt láthattuk, amelyben a jól elrejtett tűzérési állásokat

sejtették; délkeletre, vagyis tőlünk balra világosan feltűnt egy üteg négy ágyúja, erébb pedig egy felhagyott tüzérségi állás.

Egyszerre csak az ezredes elkiáltja: »Fedezni!« Egy francia repülőgép, egy Blériot, közeledett. Hirtelen a fák alá álltunk, hogy elkerüljük a figyelmét; a mély útban álló ordonnance-lovakat biztos helyre vitték. A pilota közelebb jött. Motorának zúgása gyöngén, de világosan hallatszott. Egyenest a fejünk felett röpült tova. Vajjon bombát dob-e ránk vagy nyílakkal halmoz el?

Jó fogás volna, ha elpusztíthatná megfigyelőállásunkat, ahonnan a tüzet irányítják és ahol a környék valamennyi telefon drótja összefut. Valami polgári kém jelezhetne neki az irányt. De a pilota towarepült, robbanás nem történt és a megkönnyebbülés érzésével láttuk tovatűnni. Bombáinak úgylátszik más célt keresett.

Ámbár nagyon veszedelmes dolog volt, mégis 200 méternyire előrehaladtunk a lövészárkok irányában. A terep szelíd lejtő volt. Szétszórtan egymástól, a fák árnyékában haladtunk az út mentén, ahol lehet megbújva bokrok mögött. Szerencsésen megérkeztünk a lövészárkok tartaléksapatainak első vonalához. Itt a legénységet minden reggel 6 órakor fölváltják, úgy hogy 2 naponként kipihenheti magát. Lakásuk a földbe van ásva, fedelük dorongokkal, ágakkal és szénával fedve. Lövészárkaikból reggel jöttek ide és délig kialhatták magukat. Aztán gyakorlatoznak, a sötétség beálltával pedig megjönnek a tábori konyhák, párolgó fazekakkal. Ilyen tartaléktábornak egész sora húzódtott végig a bokrok északi oldalán.

Senki sem tanácsolta, hogy innét tovább folytassuk utunkat, mert így mulhatatlanul megláttak volna bennünket a francia megfigyelők és gyilkos tüzeléssel fogadtak volna bennünket. A napokban éjjel egy táborikonyhát eltalált egy gránát és négy embert megölt. Most pedig világos nappal volt és előttünk teljesen nyílt terep. Kevéssel ezelőtt a sötétség beálltával a német katonák egy közeli lövészárokból szuronyszegezve rohamra mentek. A támadást

visszaverték és számos német maradt a csatatéren. A könnyű sebesülteket francia fogságba vitték. Három embernek olyan súlyos volt a sebesülése, hogy elvesztettnek tartották őket és ott kellett maradniok, ahol elesetek. A hozzájuk legközelebb álló francia katonák azonban megszánták a szegény sebesülteket és minden éjjel ételt, vizet, sőt cigarettát is vittek nekik. Egy napon egy bátor német orvos jött a német lövészárkokba néhány sebesülthordozóval. A vöröskereszt zászlaját vitték magukkal. Előbb néhány ellenséges lövés durrant el; amidőn azonban a franciák a szándékukat felismerték, hirtelen elcsöndesültek; senki sem akarta a mentőmunkát megzavarni.

Egy másik tartalékszázadnál, ahol egy ideig elbeszélgettünk a szürke katonákkal, néhány nappal azelőtt elesett az egyik hadnagy. Sírja körül egy halom gránát volt fölállítva, a kereszt olyan volt köztük, mint a király a tekebábuk között! Még fiatal fenyőcsemetéket is ültettek hadnagyuk sírjára.

Miután néhány órát töltöttünk a jókedvű és bátor férfiak között, visszafelé indultunk a repülő-állomáshoz, ahol szolgálattelvő őrség a kapitánynak jelentést tett. »Jó hogy az urak nem jöttek egy negyed órával előbb, szólt az őrség parancsnoka, mikor is egy pilóta bombát dobott az állomásra. A robbanás itt történt a közelben, de kárt nem okozott«. Emléklül egy bombaszilánkot kaptam, melyet az ember szívevesebben érez a zsebében, mint a testében.

30. Tábori istentisztelet.

Vouziers, (október 4-én) vasárnap reggel. Öt órakor reggel felköltött egy franciskánus barát, akivel Cinzer professzor hadi kórházában ismerkedtem meg. Gyorsan felöltözködtem és egy katolikus katona kíséretében Altenheinba indultunk, amelynek kápolnájában Szent Ferenc napját készültek megülni misével és énekkel. Még nem pirkadt, holdvilág sem süttött, még éj borult a földre, Vouziers fölött nedves köd lebegett

és az utca kövezete lucskos volt. Itt-ott villanyfény ízott, magányosan küzködve a sötétséggel. Itt-ott sietős léptek hangzottak; a misére igyekvő barátok voltak ezek, és egyik katonai rendeltetésű ház előtt az őr járt fel és alá, az utca különben csendes volt.

Célhoz érve egy kis kertbe lépünk, innét egy oszlopos folyosón át a kápolnába. Sűrűn tolong benne a hallgatóság. Essenből való Erzsébet-nénék fehér fátyolaikban, Vincentius-nénék Hildesheimből fekete fátyolokban, Ferenc-rendi szerzetesek és katonák vegyest foglalják el a helyeket. Hozzájuk csatlakozom.

Az oltár fölött magas gyertyák világítják meg a szent képeket; a két kandelábert azonban még nem használják. Künn még oly nagy a sötétség, hogy a festett ablakok nem jutnak érvényre, minthogy csak belülről kapnak világítást. Alig ismerni meg Szűz Máriának és Szent Helénának arcvonásait.

Egy barát fehér aranyhímzésű ornátusban négy hasonlóan pompásan öltözött ministrálóbarát kíséretében föllép az oltár elé. Hosszú, finom láncon tömjéntartót lóbálnak, melynek izzó paraszára egyikük jó illatú port szór és könnyű kék felhők szállnak föl egész a helyemig a kórusban.

Aztán elkezdődik a latin oltári ima. Az egyik pap énekel, és a gyülekezet a mindig visszatérő refrainnel felel:

»Per omnia saecula saeculorum. Amen«, »Oremus« hangzik az oltár felől, mire a gyülekezet visszhangozza: »Per omnia saecula saeculorum. Amen.« Erre következik a prédikáció. A szónok Szent Ferenc életéhez fűzi elmélkedéseit. Az egész földről imák szállnak feléje. A gyülekezet tagjai emlékét nem ünnepelhetik jobban, mintha az emberszeretet szolgálatában elvégzik a kötelességüket és a sebesültek szenvedéseit enyhítik.

A kórusablakok megszinesednek. Pirkad. A község német dalt énekel Szent Ferenc tiszteletére. Egy barát az oltárhoz lép és egy kis csöngővel néhányszor csönget. Nem fordíthatom el tekintetemet ezekről a barátokról és nénékről, akik a csatamezőkről és lazarettkekből jöttek ide és akiknek gondolatai

a nagy szentnek emléke körül oly békés harmóniába olvadnak. Mily mély meghatottság az arcukon, mily ájtatos a kereszttetésük! Egy hangulatos képből szemben a kórossal a Megváltó szenvedő alakja tekint le a térdelő alakokra.

»Per omnia saecula saeculorum.« »Dominus vobiscum.« »Gratias agimus Domino, Deo nostro.« »Unus est Deus, unus est Dominus.« A csengő újra megszólal, a tömjéntartó a láncon himbálódzik és a Szűz és Szent Heléna, mintha az oltár körüli felhőkből kilépnének és felénk közelednének! A ministráló szerzetesek köszöntik egymást, miközben egymás vállára és fejére teszik kezeiket. Kiosztják az Úrvacsorát és ismét felhangzik az állandó refrain »Per omnia saecula saeculorum«. Visszagondolunk a hősökre, akik künn a lövészárokból meghalnak és két nemes nemzet virágzó ifjúságára, mely a gránáttűznek áldozatul esik. A nénék és barátok gondolatait talán erősebben megragadták a világot rengető események, mint a Szent Ferenc neve körül lebegő békeség. A katonákra gondoltak, akik mellettük lehették ki életüket. Nehéz meghalni, ha az ember fiatal és erős s még előtte van az egész élet! De örök dicsőség a férfiaknak, akik a hazáért feláldozzák magukat és emlékeztük élni fog »Per omnia saecula saeculorum«.

A kandelábereket az oltáron meggyújtották, de kint már győzött a nap és Szent Heléna arca tisztán ragyogott az áhitatos szemek előtt. Ajkai körül szelid, jóságos mosoly játszik és a védtelenek és szenvedők védője örömmel tekint a nénék és szerzetesek tisztas nagy csoportjára, akik teljes erejüket a sebesült és haldokló katonáknak szentelik.

Az istentiszteletnek vége volt és franciskánus barátom elvezetett az oszlopos folyosóra, ahol a nénék kávé és finom búzakenyeret és gyümölcsízt kínáltak. Búcsúzásig egy kellemes órát töltöttünk itt.

Féltízkor volt a protestáns tábori istentisztelet. Istenházaul az egyik utcasarkot használták fel a szabad ég alatt, ami bátorságosabb hely a város előtti térségnél, ahol a francia pilóták bombáinak a nagy embertömeg csak hálás célt nyújtott volna. Az ezred-

zene nyolcása egy korált fujt — a jól ismert éneket: »Erős várunk nekünk a mi Urunk!« — és a harcosok erős, friss hangon zendítettek közbe.

Erre egy kőlépcső alsó fokára föllépett egy fiatal lelkész, Marguth Hessenből. Fekete kabátot viselt és karján fehér-lila karkötőt, mint a tábori lelkészek valamennyien. A Rómaiakhoz intézett levélből kiindulva szólt az Evangélium erejéről, majd rátért a világtörténelmi eseményekre, melyek mindenkinek a gondolatát betöltötték. Szólt az olyan népnek ellenállhatatlan erejéről, melynek ilyen időkben vezérségre hivatott fejedelme van. A császár mindent megtett, hogy a háborút elkerülje, a békét akarta, azonban hogy belekényszerítették a háborúba, tudta azt is, hogy hol van a helye és hogy népe mit kívánhatott tőle. Ebben az ő népében bizakodva, nem habozott rajtaütni az ellenségén Németország létéért és jövőjéért.

Marguth lelkész aztán a nép kötelességérzetéről beszélt, mint a győzelem első föltételéről. A nép tudja, hogy mi a teendője, ha a kötelesség szólítja. »Adjunk hálát Istennek, hogy megpróbáltatásunknak ebben az órájában, ebben a legsúlyosabb, de egyúttal legnagyobb időnkben, eggyé és erőssé forrasztott bennünket.« Végül a katonák kitartásáról szólt, és arról az elszántságukról, hogy csak az utolsó emberrel és az utolsó lóval adják meg magukat.

Egyszerű ékesszólás volt, cikornya és frázis nélküli; a lelkész nyílt, vidám bizakodással beszélt, szilárd hittal a győzelemben és német szavak csengőn visszhangzottak a francia házfalakról. »Miatyánk, ki vagy a Mennyeekben . . . Az Úr áldjon és óvjon benneteket . . .« Végül ismét korált énekeltek, oly zengő erővel, mintha a brandenbergi kapun való bevonulás győzelmes napja volna. Itt álltak ezek a szélesvállú, erőteljes, fiatal germánok, sisakjuk alatt ragyogtak a szemek, amelyek holnap tán a lövészárokból örökre lezárulnak. Hideg borzongás járt át, midőn felharsant a karének és éreztem, hogy ezek az emberek tudnak meghalni. De ez a nép sohasem fog meghalni és kár azokért a hatalmakért, amelyek saját vesztükre ellene összefogtak. Mennyi vérnek kell kiömleni, míg belát-

ják, hogy céljuk — Németország megsemmisítése, — elérhetetlen.

A tábori lelkész egész külön szerzet. Mindig vidám, jókedvű, önfeláldozó és nyíltszívű. Ő a katona lelkipásztora, az élőknek prédikál, a haldoklókat vigasztalja és nyugasztalja. A felekezet nem számít többé. Protestáns és katolikus pap testvére egymásnak. Egy az Istenük, egy a céljuk: a haza üdve. Gyakran látni papot lovon száguldani, kereszttel a nyakában, puha fekete kalappal a fején, fehér-viola karszalaggal. Nem ritka köztük a vaskeresztes hős. Talán éppen a gránát-tűz közben beszéltek a feltámadásról és az életről, vagy midőn ellenséges repülők keringtek fejük fölött. Vagy talán szombat éjszaka hidegben, esőben, bozót és avar közt csúszva jutottak el a lövészárkokba, hogy vasárnap Isten ígését hirdessék az ottlakóknak.

Aznap este a cernay-i templomban istentisztelet volt. A világítással takarékoskodni kellett és az oltáron csupán egy pár faggyúgyertya égett. Ám tiszta idő volt, teliholdvilág sütött a hajóba, megvilágítva az oszlopokat, a viharedzett férfiakat, akik lövészárkaikból vagy társzekereikről jöttek ide. Időnként francia gránátok hullottak a városra és a robbanások és beomló házak dörgése és recsegése töltötte be a levegőt. De a pap nem zavartatta magát. Ügyet sem vetett a künn dúló háborúra és beszélt remegés nélkül a hangjában az Istennel való békességről és a haza iránti kötelességekről. A katonák rendületlen nyugalommal hallgatták és midőn végül a korálének elhangzott és a gyertyákat eloltották, a tömeg eloszlott az utcákon, amelyet különösen világított meg a telihold és az égő házak tüze.

31. Belgium felé.

Miután jó hosszú ideig időztem Albert herceg pompás tisztjei körében, új élmények után kezdtem vágyódni és október 8-án délelőtt elhatároztam, hogy előbb is visszatérek Szedánba. Minthogy ebben az időben nem indult katonai vonat, Döhlau alezredes

térparancsnok tanácsára postaautóbuszt használtam, amelynek belsejében két tüzerhadnagy és jómagam még éppen hogy elfértünk, a magasan felhalmozott leveles zsákok mögött. Szedánban dr. Fröhlich főtörzsorvos vitt magával egy 300 személyt vivő lazarettvonattal, amely Breslauba indult. Libramontban kiszálltam és megkérdeztem az állomásfőnöktől, hogy segíthet-e, hogy Namur-be juthassak.

— Egészen odáig nem, csupán Jemelle-ig. Ha odaérkezik, könnyen talál alkalmat a továbbutazásra.

— Nos és mikor indul a vonat?

— Azonnal, azonban nem vonatról van szó, hanem négy összekapcsolt mozdonyról, amelyet Jemelleben rekviráltunk. «

Sok mindenféle járművön utaztam már, teháton és riksán és sok más egyeben. De lokomotívon még sohasem utaztam és már ezért is nagy köszönettel fogadtam az ajánlatot.

Elbúcsúztam hát Fröhlich dr.-tól és lámpásvivő népfelkelők podgyászommal néhány vágányon átvezettek a négy lokomotivhoz. Felszálltam az elsőre. Tenderje elül volt és így szabad kilátásom nyílt a szemem előtt elterülő vidékre. Azonban hűvös volt és erős légvonat, a vidéket sűrű dérnék vékony rétege fedte és ezt a fehér fényt még jobban erősítette a hold, mely magasan és hidegen lebegett a barázdás föld felett.

A mozdonyvezető és a fűtő erőteljes, rendíthetetlen férfiak voltak. Kormos arcuk nem árult el semmiféle nyugtalanságot, de tekintetük szüntelenül a pályára volt irányítva készen arra, hogy a gépet megállítsák, mihelyt valami gyanús dolog mutatkoznék. Nem látszottak túleröltetteknek, aminthogy az utóbbi időkben könnyebb is volt a szolgálatuk, mint előbb, mikor 48, sőt néha 60 órát is szakadatlanul munkában voltak! A franktirőrök lövöldözése megszűnt és a biztonság érzetével lehetett haladni, ami azonban az óvatosságot nem tette feleslegessé.

Az éjszaka nesztelenül csendes. Hosszú katonavonatokkal találkozunk, amelyek a szokatlan perspektívában különöseknak látszanak; Hatrival és Mirvart pályaudvarain véget nem érő üres tehervonatok

állanak. Lassanként hajnalodik. Kertek és erdők formát kapnak, a fák lombozata mindinkább világosabban válik el az égtől és a fehér mezőktől. Egy hídon megyünk keresztül, amelyet felrobbantottak volt és melyet a pionnierok ismét helyreállítottak. A vidék kimondhatatlanul szép, hullámos és itt-ott erdő díszíti. A mozdonyvezető egy kis háromlábú széket nyújt felém és midőn a fűtő kinyitja a kazánt, hogy szénét hánynon belé, mosolyog midőn felhasználom az alkalmat, hogy a kezemet melengessem.

Forrières! a nap felkél és aranyos ragyogással színezi a fákat, szántót és mezőt, házakat és szekeket és a népfelkelőket, akiknek immár nem kell föltűrniök a gallérjaikat. Jemelleben vagyunk és kiszállunk.

Megköszönöm a jó útitársaságot; borravalót nem fogadnak el. A perronon feltűnik egy altiszt és megkérdezi, hogy ki vagyok. Bemutatom igazolványomat, mire felkér, hogy várjam be az állomásfőnök jöttét, hisz még csak $\frac{1}{2}$ 7 óra van. A szobában barátságosan pattog a kályha, ott egy karoszékből leheveredem és rögtön elalszom.

Rövid idő múlva megérkezik az állomásfőnök, Haaf kapitány és felébreszt, felette csodálkozván rajta, hogy teljesen idegen ember foglalta el hivatalszobáját. De csakhamar megismerkedtünk.

— Mikor indul vonat Namurba? kérdeztem.

— Féltekenkettőkor indul egy kis élelmiszervonat, ha ezt használni kívánná, szívesen csatoltatok hozzá személyszállító kocsi.

— Természetesen, ez kitűnő lesz!

Erre a kapitány egy közeli belga vendéglőbe vezet, amelyben néhány vidám, beszédes asszony pompás reggelit szolgál fel. Közben a kapitány elmondja, hogy a franktiróroktól még nem vagyunk egészen biztonságban. Néhány nappal azelőtt rálöttek a jemelle-i állomásépületre. A tetteket elfogták és haditörvényszék elé állították. Az ítéletről egyelőre nincs tudomása. Houyet környékén röviddel ezelőtt egy polgári csapat rátört néhány németre és egy 135 katonából álló büntetőkülönítményt küldtek ellene.

Az indulás órája ütött és a vonat halmos vidéken jómódú falvak közt és legelő nyájaktól tarkaréten megy keresztül. A háborúra misem emlékezett, mint a vonalon őrt álló népfelkelők, a vasúti csapatok, amelyek itt-ott dolgoznak és a katonavonatok, melyek az állomásokon vesztegelnek. Marloie mellett is volt egy, amely mellett közvetlen megállottunk. Az egyik kocsiban vöröskeresztes nének ültek és a véletlenség úgy akarta, hogy ablakom ép szembe volt az övékével. Némelyik néne egymáshoz támaszkodva szundikált, a többiek kötöttek. A nyitott ablakon az egyik néne kinézett. Bájos volt, világos öltözkéiben, vöröskeresztes karszallagjával.

— Honnan jön és hová megy? — kérdeztem tőle.

— Berlinből jövünk és Szedanba igyekszünk — felelte.

— De hisz Szedanban alig van sebesült, a legtöbbet Németországba szállították.

— Igen hallottuk, de csakhamar jönnek újak a frontról. És ön honnan jön?

— Szedántól délfelől.

— Ön német?

— Nem, svéd vagyok.

Nem volt elkerülhető, hogy a fiatal hölgynek és társnőinek bemutatkozzam. Társalgásunk a legjavában folyt és már jóformán belemelegedtünk az ismeretségbe, midőn vonatom lassan elindult. Nem tehettem mást, mint hogy szerencsét kívántam emberbaráti munkájához, ők viszont barátságosan intettek búcsút ablakukból. Ezzel a kis idillnek vége szakadt.

Aye és Hogue közti szakaszon a Kaszelli-vasúti csapatból való néhány katona jelt adott, hogy fel akarnának szállni. A vonat meglassította menetét, a katonák pedig podgyásszal és fegyverrel felugráltak a kocsikba.

A kis Ciney városa különösen gyönyörű állomási épülettel dicsekedhetik, ahol a forgalom a rendesenél élénkebb. Néha roppant hosszú vonatokkal találkozunk. A teherkocsikban szalma és padok tarkán hevernek egymás mellett. Talán csapatokat szállítottak Antwerpenbe. Az állomások körül a falvak szilárdan

épült kőházai közt gyakran látunk jól gondozott zöldségeskerteket. A vasúttól nem messze megpillantjuk a német lobogót lengető Naniannes erősséget, majd egy új Maas-hídon robogunk keresztül, ahonnan kilátás nyílik a régi hídra, amelyet a háború első napjaiban felrobbantottak. Evvel megérkeztünk az elbájoló szép fekvésű Namur városkába.

32. A 42-es mozsarak Namur előtt.

Hogy a szükséges felvilágosításokat megkapjam, egy kapitányhoz fordultam, egy fehérhajú és fehér szakállú magas szál emberhez. Kitűnt, hogy az illető nem volt más, mint Lepsius a kiváló nyugalmazott professzor, aki magas kora mellett is hadba vonult és a mi nagyhirű fizikusunknak Svante Arrheniusnak jóbarátja; rövid namur-i tartózkodásom alatt atyai módon gondoskodott rólam.

Miután podgyászsómat egy az állomáshoz közeli szállóban elhelyeztem, látogatást tettem Kirschberg tábornok kormányzónál, akinek nem volt kifogása ellene, hogy egy erődítményt megsemmisítsek. Kísérőim Lepsius professzor és Friedrich vezérkari őrnagy voltak.

Az északi frontra kocsiztunk és hamarosan elértük Marchavelette erősséget, mely most az I. számú erődítés nevét viselte. A németek a várost környező erődöket római számokkal jelölték meg. Az I. sz. erődről az volt a benyomásom, hogy ott a rombolás csekélyebb volt, mint Port Arthurnak abban az erődjében, ahol Kondratenko tábornok elesett. Ez az utóbbi erőd, midőn hat évvel ezelőtt felkerestem, teljesen romokban hevert. De ha közelebbről vizsgáljuk az I. számot, elbámulunk a nehéz német tüzérség rettentő hatásán. Az erőd háromszög formájú és északkelet felé hegyben végződik. A placist tüskésdrótháló borítja, amely méter magas vasrudakra van kifeszítve. A háló sűrű és 30—40 méter széles övezetet alkot. Az övezeten belül sáncárok húzódnak, majd ismét egy töltés, gyalogsági fedezékek és végre az erőd magva a páncéltornyokkal.

A drótsövényhálózat előtt mintegy 10—15 méternyire látható volt az a gödör, melyet egy 42-ös lövedék a földbe fúrt: a kerülete mintegy harminc méter, mélysége kb. nyolc méter. Az eszkarpe szinte függélyes betonfalain közönséges gránátok nyomai voltak láthatók, amelyek a robbanás helyétől sugár-alakban ütöttek lyukakat. Itt különböző kaliberű robbanóbombák szilánkjai heverték. A negyven-kettősnek egy szilánkja oly nehéz volt, hogy csak teljes erőmegfeszítéssel lehetett a helyéből megmozgatni. A teljes lövedék súlya több száz kilogramm. Egy kis szilánkon, melyet magammal vittem, meg lehetett állapítani, hogy az anyag eredeti vastagságához képest egynegyed résznyire kinyúlt.

Ami ezeket az óriási mozsarakat illeti, szerkezetüket szigorú titok őrzi. Annyit mégis megtudtam, hogy ezeket a hallatlanul nehéz lövedékeket több kilométer magasságra lövik fel, amelyek aztán a kiindulási ponttól több mérföldnyi távolságra esnek le. A belövés a legnagyobb gonddal történik és mégis megesik, hogy némelyik célt téveszt. A lehető legnagyobb pontosságra törekszenek a beállításnál és a hibázás valójában éppen ritka. Lövés előtt a legpontosabban kiszámítják a lövedék pályáját. Lövés közben a front előtti alkalmas kis erdőkben megfigyelők vannak felállítva, akik telefonon jelzik a tüzereknek, hogy milyen viszony van a cél és a beütés közt. Ha ezek a roppant lövegek több kilométernyi magasságból leesnek, nincs emberkéz alkotta építmény, mely hatásának ellenállhatna.

Az I. sz. erődben meg lehetett figyelni ezeknek a lövedékeknek hatását. Egy lövés eltalálta a legnagyobb páncéltorony gyűrűformájú kupoláját, átütötte a fél-méter vastag páncélt és még aztán mint a vajon hatolt át öt méter vastag betonfalon. Elmés szerkezettel a lövedék úgy van berendezve, hogy csak néhány másodperccel a beütődés után robban fel. Ahogy a németek mondják, késleltetőgyújtója van. Ezért oly rettentő a hatása.

Krupp-gyári mérnökök avval voltak elfoglalva, hogy Namur és Lüttich erődítményeit ismét helyre-

állítsák. Hatalmas munkáscsapatok dolgoztak a műveken. Az elfoglalt erődítmények helyreállításával a németek jelentékenyen megerősítik stratégiai helyzetüket és így jelentékeny csapattestek szabadulnak fel és küldhetők más hadiszinterekre.

Ennek a nehéztüzérségnek hatását az erődítmények védőseregére megítélhetjük abból a tényből, hogy egyetlen erődben a védőknek hetven százaléka elesett, harminc százaléka pedig súlyosan megsebesült. Egy ilyen alkalommal került fogságba sebesülten a vitéz Leman tábornok, aki a fogságban kardját visszakapta. Egy másik erődben negyven sebesületlen halott katonát találtak. Ezek nyilván a lövegek gázaitól vagy arettentően fölkavart és mindenüvé beható betonportól haltak meg. A légnyomás sok katonát a várfalakhoz vágott, úgy találták meg őket szétzúzott koponyával.

A most dúló háborúnak egyik tanulsága, hogy a német nagy mozsarakhoz hasonló tüzérségnek a legmodernebb erődök, a leghatalmasabb páncéltornyok sem tudnak ellentállani. Éppen az a körülmény teszi pusztításukat oly irtózatossá, hogy a lövedékek csak a beütés után robbannak fel. A lövedékek elsőbb is a beütés folytán felülről lefelé hatnak, azután alulról fölfelé a robbanás révén. A 42-es mozsarakat külön erre a célra lerakott síneken szállítják felállítási helyükre.

33. „Vandalizmus.”

Az I. sz. erődből visszamentünk a városba, melynek legszebb részei a Sambre és a Maas egybefolyásánál terülnek el. A magaslaton épített gyönyörű Namur-Citadelle szállóból csak a vasgerenda váza és néhány fal maradt meg. A tulajdonosa német ember volt és a belgák azzal gyanúsították meg, hogy a németek előrenyomulásakor fényjeleket adott honfitársainak. Ezért aztán fölgyújtottak a szállóját. De még most is gyönyörű kilátás nyílik terraszáról a Maas völgyének számtalan villájára és kastélyára, amelyekben gazdag belgák laknak vagy helyesebben: laktak volt. A német hódításakor a legtöbben elköltöztek.

Magát Namur városát a háború kevéssé pusztította el. A városháza romhalmaz, úgyszinté számos ház a közelében; összesen talán húsz ház van összelövdözve. A németeket keményen megrótták amiatt, hogy emberi lakóházakat, templomokat, nyilvános épületeket, művészettörténeti emlékeket pusztítottak el. Önmagukban véve az ilyen veszteségek fájdalmasak, ámde sem a támadó, sem a védő nem törődhetik velők, midőn győzelemről vagy halálról van szó! Ha egy város ellen vonuló ellenség azt gyanítja, hogy a templomtornyokon megfigyelőállomás van, akkor ezt a templomtornyot összelövi. Midőn a belgák gyanút fogtak, hogy Arenberg hercegnőnek Marche-les-Dames-i, Namur melletti becses mükincsekről híres kastélyából jeleket adtak, irgalmatlanul felperzselték azt. A védő nem riad vissza semmi áldozattól, még ha elsősorban őt éri is az anyagi veszteség, midőn arról van szó, hogy egy benyomuló hadsereg előrehaladását feltartóztassa, vagy összekötő vonalait elvágja. A belgák saját országukban számtalan hidat robbantottak fel, hogy a németek útját elrombolják, köztük sok olyant, amelyeknek a németekre nézve semmi jelentőségük nem volt.

Hányszor nem okoz több pusztítást az ország védőserege, mint a betörő hadsereg. A hidak felrobbantása önmagában véve vandalizmus, de teljesen indokolt, ha így sztratégiai előnyök érhetők el. A németek pusztításai előnyomulásuk alkalmával részint önkéntelenek voltak, részint a polgári lakosság magatartása kényszerítette rá őket; de sohasem történtek pusztítási dühből és vandalizmusból. Ezzel ellentétes állításoknak egyetlen célja, hogy a nyilvánosságot hamis irányban befolyásolják és biztosak lehetünk felőle, hogy az ellenséges hadsereg Németországba betörve, ezt legalább is oly mértékben elpusztítaná, mint ahogy a német sereg nyomán jár a pusztulás.

Namur bevételének első idejében az esti sötétség beálltával az utcára néző ablakokat ki kellett világítani, az utcák ellenben sötétek maradtak. Így az utcán járók láthatatlanok maradtak; de ha valaki

egy ablakból kilőtt volna, azt menten rajtakapták volna. Minden ház kapujának nyitva kellett maradni. Nemsokára azután a polgárok kérték, hogy házuk kapuit lecsukhassák: féltek a katonáktól. Kérésüket teljesítették.

Ottlétemkor, tehát október 3-án, Namur eleven képet nyújtott. Este félnyolckor még a legtöbb üzlet nyitva volt s az utcákon erős forgalom. Még az ifjú hölgyek is mutatkoztak, holott eleinte nem mertek kimenni az utcára. Azonban kilenc óra után külön engedély nélkül nem volt szabad házon kívül tartózkodni. A sokféle egyenruha, a katonai autók és szállítmányok Namurt német helyőrségi várossá változtatták. Azonban Namur még egyéb is volt; ezt mutatták a fehér zászlók sok ablakban, különösen a főutcákon; azt jelentették: mi, kik ebben a házban lakunk, beletnyugszunk a dolgok új rendjébe. Aki Belgiumba utazik, meg kell hogy keményítse a szívét, mert minden lépés arra emlékeztet, hogy mekkora szerencsétlenség lehet az, ha elveszítettük hazánk szabadságát. Rettegve gondolunk rá, hogy milyen érzés fogna el bennünket hasonló szerencsétlenségnél. Végítélet járja Európában. Jaj azoknak a népeknek, melyek idejében nem gondoskodhattak magukról és egyezségekre és papiros megállapodásra bízták magukat; mert most egyedül a hatalom dönt és csupán az erős és az éber kelt tiszteletet *minden* irányban.

34. Von der Goltz főkormányzó.

Október 9-én délután katonai autón Brüsszelbe utaztam. Úgy terveztem, hogy estére visszatérek Namurbe. Utam a waterlooi harcmezőn át vezetett. Megtekintettem a régi csatatér és a domboldalon álló óriási oroszlánszobrot, melyet a németalföldi kormány a zsákmányolt francia ágyúk bronzából öntetett.

Az alkonyat leszállt a vértől áztatott zöld mezőkre, lágy szellő lengett most a régi ágyúk közt, ahol száz évvel ezelőtt lándzsák és kardok csattogása hangzott. A nézőt ünnepélyes hangulat fogja el ezen a harc-

mezőn, amelyen annyiféle nemzet emelt halottainak hősi emléket. Waterloonál most német katonák állanak őrt a szobroknál. Csitt! Nem hangzik ide az Antwerpent ostromló ágyúk dübörgése? Hallgatózunk. De nem, minden csendes. Soffőröm, aki ott áll a fogoly óriás oroszlán előtt, nem tudja elképzelni, hogy mi történt, mert heteken át nem szünetelt az ágyúzás. Most meg néma csend? Északról égő falvak fénye sem látszik. Talán a szél és köd okozza? Kísérőim állítása szerint az elmúlt éjszaka ezeröttszáz ágyúlövés érte a szerencsétlen várost, rettenetes pusztulásnak kell ott lennie! En úgy képezem, hogy még a német tüzérségnek is jó ideig kell ostromolnia Antwerpent, mely az angolok és franciák véleménye szerint a világ leg-hatalmasabb erőssége és teljesen bevehetetlen!

Már éjszaka volt, amikor Brüsszelbe értünk. Az utcák ki voltak világítva, az üzletek és éttermek fényárban úsztak. Sok sétálót láttam, de kocsin csak német katonákat és tiszteket.

A Rue de la Loi sarkán két ór megállított benünket. Megmutattam igazolványomat és tovább engedtek. A minisztériumok felé hajtottunk.

— Hol lakik a kormányzó? — kérdeztem a soffiört.

— Mindjárt ott leszünk, felelte — és a Szépművészetek és Tudományok minisztériuma előtt állott meg. A kapú előtt nagy őrség. Az udvaron át egy hosszú folyosón vezettek végig, amelynek ajtóin csupa német nyelvű föliratok voltak láthatók. Az egyik ajtón Massebeus hadnagy neve. Éppen ezt kerestem, mert ő a főkormányzónak egyik adjutánsa. Azt mondta, hogy a főkormányzó egész nap Antwerpenben volt, de 9 órára bizonyára visszatér. Jöjjen vissza akkorra.

A Palace szállóba mentem, melynek 400 szobáját német tisztek lakták. A meghatározott időben ismét megjelentem a főkormányzó fogadószobájában. Sok tisztt várt már ott. Megismerkedtem Dreger kapitány, aki a Krupp-gyárban mérnök és a 42-es mozsarak egyik tervezője. Erről a tárgyról ugyan nem volt szabad beszélnie. Ellenben elmondotta nekem Dreger kapitány, hogy 1908 október havában pont egy héttel

utánam érkezett Bombay-be és mindig egy heti késéssel szinte üldözött engem Colombon, Penágon, Singaporen, Honkongon és Shanghaion át — és mindig csak alig egy heti idő választott el bennünket egymástól.

— Kit fogad most a főkormányzó? — kértem.

— Koch Márta asszonyt, Aleppóból — felelte az adjutáns. — Férjével és gyermekeivel több mint harminc esztendeig élt Aleppóban és a főkormányzó törökországi tartózkodása óta a család egyik legmeghittebb barátja. Most idejött Kochné asszony, hogy a Vöröskeresztnek ajánlja fel szolgálatát.

Egy tiszt, aki a főkormányzó kíséretében szokott utazni, fejcsóválva mondá: »Minden nap csodálkozunk azon, hogy még életben van, mert a legnagyobb veszélyeknek teszi ki magát. A multkor egy pár méternyire a feje fölött egy gránát süvített el, de ő csak mosolygott«. Egy másik tiszt közbeveti: »Úgy látszik, hogy kedveli a veszélyt. A veszélyes helyek vonzóerővel hatnak reá és szinte azt hinné az ember néha, hogy keresi a halált. Ragyogó pályafutásának gyönyörű befejezése lenne. De előtte kitérnek a golyók, míg kíséretében gyakran kárt tesznek. Sőt még a lövészárkokig is elmegy és ott leheveredik a katonák közt és tréfálkozik velük. Természetes, hogy már pusztá megjelenése is rendkívül lelkesíti őket! Egyszer, egy katona kíséretében egy ellenséges lövészárkokig lopózkodott, amelyről nem lehetett tudni, van-e benne ellenség vagy nem. Szerencsére üres volt. Amikor visszatért a Kegyelmes úr, szemrehányással illettük«.

— De hiszen nem volt benne senki sem, — felelte nagy nyugalommal. — De lehetett volna benne ellenség. Persze: de akkor talán nem mentem volna oda! — Amint így Goltz kegyelmes úrról beszéltünk, kilépett szobájából és felszólított, hogy kövessem őt oda. A »Berlini Német Ázsiai Társaság« üléséről ismert engem és régi ismerősként üdvözölt.

Belgium főkormányzója, báró von der Goltz tábornagy, annak idején pasa a török hadseregben, jelenleg hetvenkét éves, de annyi tetterő és energia lakozik benne, mintha egészen fiatal ember volna. A tábor az ő igazi életeleme.

Erőtéljes, szívós, ámbár kislakú férfiú, szemei barátságosan és vidáman hunyorgatnak pápaszeme mögött és inkább valami pofesszorra mint tábornokra emlékeztet. Valójában igen tudós férfiú, aki számos nagyértékű, hadtörténeti munkát adott ki, így a francia-német háborúról is, amelyben annak idején részt vett volt.

Midőn egyedül voltunk, közölte velem a nagy ujságot, hogy Antwerpen aznap elesett és a német csapatok d. u. 3-kor bevonultak! Nem csoda tehát, hogy Waterloo mellett semmiféle ágyúzást nem hallottunk. Bátor voltam megkérdezni, hogy megengedné-e nekem Antwerpen mielőbbi meglátogatását, mert felette érdekes és tanulságos lehet egy imént meghódított nagy város. Hogyne, természetesen! Mindent megnézhetek, amit kívánok; csak jöjjen holnap reggel 7-kor ismét hozzája, akkor megtudom, hogy túlságos nagy veszély nélkül eljuthatok-e Antwerpenbe.

35. Antwerpen egy nappal eleste után.

Október 10-én reggel 7 órakor a főkormányzó palotája felé indultam, a Rue de la Loi-ba. A bejárónál három fiatal, jókedvű tisztt fogadott oly előzékenységgel, mintha ifjúkori bajtársak lettünk volna. A tábornagy megbízásából elkísérnek Antwerpenbe. »Ha úgy tetszik — szoltak —, azonnal indulhatunk, az autó készen áll.« Természetesen! A soffőr megindította a motort és elfoglalta helyét a kormánynál. Mellette egy katona és a nyitott autóban a három német tisztt és én. Utitársaink revolverrel és karabéllyal voltak felfegyverkezve. Az utat nyilván még nem tartották biztosnak és az imént elfoglalt városban a látogatás veszedelmes lehet. Még nem érkeztek pontos hírek, hogy milyen volt a hangulat Antwerpenben az elmúlt éjszakán és a kora reggelen. »Nekem teljesen mindegy, hogy most vagy máskor lőnek-e agyon, egyszer úgyis meg kell halni!« — mondá Classen hadnagy, egy tréfakedvelő, s vidám ötletektől duzzadó ifjú.

Másik két utitársam Hütten dr. hadnagy volt Stettinből és Kes dr. Steglitzből. Ez utóbbi béke időben is aktiv tiszt volt, s amellet a filozófia doktora, ami igen szokatlan volt.

Hamarosan rendbejöttünk. Automobilunk az első pillanattól fogva örült iramban száguldott. Alighogy észrevettük, elhagytuk Brüsszel városát, melynek utcái ebben a korai reggeli órákban csendesek és üresek voltak. Csakhamar kinn voltunk a síkságon, ahol egyes házak és falvak, kis erdők és szénaboglyák tűnedezték elő a ködből, amely az éppen fölkelő nappal küzködött. Egy gyönyörű régi kapun át vakmerő gyorsasággal robogunk be, két kerek torony között Mecheln városába.

Jobbra mellettünk marad el a Grand' Place a városházával és más szép régi épületekkel s rajta Osztrák Margit szép szobrával; megint átkelünk egy csatornán s eljutunk az antwerpenichausséera. Az utunk a fontos Waelhem és St. Catherine erődök mellett visz el, melyeket csúf drótsövényövek és farkasvermek vesznek körül és óvatosan haladunk a mély lyukak között, melyeket földbe fúródó gránátok vertek.

Az út két oldalán kitűnő lövészárkok, amelyeket az észak felé visszavonuló belgák építettek; az országút árkaiban kagylóalakú fülkéket vájtak ki védelmül a srappnellek zápora ellen. Balfelől a vidéknek még sok részét víz borítja, az utak mellett még ideiglenes pontonok fekszenek, rácsszerűen összerótt gerendákból, amelyek hengeralakú petróleumos hordókon pihennek: a németek használták őket, mikor a csatornákon keltek át.

A lakókat mintha a szél hordta volna el. Csak nagy ritkán látni egy-egy eltévedt parasztot, egy-egy őrt, aki itt maradt akkor is, mikor a vihar végigszáguldott az országon. Ám az országút élete leírhatatlan és mennél északabbra jutunk, annál forgalmasabb. Ugyanazok a régi jól ismert oszlopok, ugyanolyan végtelen sorban, ugyanúgy, ugyanolyan példás rendben, mint ahogy már a déli hadi utakról ismerjük őket. Az utak mellett népfelkelőcsapatok pihennek; a fegyvereket gúlába rakták, szuronyukra

pedig ráaggatták a sapkájukat, övüket, tölténytáskájukat. Amott meg negyvenesztendősnél is idősebb népfelkelők egész seregei kanyarodnak el Gent felé. Náluk sincs hiány jókedvben és bátorságban, úgy menetelnek, mint a fiatalok s énekelnek, mintha csak aratóünnepről volna szó. A fegyver csövébe virágottűztek s koszorú van a nyakukon. Ötnapi szakadatlan vasutazás után, most negyvenöt kilométert masíroznak a hadállásokig, talán csak azért, hogy hazájukért eleshessenek. Ezért énekelnek. Pedig asszonyt és gyerekeket hagytak otthon. A szabadságért s a boldogságért küzdenek és esnek el. Tudják, hogy mi forog kockán. Mennél több gyermekkel ajándékozták meg a hazát, annál több védeni valójuk van, annál fontosabb számukra, hogy Németország szabadsága és jövőendő nagysága biztosíttassék.

Meglátogatunk néhány előkelő villát és kastélyt az út mellett. Részben egy-egy ottmaradt öreg szolgáló vagy szolgáló őrzi őket, részben pedig üresek és elhagyottak. A tulajdonos sehol sem maradt ott, amin persze nem is lehet csodálkozni. A házak, amelyeket meglátogattunk, teljesen érintetlenek voltak és nyoma sincs rajtuk a fosztogatásnak és a pusztításnak. Persze, a legelsők között voltunk, akik a város elfoglalása után az úton végimentünk. A katonákat lopásért és okatlan pusztításért szigorúan megbüntetik. Ritkaságszámba is mennek az ilyen esetek. Persze, ilyen milliós hadseregekben kell kivételeknek is akadniok! Egy olyan trénoszlopba, amely talán száz vagy százötven kocsiból és négyszáz lóból áll, ahol hetven vagy nyolcvan ember visel fegyvert s a kíséret egyébként kicsiny, — az oszlop felelős parancsnoka hogy ellenőrizhetne mindent, ami történik! Azt is meg kell gondolni, hogy az olyan kikötőváros, mint Antwerpen, a világ kereskedelmének egyik központja, a nemzetközi csőcselék egész tömegének ad szállást, melyet éppen ilyen nyugtalan időben szabadjára bocsátanak és kénye-kedve szerint rabolhat. Nem volna hát csoda, ha, mire a háború befejeződik, magántulajdonokat is súlyos károk érnének De látogatásom idején, amennyire megfigyelhettem, ilyenek még nem történtek. A

kastélyok, amelyeket meglátogattunk, olyan állapotban voltak, ahogy tulajdonosuk otthagya őket.

Romok és meztelen, megrongált falak mellett visz el az útunk. Fábólvert utáshidon, melyen a megszokott népfölkelő ór jár, átkelünk a Nethen, ahol a régi hidat a visszavonulás idején fölrobbantották.

A lövészárkok egyre sűrűbben vannak egymás mellett és csodálatraméltó gondossággal készültek. A földalatti folyosókat gyakran valóságos kis szobákká építették, fa- és földtetővel látták el, a falakat pedig bedeszkházták. Az út egy helyén, már egész közel a városhoz barrikádok nyomai látszanak. Valóságos kőfalaknak építették őket, de könnyen átjutunk rajtuk, mert réseket vertek bennük. Az úton s az út mellett gyakran lovak hullái hevernek. A drótsövényes belső erődöv közelében néhány üteg nehéz mozsárral találkozunk, melyeket ezen a vidéken már nem használnak s most már útban vannak nyugati Flandria felé. Velünk egyirányba halad egy oszlop, amely hosszú keskeny kocsikon pontonokat szállít; hamarosan a Schelden használják majd őket.

Magát a várost füvel benőtt sánc veszi körül, melyet sok kapu tör át, a sánc előtt pedig végigfut az árok, melyen hidak vezetnek át. A kapuk fölött a német lobogó leng. A mechelni kapun a Berchem városrészbe jutunk s aztán a mechelni chaussée-en északnyugatnak folytatjuk útunkat. Az egész út tele van pihenő trénoszlopokkal és csapatokkal. Új tettekre állnak készen. Itt-ott egy házat gránát rongált meg s az utca kövezetét is föltépték helyenként a gránátok.

A széles és előkelő Avenue des Arts-on néhány fát döntöttek le a bombák. A Place de Meirt a város centrumának ezt a nagy és szép útját előzőnlük a pihenő municios oszlopok és csapatok. Vidáman állnak a napfényben olyan arccal és olyan nyugalommal, mintha Antwerpen meghódítása legkönnyebb dolog lett volna a földön.

Asszonyokat és gyerekeket nem látni s csak kevés férfi bámulja a csapatokat. Az egész lakosság Hollandiába menekült — a gazdagok Angliába, vagy a Rivierára. Minden üzlet zárva van. A bankoknál

német katonák állnak őrt. Ám a fegyveres erővel elfoglalt város mégis úgy fel van díszítve, mintha győzelmi ünnepet ülne. Egész Antwerpen tele van — belga lobogókkal! Hogy lehetséges, hogy kitűzhették ezeket a zászlókat? A város még csak tegnap esett el — a zászlódísz még a belga hadseregnek s az angol segéds csapatoknak szól. Másnap lassacskán eltűntek a fekete-sárga-vörös zászlók.

A Place de Meir nyugati oldalának házai fölött barnás-fekete füstfelhők gomolyognak az égre s eljutunk a Marché aux Souliershez, ahol lángokban áll az egész városnegyed. De a tűz nem vet borzalmas fényt a napsugárban fürdő városra. A lángok, csupán mint sárga libegő zászlók csapnak ki az ablakon s az utcáról látni lehet: bévül, hogy izzik minden. Több házat egészen rommá lőttek, s a gerendák és omladék közül sűrű fekete felhőkben száll fel a füst. Kíváncsi bámuló embertömeg nem nézi ezt a borzalmas látványt. Egy tűzvészrel több vagy kevesebb, nem nagy dolog ebben az időben, amely annyira gazdag izgalmas eseményekben. Német katonák állnak őrt az utak bejáratainál a Place Vert-en és a Place de Meir-en is. Nem is lehet sok kíváncsiskodó olyan városban, amely jóformán teljesen elhagyott.

— Miért nem oltják a tüzet? — kérdezem.

— A waelhemi vízvezetékét összelőtték és legfeljebb arról lehet gondoskodni, hogy a tűz tovább ne terjedjen. Szükség esetén a szomszédos házakat le kell bontani. De úgylátszik, mintha a tűz magától is elhamvadna.

Antwerpen városának egyetlen része sem sérült meg annyira, mint a Marché aux Souliers, de itt is csak az út északi oldalán fekvő házak. Kétségkívül csak néhány lövés érte ezeket az épületeket. A gránátok azonban rendesen gyujtanak is, s a tűz aztán áttérjed a szomszéd házakra. A negyedet azonban nyílt utak és terek veszik körül, amelyek körülhatárolják a tüzet. Az utcák természetesen nagyon szűkek. A Marché aux Souliers miatt azelőtt hosszú és bonyolult pörösködés folyt a háztulajdonosok, a járdákkal rendelkező község és az állam között, mely

út az tulajdonosa. A pör az út kiszélesítése miatt folyt. Nagyon élénk itt a forgalom s így szűk volt az utca. Egyik fél sem akart engedni. De jött a német tüzérség és egyszeriben véget vetett a vitának. Most aztán szélesebb az út, mint azelőtt volt. Az Avenue Sud-on hajtattunk végig, mely egészen sárga a lehullott levelektől, de itt alig van nyoma a bombázásnak, legfeljebb egy-egy eltévedt gránát hatását látni.

A déli kikötőben hosszú sor pavillon mellett robogunk el, raktárházak és irodák mellett, melyeknek utcafelőli oldalán jólismert cégtáblák függnek: Hamburg-Amerika-Linie, Norddeutscher-Lloyd, Compagnie Maritime, Belge du Congo, Nippon Yusen Kaisha, Red Star Line, Peninsular & Oriental stb. Teli, vagy üresen hatalmas kocsiparkok állnak a vágányokon, köztük egy benzinnel megrakott vonat, mely fölöttébb nagy örömet okozott a német tiszteknek. Egy másik óriási szénszállítmányt hozott ide, mely most ponyvák alatt fekszik. A csarnokokban óriási gyarmatárú készleteket találtak, zabot, lisztet, kávé és más készleteket, amelyeket rekviráltak és elhasználnak. Néhány csarnokban közel ezer mindenféle automobil állt, többnyire teher- és bérautó; csákánnyal, baltával, kalapáccsal törték össze őket, hogy használhatatlanná tegyék. Majd kilenc millió márka volt az értékük.

Az öröket még nem állították fel. Szabadon és őrizetlenül állt a kikötő, a csarnokokban szinte borzalmas volt a csönd s a pusztaság. A déli vasút és néhány gőzhajózási vállalat irodája egészen jó állapotban maradt meg. Minden értékes holmit elvittek, csak nyugták és számlák heverték szerteszét és a hivatalnokok munkakabátjai ott lógtak a fogasokon, mintha tulajdonosaik hamarosan vissza akarnának térni.

Mindennél inkább felkeltette azonban a figyelmünket itt a kikötőben a sok óriási petróleum-tartály, melyeket most óriási füst és lángtenger borított el. A belga-angol hadsereg kivonulásakor fölgyújtotta ezt a készletet. Ha nem is tudják megakadályozni az ellenséget abban, hogy betörjön, legalább abban gátolják meg, hogy túlsok haszna és nyere-

sége legyen belőle. Ezért rombolták szét az automobilo-
kat és gyújtották föl a petróleumkészüléket. Csodálatos látvány, amint a szürke és barnás szélű
fekete felhők az ég felé gomolyognak. Belülről kihallatszik a
sistergés és pöfögés, s néha piros lángok csapnak ki a tűzből. Néha egy-egy tompa robbanás; bizony nem tanácsos nagyon közel menni. Néhány helyen a
füst között még ott leng az amerikai lobogó. Csak gazdátlan tehenek és kutyák bolyongtak az elhagyott
vidéken. A Fort de la Tête de Flandre-val éppen szemben néhány átrakó hajó ég a folyón, valószínűleg ott
horgonyoztak, s pontonjai voltak annak az ideiglenes hídnak,
amelyen a szövetségesek hadserege átkelt a Scheldén, mikor Gent felé visszavonult. A híd felé vezető úton a kikötőnek néhány védőműve azt bizonyítja, hogy a belga-angol hadsereg a legvégsőkig akart küzdeni. Egy helyen például a csarnokok alatt vastag vaslapokból építettek barrikádokat. Az egyik mögött három ágyú is ottmaradt, a kikötő szabad része felé irányítva. Itt-ott drótsövényeket feszítettek ki, s úgy látszik, villamos árammal szerelték fel őket. De ezeket a védelmi intézkedéseket nem használták fel.

Mikor így körüljárjuk a várost, a Rue Carel Oomsba is eljutunk. Ott egy nagyobb villa vasrácsos parkjában két fiatalabb nőre támaszkodva egy idős előkelő hölgy sétál. A város gazdag polgárai közül egyébként senkit sem lehet látni. Beléptem és köszöntem. A hölgy egyszerűen, — de mennyi méltósággal — elmondotta hogy nem tudta elhagyni Antwerpent a súlyos megpróbáltatása idején s hogy hetven esztendősen korában nem is mert a veszélyes útra vállalkozni. Öt gránát csapott a kertjébe, de a háza sértetlen maradt. Halálos félelemben töltötte a napokat. Most először jött ki, s ezeknek a szomorú napoknak gyötrelmes hangulata után először élvezte a friss levegőt. Rosszabb sorsra jutottak legközelebbi szomszédai, mert házaikból csak a puszta falak maradtak. Ők maguk elutaztak, de szolgaszemélyzetük úgy látszik ittmaradt, mert mintha abból az irányból, ahová a gránátok becsap-
tak, segélykiáltásokat hallottak volna. Végül megtudtam, hogy a hölgy özvegye Carel Oomsnak, a

híres belga történelmi festőnek. Mióta férje 1900-ban meghalt, itt lakik a villában, abban az utcában, amelyet órála neveztek el.

Egyszerű reggeli után végre nekiindultunk a kikötő északi részének, futólag megnéztük a kikötő-medencékben s a dokkokban álló gőzösöket. Felmentem a Celadon nevű német gőzös fedélzetére s elülső részén néhány robbanó löveg nyomait láttam. Később hallottam, hogy mind ezeknek a járműveknek gőzkazánjait szétrombolták, hogy a németek ne használhassák őket.

»Conte de Smet de Naeyer« a neve egy szép kékesszürke törzsű, fehér árbocú, finom vitorlájú belga iskolahajónak. De fedélzetén nem volt semmi érdekes. Rövid látogatást tettem a »Tasmania« nevű nagy ausztráliai gőzösön is. A tiszti kajütökben az összes fiókok ki voltak húzva, minden értékes holmit elvittek, csak könyvek, írások, számlák és más érték-telen dolgok heverték szanaszét. A kapitány kajüt-jének íróasztalán azonban egy nő arcképe állt s egy kedves viruló gyermekcsoport fényképe. Az ebédlőben terített asztal, félig telt ezüst kávésedény, csészék s egy majdnem teljesen üres szivarosdoboz. Az utasok fülkéi mind üresek és elhagyottak. Végigjártuk a hosszú folyosókat, amelyekben tompán, de hangosan visszhangzottak a lépteink. Néha-néha megállottunk és hallgatóztunk, hogy saját lépteink zaját hallottuk-e, vagy valaki jön-e utánunk. Hisz ilyen időkben minden lehetséges. Talán menekülők rejtőzködnék még a fedélzetén. Hangosan kiáltottunk, de hangunk beléveszett az üres hajóba és senki sem felelt. Bepillantottunk a legénységi kajütökbe, de ott sem aludt már senki a kólyákban, amelyek annyiszor himbálódz-tak az Óceán hullámain. Minden csöndes, néma és elhagyott. Szinte beleborzongott az ember e kísértet-hajó, e »bolygó hollandi« fedélzetén, melynek matrózai láthatatlan szellemek, amelyek minden szögletéből ránk merednek.

Közeledett az indulás ideje, s mi visszatértünk Brüsszelbe. Nem messze jutottunk még, mikor három tartalékszázalóaljjal találkoztunk. Előttük a zenekar ment, s minden zászlóalj előtt egy-egy lobogót vit-

tek. A katonák virágfüzerekkel díszítették a fegyverüket, s az arcuk, mint rendesen, ragyogott a jókedvtől.

Útközben most is megnéztem egy kastélyt. Soha sem felejttem el, mit éreztem, mikor az üres, homályos szobákat jártam végig. Az elsőemeleti hálószobában és vendégszobában úgy álltak ott az ágyak, ahogy a háziak s a vendégek otthagyták. A takarókat és lepedőket félrehajították, a szék karfájára hanyagul odavetve a törülköző, a mosdótálak félig telve piszkos vízzel, s a szappantartókba belészáradt a szappan. A pompás, nagy földszinti ebédlőben terítve az asztal, egy tálon még ott van az utoljára felszolgált fogás fele: valami tojásétel. Vagy tizen ülhettek az asztalnál. Néhány tányér üres, másokon ott vannak az étkezés maradványai. Kések és villák, kenyérdarabok, terítékek, üres pezsgősüvegek. Egyikben még ott van a bor maradéka, amelynek habzó frissége azonban elpárolgott. Asztalkendők az asztalon, a székek támláin, a padlón; gyorsan és kapkodva indultak útnak a vendégek, mikor az ágyúdörgés közelebb jött, vagy talán a szomszédban csapott be egy gránát. Talán egy hírnök jelentette, hogy a külső erődök elestek s a németek egyenesen Antwerpen felé masíroznak. Vajjon kik voltak a vendégek, akiket itt megzavartak? A házbéli család, vagy tisztek, akik visszavonulásukkor egy éjszakát töltöttek az elhagyott házban? Visszatérésünkkor nem roboghatunk olyan gyorsan, mint reggel. Az úton hemzsegték a hadoszlopok, a lándzsások. Antwerpenbe igyekeztek s onnan Gentbe. Messze nyugat felől ágyúdörgés hangzott. A németek nem pihentek meg. A bevehetetlen Antwerpen néhány nap alatt elesett, s a hódítók azonnal tovább indultak nyugat felé. Thalatta, Thalatta! A tengerre! Anglia kívánta a háborút, kapjon belőle annyit, hogy jobban jóllakjék vele, mint Wellington napjai óta bármikor.

36. Vendégségben a főkormányzónál.

Este kilenc órakor, mintegy harminc tiszttel együtt a tábornagnál voltunk estebédre. Ott láttam viszont Waldemár porosz herceget és Dreger kapitányt; megismerkedtem Scheerenberg alezredes törzskari főnökkel és Stecho dr. vezérfőorvossal, aki svédül is beszél és sok barátja van Svédországban. Aztán a felsőbb termekben sörestély volt, melyen von Falkenhayn hadügyminiszter is megjelent. Az öreg, beszédeskedvű von der Goltz tábornagy sok minden érdekes dolgot mesélt el Antwerpen elestéről és annak előzményeiről s valósággal kifogyhatatlan volt a legutóbbi napokról való anekdoták és epizódok elmondásában. Egyik legközelebbi estén még több érdekes vendéggel találkoztam ott. Hatalmas jelenséggént lépett a szobába a királyi termetű Tirpitz tengernagy, akinek a császár mellett legfőbb érdemei vannak a flotta megteremtésében. Magas homlok, nyílt vidám szem, szőke körszakáll, biztos, férfias modor — valódi germán. Igaz gyönyörűség volt beszélgetni vele. Ilyen emberek számára nincs lehetetlenség s nyoma sincs bennük a nyugtalanságnak a háború kimenetele felett.

Erőtéljes germán típus K. F. von Siemens igazgató is, a Siemens és Halske cég főnöke; egyénisége a kedély és a komolyság kedves vegyüléke. Az eddigi német veszteségeket 250 ezerre becsülte, nagyrészt könnyebben sebesültek, akik már visszatértek a frontra, vagy hamarosan vissza fognak térni s az újonnan érkezők fölött megvan az az előnyük, hogy voltak már tűzben és személyes tapasztalatokat szereztek. Kiderült, hogy van egy közös jóbarátunk, a szeretetreméltó Sir Walter Lawrence, Lord Curzon egykori magántitkára, indiai alkirálysága idején. Valószínűleg mind a ketten elveszítettük, mert hiszen ez a háború a legszorosabb baráti kötelékeket is szét tudta tépni.

Az asztalnál ott ült a hetvenöt esztendőes Kreidel titkos tanácsos is, a hadsereg-intendatura főnöke.

Az utóbbi időben a túlfeszített munka következtében gyakorta szédülés fogja el s ezért rövid idei üdülésre hazakészült Németországba. Ott volt azonkívül Antwerpen új kormányzója Huene, másként Hoiningen tábornok, akit már Karlsruhe-ból ismertem. Bailer az erődművek tábornoka, ki szelid és szeretetre-méltó, mint valami esztetikaprofesszor különös-képpen jó barátom. Nagyon boldog volt aznap, mert látta a fiát, aki a nyugati harctéren hadnagy és akiről régen nem hallott hírt; Bailer hadnagy a levegőben tette meg a hosszú utat idáig s most újra aeroplánján készült vissza. Egyébként Gentről beszélgettünk, mely heves küzdelmek után nyílt csatában éppen most esett el. A tábornok a belga földsáncműveket akarta ott tanulmányozni; maga a város nincs megerősítve. Gentből a német hadsereg Brügge és Osztende felé indult. S beszélünk végül a háromszázezer önkéntesről, akik most érkeztek a frontra; a fiatal diákokról, akik vidám tréfákkal derítik jókedvre az öregebb népfelkelőket, akik viszonzásul tapasztalataikkal segítik őket.

37. *A Schelde partján.*

A főkormányzó engedelmet adott, hogy még néhányszor elutazhassam Antwerpenbe és néhány napig ott is maradhassak. Hütten doktorral, aki maga vezette az autónkat, október 15-ére határoztuk el a legközelebbi látogatást. Főcélom az volt, hogy az Antwerpen utcáin nyüzsgő katonai életről néhány fölvételt csináljak. Lehet-e valami csábítóbb a fényképezőgép számára, mint a Grand' Place, ez a kicsiny előkelő tér a városház mellett, a régi házak csipkés párkányzata között. A tér közepén nemrégiben állítottak fel egy bronzfigurát, mely a gyerek meséjét ábrázolja, aki szembeszáll az óriással:

— Antwerpen. Itt a közelben született minden korok egyik legnagyobb festője, amint az a ház kapuja fölött elhelyezett táblán el is olvasható: »Geboortehuis von Antoon van Dyck, Kunstschilder

1599—1641.« Van Dyck modelljei és az utódjaik eltűntek s most német katonák a tér staffagea, tengerészkatonák torniszerrel a hátukon, vállra vetett fegyverrel, tölténytáskával az övükön, bajonettel és iszákkal az oldalukon. Egyik mellett hűségesen lohol egy kutya. Sok német katonát lehet látni, akik egy-egy gazdátlan kutyát fogadtak magukhoz. Amott néhány 6 cm-es hajóágyú áll s lovak helyett a kiszolgáló személyzete volt a vontatója. A városház előtt egy zászlóalj gyalogság pihen; néhány katona a kövezeten alszik egyet, bornyúját használja vánkosul. Sátorponyvás kocsikkal élelmezőoszlopok állnak, a lovak előtt egy-egy szénacsomó s tengerészkerékpárosok karikáznak hangtalanul gördülő kerekeiken. Egyik automobilnál Dréger kapitány, a nagy mérnök áll és térképet nézeget, melyet Hütten doktor mutatott neki. De mind ezek a képek szakadatlanul változnak, szakadatlan jövés-menés, kocsirobogás és autópöfögés. A lovak patáinak kopogása s a tüzérségi kocsik nehéz csörömpölése, kíséretül hozzá tengerészcsapatok éneke, mikor a »Wacht am Rhein« hangjai mellett vonulnak át a téren.

Megyünk tovább a komp felé, a székesegyház mögé. Ott az élet még színesebb, ott szakadatlan zürzavaros tolongás járja. Autónkat a katonánk őrizetére bizzuk s magunk törünk előre a lovak és kocsik között. Kettős oszlopok mozognak lassan az úton. Harsány parancsszó hangzik, megállnak; aztán újra megindulnak és újra megállnak. Feketekabátos, ezüstgombos, feketesisakú belga rendőrök, akik flamand nyelven beszélnek, segítenek a rend fönntartásában. Hova mennek a kocsik és a katonák? Kompon viszik át őket, a Scheldén, Tête de Flandrera, onnan vezet az út Gentbe. Mennek a partra, hogy egy kicsit átpillant-sanak Angliába.

Közben nem lehet tovább jutni. Annyira összehúzott minden, hogy fényképezni is alig bírok. Épp a tábori konyhát akarom lefotografálni, mikor egy ulánus, aki a podgyáskocsin ül, rám kiált: »Szomszéd, tilos a tábori konyhát fotografálni«. »Helyes« felelem én. Legalább is fölösleges, mert van már

néhány képem róla. De a »szomszéd« címzés nagyon kedves.

A parton a hidaknál, amelyeknek építésénél számítottak az ár és apály niveau-különbségeire, a kompok teljes üzemben vannak. A pontonokra szilárd négyszögletű karfával ellátott alapzatot fektettek. Egy gőzös vontat két ilyen kompot és összesen három gőzös dolgozott hat komppal, melyek mind élelmet, municiót, tábori konyhákat, tábori távírókat, postát, kórházakat, lovakat és katonákat szállítottak át. A katonák között voltak osztrák tüzérek is, a harminc és feles mozsarak emberei közül.

Előre! Adja ki a parancsot a parton egy tiszt. Egy sor kocsi hajt oda, a lovakat kifogják, a kocsikat tengerészkatonák tolják a fedélzetre, aztán a lovakat vezetik fel a rakodópadlóra. Prüszkölnek, dobognak s ágaskodnak néha, mikor ezt a borzalmas szörnyeteghez hasonló járművet meglátják. De mégis fel kell jutniuk rá. S amint a két komp tele van, a gőzös megindul, s szempillantás alatt átcipeli őket a Scheldén, Tête de Flandrera. Ott kirakják a kikötőpadlókat, a kocsikat kitolják a partra, a lovakat befogják, s a trénoszlop már folytatja is útját Gent felé.

Amint a rakomány elhagyta a partot, már egy másik gőzös két kompja köt ki ugyanazon a helyen s új rakományt szed fel. Így ment ez egész nap ide-oda szakadatlanul, s így megy majd villamoslámpák fényénél egész éjszaka! És holnap egész nap ugyanígy, mindaddig, amíg lesz hadoszlop, amelyet át kell szállítani a Scheldén, mindig ugyanazzal a gyorsasággal, rendben és azzal a fegyelmezettséggel, mely a német hadsereget minden dolgában, a legparányibb kicsiségekben is, annyira jellemzi.

A kompok Tête de Flandreról nem térnek üresen vissza, mert ott a visszatérő menekültek beláthatatlan seregét szedték föl, férfiakat, nőket és gyerekeket kordékkal, kétkerekűekkel és kis taligákkal, mindenféle batyukkal és csomagokkal. Olyan a polgári népnek ez a színes tömege, mintha kíváncsi lennének. A legtöbbben flamandok. Köztük is nagy a rend. Nem ellenkeznek, nem kiabálnak, nem tolazkodnak,

hogy helyet kapjanak a kompon, hanem nyugodtan várnak, míg a katonák útbaigazítják őket. Katonák és polgárság között teljes az egyetértés s mulatságos volt látni, amint tréfálkozás és kacagás közben mindent elkövettek, hogy a különböző nyelveken, össze-vissza keverve németet, flamandot, franciát, megértsék egymást.

38. Löwen.

Október 12-ike ragyogó szép nap volt. Sűrű hárserdőn visz át a szépen kövezett Chaussée de Louvain, alighogy áttör rajta a napsugár. Erre nem látni német katonákat s mintha misem történt volna egyéb, minthogy megérkezett az ősz ebbe a szerencsétlen országba. Itt nem robognak trénoszlopok. A járművek, melyek az úton haladnak, polgári teherkocsik. Az előkelő világ fogatai azonban eltűntek, mióta tulajdonosaik elindultak más országok felé.

Tizennyolc kilométer az út Löwenig. Jó darabig kell haladnunk a városban, míg az első romokat elérjük. Szó sincs róla, hogy Löwent teljesen rommá lőtték volna, mint azt elképzeltük. A városnak alig egy ötöde pusztult el. Igaz ugyan, hogy ebben az ötödben néhány értékes és pótolhatatlan épület van, különösen sajnálatos a könyvtár pusztulása. E pusztulása közepén azonban, mint szikla a tenger közepén, emelkedik ki a városháza, ez az 1450 tájáról való büszke kincs, hat áttört munkájú karcsú tornyával. Körüljártam a városházát, s legjobb akarattal sem sikerült, csak kis sérülést is felfedeznem ezeken a pazar bőkezűséggel készített falakon. Lehet talán, hogy itt, vagy ott elkerülte figyelmemet egy odatévedt gránát-szilánk nyoma. Hála a német tűzértség biztos lövéseinek a hat toronynak még a párkányzata sem sérült meg. Löwen bombázásának oka ismeretes. A német csapatok bevonulásakor a polgári lakosság az ablakokból lövöldözött rájuk s mivel ezeket a gaztetteket nem lehetett másképp megbüntetni, német ágyúk gyújtották fel a házakat. Mikor aztán a német katonák oltani kezdték a városháza körül épült házakat, a

franktirőrök fegyvere megint ott lesett rájuk. *A világ-nak minden hadserege így cselekedett volna*, s a németek maguk is nagyon sajnálták, hogy akaratuk ellenére rákényszerítették őket, hogy ilyen eszközöket használjanak. Löwenből Mechelnbe mentem, a csatorna-mentén, végig a hosszú úton, mely a két várost összeköti és ahol a parkok és fasorok fakoronái között kivillan már a bárkák árbócainak csúcsa. Mechelnbe éppen egy tengerészkatona temetésére értünk, aki örhelyén esett el. Belga temetőkocsin vitték a halottat a temetőbe, mögötte a hadsereg és a flotta mintegy száz katonája ment. Mikor a holttestet a sírba tették, háromszoros sortűzet adtak, aztán elhantolták. A kis temetőben sok, koszorúval és sisakkal díszített német sír és két tömegsír is volt.

39. A fehér és a fekete Mária.

Borús nap, október 16-ika. Még csücske sem látszik a német birodalmi lobogónak, mely pedig már egy egész hét óta ott leng a székesegyház tornyának csucsán, 123 méternyi magasságban a föld felett. A Place Verte felőli bejáratnál leírhatatlanul szigorú, hivatalosképű öreg portás áll. Jóformán pillantásra se méltat, mikor udvarias hangon megkérdezem, hogy a Katedrális nyitva van-e? »A Katedrális nyitva van« felelte, »de csak német katonaság számára«. Helyes öregem, gondoltam magamban s kivettem zsebemből Moltke tábornagy igazolványát. A portás elolvasta az írást és minden mondatnál hosszabbra nyúlt az arca. Mikor elkészült vele, levette a sípkáját és így szólt: »Hisz, ha így van, akkor megmondhatom a doktor úrnak, hogy én is svéd vagyok, Wisbyben születtem, 30 éve lakom Antwerpenben és Dahlgrennek hívnak.

Elég az hozzá, hogy a székesegyház most már az én számomra is nyitva volt, a tiszteletreméltó Dhargran kalauzolt benne. Csak egyetlen gránát, vagyis inkább csak egy gránátszilánk érte a falat, a nagy ablak alatt, mely a Place Vertere nyíló bejárat fölött

van. A kár szóra sem érdemes, egy nap alatt ki lehet javítani. Ha azonban ez a gránát rosszakaratú lett volna, és ha Rubens híres festménye a »Keresztrefeszítés« és »A keresztről való levétel« még a régi helyén, a keresztfolyosón függne, akkor bizony nagy veszélyben forgott volna. De hát Antwerpen egyéb értékes festményeivel és műkincseivel együtt még a bombázás előtt ezeket is biztonságba helyezték. A becsapott gránátnak a templom belsejében egyetlen nyoma: egy hasadás az egyik oszlopon.

Az északi oldalhajó közepén áll a szent szűznek földig érő, pompás ruhába öltöztetett aranykoronás szobra. Augusztus 15-ét követő vasárnapon minden esztendőben körmenetben vitték ezt a képet a városon át. Az idén azonban, amikor annyira rászorultak a segítségére, megelégedtek avval, hogy hosszú áldozati gyertyákat gyújtottak az égi királyné előtt. És ebben az évben minden könyörgés süket fülekre talált nála! Egyik ablak üvegfestménye azt a jelenetet ábrázolja, mikor V. Károly ennek a Mária-képnek adja át Antwerpen kulcsait. Antwerpen kulcsai! A »fekete« Mária birtokában vannak most, nem pedig fehér névtestvérében.

A szószéket magvas tölgyfából van der Voort faragta. Kétszáz esztendő, de a tölgyek talán ötszáz évesek is voltak, mikor fájukat áldozatul hozták, hogy Isten ígését hirdessék róluk. Nagyon figyelemre méltó a négy nőalak, mely a szószéket tartja; a négy világrészt ábrázolják, — Ausztráliát akkor még csak hiányosan ismerték. A figurák közül három eléggé meg van világítva, a negyedik azonban, a vastagajkú, valószínűleg azt hirdeti, hogy a világ előrehalad a következő évszázadokban. Most pedig öt világrész hirdeti a háború és a gyűlölet evangéliumát. Az entente két nyugati hatalmassága viseli a felelősséget a nagy haláltáncért. Mert ők mindenfelől összeszedett népek tömegeivel harcolnak. Amerikából jönnek hajóikon a kanadaiak, Afrikából a turkok és a szenegáli négerék; indiai napsütötte hinduk és gurkák fekszenek didegve a lövészárkokban és segítőcsapatokat küldenek Ausztrália és Ujzéland ellenlábasai. S mi a célja ennek a

világraszóló mozgósításnak? A germán kultúrát akarják kiirtani a föld színéről! Ennek a kultúrának hordozóit, Luther, Goethe, Beethoven, Helmholtz és Röntgen népét barbároknak és hunoknak mondják s a fehér faj jövőjére és civilizációjára nézve közveszélynek nyilvánítják! Gurkáknak és szenegáli négereknek kellett jönniök, hogy megóvjanak bennünket a sötétség reánk szakadásától! Az a művész, ki majdan elég merész lesz felmagasztalni a népek 1914. évi sorakoztatását, nehogy megfeleddék arról, hogy hálás motívumot lel van der Voort duzzadt ajkú és lapos orrú nőalakjában.

40. Genten és Brüggen át Ostendébe.

Antwerpenben való tartózkodásom közben majdnem napról-napra kaptunk híreket arról a gyors tempóról, mellyel a németek közelebb és közelebb jutottak a tengerhez. »Gent a miénk — Brügge a miénk — csapataink bevonultak Ostendébe«. De Brüsszelbe való visszatérésem idején úgy látszott, mintha a szövetségesek elkövetnének minden tőlük telhetőt, hogy visszaűzzék a német csapatokat Ostendéből, s híre kelt, hogy az angolok bombázzák ezt a várost.

A szeretetreméltó Petri konzultól kísérve, október 20-án, a főkormányzó külön engedélyével útra keltem Ostende felé. Az idő borús volt, eső és nehéz, fekete felhőtömeg borult a rónaságra.

Gentben, a teljesen sértetlen Gentben háltunk meg. A város megszokott képét mutatta, a közúti vasutak forgalomban voltak, minden üzlet nyitva volt és a rosszidő mellett is népesek voltak az utcák, csak a temérdek német egyenruha árulta el, hogy mi történt.

A híres, festői házaival és hídjaival, s kerek-tornyú hatalmas városkapuival régies Brüggen haladtunk át másnap megállás nélkül. Ghistelles falu mögött egy keresztútnál az őrszem feltartóztatott bennünket, s mikor megálltunk, a közelből örületes ágyúdörgést hallottunk.

A katona jelentette, hogy Middelkerkenél kemény ágyúharc folyik, s a németek hadállásai innen vannak azon a hosszú csatornán, mely Ostendét összeköti Nieupoorttal és Dünkirchennel. A part előtt angol hajóraj áll és lövi a német hadállásokat, melyeket a belga és francia csapatok a szárazföld felől támadnak. De az Ostendébe vivő út, mely előbb északnyugatra, majd északkelet felé tart, meglehetősen biztos. Legveszedelmesebb pontja az a kanyarulat, hol az út — a csatorna túlsó oldalán — irányát változtatja. Ostendéből municiószlopok jöttek, melyek a middelkerkei harcfront felé tartottak, a harcfront felől pedig sebesült katonákat szállító oszlopok jöttek, amelyek útban voltak Ostende felé.

Minden baj nélkül haladtunk át a veszedelmes kanyarodón, aztán megérkeztünk abba a szép, előkelő tengerparti városba, melyről Baedeker ezt a bizonyítványt állítja ki: »Ostende ezidő szerint Europa legelőkelőbb tengeri fürdője«. Kikanyarodtunk a Strand-sorra, hol a hotelek végtelen sora néz ki a tengerre. A legtöbb csak az évadban áll nyitva, mely szeptember 15-ikén ér véget. A városban olyankor 45.000 fürdővendég van! De Ostende egyszersmind átkelőhely a szárazföld és Anglia közt, s ezt a forgalmát megtartja egész évben. Azok az utasok, kiket a vihar vagy a fáradtság tart vissza, találnak egyszerűbb hoteleket is, de azok a városban vannak.

Két óra volt. Soha azelőtt nem voltam Ostendében és a német tisztek közül nem ismertem senkit. De irataim voltak és jelentkeznem kellett a parancsnoknál a Strand-soron levő Hotel Littoralban.

A szürke, zord tenger nagyon sajátos látványt nyújtott, mikor az ember nyugatra felé irányította pillantását. Az eső elállt, a levegő megtisztult, de az eget még felhő borította. Éppen nyugaton, kilenc vagy tíz kilométernyi távolban, tizenhárom angol hadihajó körvonala látszott világosan és tisztán; egynéhányuk cirkáló volt, a többi régebben épült nagy torpedónaszád. Ezek lötték a belga parton levő német hadállásokat és őket magukat is ágyúzták a partról. Folytonfolyvást változtatták helyüket, így

védekezve a német találatoktól, de mindig ugyanegy távolban maradtak és fekete törzsük impozánsul vált ki a háttérből. Kéményeikből fekete kőszénfüstoszlopok szálltak ki rézsút balfelé a szél irányában, úgy hogy az ég csíkossnak látszott.

Meglátogattam Ostende parancsnokát, Tägert tengerészkapitányt. A Hotel Littoral második emeletén lakott. Erkélyéről megint figyeltük az angol hajókat. Elmondotta, hogy ő meg tengerészeti bajtársai is aznap, október 21-én érkeztek Ostendébe. A Hotel Majesticbe mentek, amely a város legkiválóbb szállójának hírében állt. De a szállótulajdonos kijelentette, hogy nincs üres szobája, ami nem volt igaz, mert a saison már rég elmúlt. Úgy lehet, a szálló nevében volt meg a magyarázata, miért nem találkoztak üres szobák — német tisztek számára. A németek ahelyett, hogy éltek volna jogukkal és hatalmi szóval követeltek volna szobát, egész szerényen a Hotel Littoralba mentek, melyet a padlássorig rendelkezésükre bocsátottak. Utóbb kitűnt, hogy a csere szerencse volt számukra. A szárazföldi tisztek nem voltak oly engedékenyek mint ők és egyszerűen berendezkedtek a Hotel Majesticben, hol egy-kettőre rendelkezésükre állt a konyha és a kiszolgálás.

Tägert tengerészkapitány előkelő, lelkiismeretes férfit, parancsot adott, hogy bocsássák rendelkezésemre az utolsó, még el nem foglalt szobát. Én azt nyomban birtokomba is vettem. A második emelet folyosójáról lehetett a szobákba jutni, melyek a tengerre néztek, s melyeknek ajtajára egy-egy tengerésztiszt neve volt kiírva. A kifelé nyíló üvegajtók egy kényelmes, fonott székekkel berendezett erkélyre szolgáltak; onnan szabad kilátás nyílt a tengerre, az angol hajórajra és hadi intézkedéseire.

Fenséges kilátóhelyemről szokatlanul pompás napnyugtának látványában volt részem. Nyugaton a nap sárgásba hajló, sajátyszerűen világos fényben égett. A közelében levő felhőket arany-sárga szegély vette körül, s visszfénye ott csillogott a tengervíz tükrében. Egyébként az egész égboltozatot felhő borította, s olykor-olykor finoman permetező eső szállt alá, de a

strand-sétányra nyíló ablakok úgy csillámlottak, mintha a házak égnének belül. Éppen ott, ahol a vakító napfény megaranyozza a tengert, áll az angol hajóraj. Egész nap lövöldözte a német hadállásokat, látom az angol hajóágyúk villámain, s kis vártatva hallom a lövés dördülését. Most német idő szerint 5 óra 20 perckor, oly erősen és oly gyorsan egymásután mennydörögtek az ágyúk, hogy a kurzsalón ablakai megzördültek és csörömpöltek. Fél óra múlva a tüzelés megszűnt. Azt hitték, a hajóraj azért megy észak felé, hogy lövészt vegyen fel. A tenger aranyos csillogása kialudt, az alkonyat leszállt, s csak néhány világító bólya látszott.

Napközben sok civil mutatkozott az utcán, de estefelé eltűnt valamennyi. Senkinek nem volt szabad este kilenc óra után vagy reggel öt óra előtt kimenni a házból. Az utcákat nem világították, de sok üzletben égett a világosság kilencig. A strandsétányon egyetlen egy lámpa sem égett, az ember itt csak sötétben járhatott a német katonák közt. De sok ablakból világosság fénylett ki a tengerre, azt nem tartották veszedelmesnek, mert az ellenséges hajók mindenesetre kellően tájékozva voltak. De nem hitték, hogy az angolok lövetnék Ostendét, mert száz vagy még több elesett német és a város kiürítése nem érné meg azt a sok milliónyi angol tőkét, mely ebben a városban volt elhelyezve.

Felszólítottak, hogy a német tengerésztisztek társaságához csatlakozzam délben és este a Hotel Littoralban. Mikor most este nyolc órakor először gyülekeztünk össze az étteremben, valamennyiöknek bemutattak. Személyes barátaim lettek közülök Bess hadnagy hajóskapitány, Hak hadnagy, dr. Schönfelder törzsorvos és dr. Kübler. A következő napokon jól összetartottunk egymással és bizonyára sohasem fogjuk elfelejteni ostendei élményeinket.

41. Ostende bombázása.

Pénteken, október 23-ikán felkeltett Kübler doktor és azt ajánlotta, hogy sétáljunk ki a világítótornyhoz és a régi erődhöz. Vissza az elektromos vasúton tértünk. A kocsiban katonák és civilek ültek. Amazok közt volt egy öreg népfelkelő, aki elmondotta, hogy három fia van a háborúban, de nem is gyanítja, hol vannak és hogy élnek-e még. »Mindenestre meglehet, hogy elesnek« mondotta, »az ember mindent feláldoz a hazáért«.

Visszatérve a parti sétányra, leültünk egy padra a Kurszalón előtt s néztük az angol hajórajt a meszszelátókon át. A levegő szokatlan tiszta volt, az idő ragyogott.

Kevéssel félegy előtt felkeresett Bess kapitány. Éppen akkor tért vissza Schröder tengernaggyal Middelkerkeből és elmondotta, hogy azt az utat, amelyen tegnap a lombbal díszített kocsikat láttuk, ebben a pillanatban mindennek lehet mondani, csak bátorságosnak nem, mert néhány gránát csapott le rá. A parti sétányon már nem szabad katonának mutatkozni; ennek következtében Bess határozottan lebeszél róla, hogy ellátogassak Middelkerkebe; inkább más, kevesebb veszéllyel járó tanácsot ad, tudniilik azt, hogy nézzem meg néhány tengerészcsapatát és szállásukat.

Másfél század volt elszállásolva a színházban. A színház előtt úgynevezett hajóágyúk álltak, kicsiny, könnyű lövegek, ugyanolyan sűrű színűek, mint a páncélos hajók s 6 centiméteresek. A hozzájuk tartozó municióskocsik a gyalogjárón álltak. Bementünk a szép, tágas foyerba. A falak mentén a legénységi ágyak álltak. matrácok és vánkások, amelyeket az ostendei polgármester rekviráltatott. A székeken puskákat és ruhadarabokat láttunk, az asztalokon tányérokat és tálcákat. Az elsőrendű páholyokat alvóhelyiséggé és municióraktárrá alakították át. Az egész körfolyosót ágyak foglalták el. Néhány páholyban tengerészkatonák fegyverüket tisztogatták, vagy rendbehozták ruhájukat és derékszíjaikat.

Nem állhattam ellen a kísértésnek, hogy meg ne látogassam a színházban levő konyhát. Kövér és kedélyes tengerész-szakácsok tettek-vettek ott fehér ruhában és sikkában és felgyúrt ujjú zekében. Az üst rottyogott és étvágygerjesztő illatok töltötték meg a levegőt. Természetesen meg kellett ízlelnem a szakácsok főztét, s mély tányérban óriási porció gulyást kaptam, főtt húst, burgonyát, kelt és levest egyben. Nagyszerű volt! Ily jó ételt nem kapok a hotelben, gondoltam magamban, és jóllaktam vele. Ily kosztal nem csoda, hogy a német katonák oly erősek, üdék és egészségesek! Ha sokáig volnék táborban s tisztí és legénységi koszt közt válogathatnék, habozás nélkül az utóbbit választanám! Mert egészséges, erőteljes és ízletes s megkíméli az ember gyomrát minden fölösleges megterheléstől. A jó közegészség a német hadseregben nagyrészt a kitűnő és bőséges ellátásban leli magyarázatát.

De most már csak öt perc híja volt egy órának, s pontosan kellett megjelennünk a tisztí asztalnál. Átmentünk a rue de Cerf-on. Ennek az utcának és a Digue de Mernek, a tengerparti nagy strand-útnak sarkán van a Hotel Littoral. A rue de Cerf néhány méternyire mélyebben fekszik, mint a strand-út, melyet a parti dűnák vonalán építettek meg. A vége a nagy strand-utcáig emelkedik fel. Odafenn a Littoral sarkán egy tisztí csoport állt élénk beszélgetésben. Nyugat felé mutattak és sűrűn használták a messzelátójukat. Odamentünk hozzájuk, mert kíváncsiak voltunk, hogy mi történt. Az angol flotta szokott helyén volt nyugaton és nyugat-délnyugaton, talán kissé közelebb hozzánk, mint máskor, hét vagy nyolc kilométernyire.

De egy torpedónaszád elvált a többtől és teljes sebességgel Ostende felé tartott, a parttal párhuzamosan és lehetőleg közel a szárazföldhöz. Nemsokára azután látni lehetett, hogy egy másik torpedónaszád az előbbinek hajósodrába tart. Mit akarnak ezek a betyárok? Kemény szavak hallatszottak. »Mégis csak sok, ily egyenesen reátörni az emberre! Nyilván kémsemlére küldték ki őket, de micsoda orcátlanság,

hiszen tudják, hogy megszálltuk Ostendét. — Ahá, vízalattjárókat és torpedónaszádokat gyanítanak a belső kikötőben, s ki akarják próbálni, hogy látni-e valamit kívülről a horgonyzóhelyből.

Hát járhattak akármily szándékkal, én felmentem a szobámba s rendbe hoztam magam az ebédhez. Aztán kimentem az erkélyre azzal a meggyőződéssel, hogy a torpedónaszádok megfordultak vagy visszamentek a nyílt tengerre. De nem, még mindig ugyanazt az utat járták, mint eddig, s a tajték látszott a hajók orrán.

Hallottam, hogy odalenn az erkélyem alatt egy tiszt stentori hangon azt vezényelte, hogy ki kell üríteni az utcát, senkinek sem szabad a hosszú házsor előtt mutatkoznia. Csak a Littoral előtt álló őr maradt a helyén, de a következő percben már az is fedezéket keresett magának.

Erre már elővettem messzelátómat és lesiettem a lépcsőn. A hotel előkelő, szőnyeges vesztibüljében, hol kanapék, asztalok és székek alkottak kis csoportokat roppant délszaki növények közt, katonatisztek jártak sebbel-lobbal fel s alá s az ember mindjárt láthatta, hogy rendkívüli dolgok előtt állunk. »Fognak löni?« Kérdeztem Besstől. »Úgy van, fognak löni,« felelte stoikus nyugalommal. A vesztibül üvegajtain át meg lehetett figyelni, hogy mi történik a Rue de Cerf torkolatánál: Schröder tengernagy osztotta ott a parancsot, ott lehetett látni Tägert tengerészkapitányt és a matrózdandár legénységét, ott vontatta fel lázas sietséggel a két 6 centiméteres hajóágyút és a hozzájuk való municióskocsikat — más tűzéréség akkor nem volt kéznél a városban.

Az utcát megtisztították a polgári elemtől és katona is csak annyi volt ott, amennyire éppen szükség volt az üteg vezetéséhez és kiszolgálásához. Ennek következtében én sem mehettam ki, de azért mégis megfigyelhettem, mily gyorsan és pontosan állították fel a két ágyút és hogyan töltötték meg: »Tölteni! — Kész! — Tűz!«

Az első lövés eldőrdült! Visszhangja riadva kelt az utca torkolatánál és a hotel ablaktáblái megcsör-

rentek keretükben. Felmentem az étterembe. Onnan szabad kilátás nyílt a tengerre s az első torpedónaszádra. A következő pillanatban megszólalt a második lövés. Az első közvetlenül a torpedónaszád előtt csapódott a vízbe, s nem lehetett eldönteni okozott-e kárt. A második lövés is a célhoz egészen közel hullott alá.

Az étteremben több tiszt volt együtt. Én a colmari dr. Algermissennel, az első tartalékos tengerész-zászlóalj hadnagyával álltam együtt. A nagy terem nyolc ablaka a tengerre néz, kettő és a bejáró üveges ajtó a Rue de Cerfre. Az elsőkül említettek mögött kis terített asztalok állnak, a terem keleti részén van a nagy asztal, melynél ebédelni szoktunk. A mennyezetet négy oszlop tartja. A nyugat felé eső másodiknál álltunk Algermissen meg én.

Alighogy a két német lövés eldőrdült, a két torpedónaszád fordult egyet, s már meg is kezdte a tüzelést. A hajóágyúk, mint látszott, egyenesen reánk irányították villámaikat. »Fedezni!« kiáltotta reám Algermissen, s az oszlop mögé húzódtam, mely papírosként röpült volna el helyéről, ha eltalálja egy 10 centiméteres gránát! A teremben levők közül néhányan követték példánkat, ellenben mások hidegvérűen megvetették ezt az óvatossági rendszabályt, melyet bizonyára elégtelennek tartottak. Az első torpedónaszád mintegy 1400 méternyire volt tőlünk, tehát a lövedékei elég hamar értek célhoz.

Az elsők rövidre voltak fogva, ennek következtében éppen a Littoral előtt a vízbe hulltak és magas, fehér vízoszlopok szöktek fel a lecsapódás helyén. Mihely lecsapódtak messzelátóinkat a torpedónaszádra irányítjuk, ott megint villámlik, mi pedig védelmet keresünk, de csak a testünknek, nem pedig a fejünknek, mert az ember nem veheti le a szemét ily látványról, az ember látni akarja, látnia kell minden áron! Hiábavaló vitatkozás volna leírni azt a feszültséget, amely erőt vesz az emberen az ágyúcsövek megvillanása és a lövedékek lecsapódása közt levő időközben. Mikor az ember érzi és tudja, hogy ő maga a célpontja a feléje röpülő »iszák«-nak! Nem félelem az, mert ha valaki arra kért volna, hogy

kísérjem el a város belsejének egy biztos helyére, nem mentem volna vele.

A lélekzetet visszafojtó feszültség, a legfokozottabb érdeklődés s oly figyelés vegyülete az, mely semmit sem akar szem elől téveszteni, ami történik. Azért irányítja az ember a messzelátót hol a naszádra, hol meg a lecsapódás helyére. Egy lövedék visszapattant a víz színéről és belecsapott egy tetőparkányba, 58 lépésnyire tőlem, mint utóbb megállapítottam. Egy másik rendkívül különös pályát írt le, magam sem tudom, mint, de végezetül a kövezett sétányon ért partra, ott maradt a vaskorlát mellett, anélkül, hogy szétpukkant volna. Ott fekszik még néhány napig, s az őr ügyelt, hogy senki se nyuljon hozzá ahhoz a veszedelmes jószágához. Néhányszor láttam és hallottam, hogyan csaptak le a gránátok a víz színére, hogyan ugráltak lapos kavics módjára a víz színén s hogyan csapódtak bele végül a kőpart oldalába. Előbb a villám az angol ágyú torkából, aztán a lecsapódás a vízre aztán a dörrenés; nem-sokára azután pedig recsegés-ropogás, ha egy ház homlokzatát érte, aztán pedig a téglák vagy falrészek csörömpölése és dobbanása az utcán.

A második torpedónaszád, melyet nem láthatam megfigyelőhelyemről, époly vigan lövöldözött, mint az első. Minthogy nem láthattam, mikor lőtt, csak ekkor volt rám nézve igazán értéktelen az a védelem, melyet az oszlop nyújtott. A két német ágyú minden öt vagy hat percben adott egy-egy lövést. Nem tudom, tettek-e kárt. Sokkal gyorsabban ment mindez, semhogy a találat teljes biztosságát elérhették volna. Az utca lejtős torkolatánál az ágyúk ugyanis erősen futottak hátra, s minden lövésnél vissza kellett tolni mindegyiket helyére. Tizenkét perc alatt már véget ért az egész. A naszádok majdnem egészen megfordultak és sietve, de közben folyton tüzelve távolodtak el nyugati irányban. Körülbelül harmincat lőttek, mint a német tisztektől hallottam. Gépfegyverekkel is lövöldöztek. De a távolság egyre nőtt, s végre megszűnt a tüzelés.

— Hogyan van az, hogy egyetlen egy lövés sem

érte szállónkat? — kérdeztem. — Az angolok csak láthatták, hogy a német tüzelés forrása éppen a mi utcánk sarkán volt és hogy az ágyúk személyzetén kívül nem volt élő lény az egész strandsoron.

— Csak nekünk tűnik fel így, de a naszádról alig dönthették el gyors mozdulataik közben, honnan éri őket a tűz. Lehet, hogy a kikötőre irányították figyelmüket, abban a hiszemben, hogy torpedónaszád-jaink vannak ott. Több lövés hullott a kikötőbe is.

— Különös — szólalt közbe egy másik, — hogy több lövés a Majestic hotelt érte, s megölt néhány tisztet. A Majestic nagy, fehér, díszes épület, s az angolok nyilván azt tartották, hogy ott jó fogást tehetnek.

— Nagyon jellemző — tette hozzá egy harmadik, — hogy éppen egy órakor tiszteltek meg bennünket látogatásukkal, mikor tudták, hogy a tiszték az ebédnél ülnek. Nyilván azt hitték, hogy zavartalanul átjöhetnek és kémszemlájük után — mielőtt végeztünk volna az ebéddel — ismét eltűnhetnek.

Mikor helyreállt a nyugalom, asztalhoz ültünk, azután Bess, Kübler meg én a Majestic hotelbe mentünk.

Az 1910. évi Baedekerben a Majestic hotel Grand Hotel des Bains néven fordul elő. Azóta nevet s valószínűleg tulajdonost is változtatott. Szép, fehér homlokfalát rútol eltorzította hat gránát, melynek most a rombolásait néztük. Nagy, tátongó réseket vágta a falakban; az alatta levő gyalogjárón a kő, téglá és vakolat tömegei heverték, egy dekoratív, szárnyas gipszangyal pedig apró törmelékben hevert a földön.

A vesztibülben szekrények, asztalok és székek heverték vad összevisszaságban. Az étterem egy órával azelőtt Európa egyik legelegánsabb étterme volt, a parketjét vastag, vörös brüsszeli szőnyeg takarta, az aranycirádás fehér falait tükrök ékesítették, a mennyezetén pompás csillárok függtek, — most pedig minden a legrémesebb pusztítás képét mutatja. Két gránát éppen a hosszú ablaksor alsó részét szakította át és szilánkjai tátongó réseket vágta a falakban és a mennyezetben. A gipszdíszítmények lehulltak és romban heverték, a szőnyeg pedig csaknem teljesen eltűnt a vastag, fehér porréteg alatt. Az ablakok

porrá őrlődtek, a tükörtláblák különös csillagképekké repedeztek, a tört részeik már a legkisebb érintésre lehullottak róla. Asztalok és székek megannyi rom, az asztalterítők merő rongy. Csak a terem sarkaiban, különösen pedig a nyugati sarokban álltak még lábon az asztalok, de a tányérok, poharak össze voltak zúzva. A vörösboros- és pezsgőspoharak talpa az asztalon állt, de a felsőrészüket letört.

A lövetés kezdetekor mintegy ötven tiszt volt együtt ebédre; néhány asztalnál már hozzáfogtak az evéshez. Legtöbben a terem nyugati felében ültek s ezért menekültek meg csodamódon. A délkeleti vég egyik ablaknál álló asztalnál foglalt helyet Lippe doktor és a matrózdandár hadsegéde, s már hozzá is láttak az ebédhez. Az első találatok után a két úr valószínűleg nagyon is exponáltnak érezte magát. Lippe doktor tehát felállt, de csak az asztal másik végéig juthatott, mikor egy gránát besüvített s a háta közepén találta. A lövés teljesen darabokra tépte! Ami megmaradt belőle, ott volt: a feje a karján, vértócsa közepében. Az egyenruhájából csak rongyok, az egyik lábát egy asztal alatt találták meg a terem túlsó végében, a többi vérfoltok és belső részek formájában a falakhoz, a mennyezethez, az asztalterítőkhez tapadt köröskörül. Schönfelder doktor, ki tüstént odasietett, csak bajtársának maradványait gyűjthette össze egy asztalterítőbe s küldhette a halottasházba. A hadsegédet, súlyos fejsebével, a legközelebb eső kórházba vitték.

Egy pompás népfölkelő, aki fiával a teremben volt, elmondta, hogy az ebéd többi vendége mind élve menekült, de a legtöbben eszméletlenül rogytak össze a nagy légnyomás következtében, néhányan könnyen meg is sebesültek a szerteröpködő szilánkoktól. De az elkábultak hamarosan magukhoz tértek.

A sors kifürkészhetetlen. Miért, hogy éppen azt érte utól a halál, aki felismerte a veszélyt és biztosabb helyet akart keresni magának, holott nekünk, kik egy másik teremből végignéztük a színjátékot, nem esett semmi bajunk? Utóbb hallottam, hogy az a hely, ahol álltam, egyáltalán nem volt biztos hely,

mert a gránát a háttérben levő falról visszapattanhat s az embert hátulról találhatja szilánkja. A nyílt terepen több kilátása van az embernek arra, hogy sértetlenül marad. Tehát szorosan véve, az utca torlánál működő tűzereknek jobb helyük volt, mint nekünk! Egyébként pedig nekünk, a Littoral vendégeinek, nem volt okunk zúgolódni az ellen a vendégszeretőnek semmiképpen sem mondható fogadtatás ellen, mely a Majestic hotelben részünkül jutott. Ha szívesen fogadják ott a német tengerésztiszteket, lehet, hogy többen osztottak volna közülük a szegény Lippe doktor sorsában.

42. Első estém Bapaumban.

Október 27-ikén, mikor éppen reggelinél ültem az ostendei hotelben, egy daliás tiszt egyenesen az asztalomhoz tartott. Hamiskásan mosolygott, hogy valjon megismerem-e. Hát persze, már kiáltottam is a nevét, mielőtt egy szót is szólt volna: Mecklenburg Frigyes Adolf herceg volt! A herceg évek óta barátaim közé tartozik. A földrajzi világban híres neve van lelkiismeretesen előkészített, mesteri módon végbevitt s jól és mulatságosan leírt afrikai utazásaiért. Most Togo kormányzója volt, de éppen szabadságon volt Németországban, mikor a háború kitört. Ily körülmények közt Németország nagy sorsdöntő órájában nem mehetett Afrikába, s minthogy mint egy gyarmat vezetőjének otthon nem volt parancsnoksága, parancsörtisztnek jelentkezett régi csapattánál, a gardekorpsnál, mely Bapaumban állt és a 6. hadsereghez tartozott.

Beszélgettünk, míg vissza nem kellett térnie ezredéhez. Beszélgetésünknek az volt az eredménye, hogy szentül meg kellett ígérnem, hogy néhány napig vendége leszek Bapaumban. Jöhetek, amikor jól esik nekem, mindegy bármikor. Aztán, addig is elbúcsúztunk egymástól.

Ugyanaznap visszatértem Brüsszelbe és 28-ikán Bailer tábornokkal és von Lumm titkos tanácsossal még egyszer megnéztem Antwerpen erődítéseit, hogy fényképfelvételeket készíthessek róluk. 29-ikén a

főkörmányzóval a Dixmuiden környékén levő harc-
vonalra kellett volna mennem, de ezt a tervet keresztül-
húzta az, hogy megérkezett a szász király, ki Ant-
werpent akarta látni. Ennek következtében gyorsan
határoztam és október 30-ikán autón, melyet von
Siemens úr, a Siemens & Halske cég főnöke maga
vezetett, Bapaumeba mentem.

Ott jelentkeznem kellett a parancsnokságon és
mint mindenhol, a legnagyobb nyájassággal fogadtak.
Aztán jött a főnök, egy öreg bajor ezredes, ki már
nyugalomban volt, de mikor kitört a háború, ismét
szolgálatba állt. S most más hangnemben indult meg
a beszélgetés. »Miféle civil az ott? Mi keresete van
itten? Honnan jön? Talán újságíró? Majd végére
járok, hogy miféle, és hogy van-e rá engedélye, hogy
Bapaumban tartózkodhassék.« Igyekeztem minden
lehető módon megnyugtadni az ezredest, de az úgy
reámförmedt, mint egy igazi káplár. Mikor pár nap-
pal utóbb ismét találkoztam vele, azt kérdezte tőlem:

— Megbocsáthatja-e valaha, hogy a minap oly
goromba voltam önhöz?

Azt feleltem neki:

— Biztosíthatom róla, kedves ezredes, hogy meg-
fizethetetlen gyönyörűség volt számomra, hogy egy
bajor harcost teljes erejében és tekintélyében látha-
tok. Hiszen kém is lehettem volna, önnek pedig uta-
sításaihoz kellett tartania magát.

A parancsnokságon történt jelenet után egy al-
tiszttel elkísért abba a házba, ahol meg kellett szállnom.
Alig rendezkedtem be, már kopogtak ajtómon.

— Entrez! kiáltoztam a lehető legközbömbösebb
hangon s az ajtón belépett Mecklenburg Frigyes Adolf
herceg.

A fiatalkor vidámságával és melegen nyújtotta
felém mind a két kezét és köszöntött Bapaumban.

— De ez a szoba nagyon kicsiny.

— Nem, tökéletesen megfelel.

— Helyes! Mindig együtt fogunk étkezni, most
pár napra fel vagyok mentve a szolgálattól s meg-
fogok önnek mutatni mindent, amit errefelé meg-
nézni érdemes.

Aztán elcsevegtünk, míg el nem érkezett a vacsora ideje a tiszti kaszinóban. Mikor beléptünk, már mindenki együtt volt. A nagy asztalnál Exzellenz von Plettenberg, a gardekorps parancsnoka, a császár főhadsegéde és Bildt svéd tábornok régi jóbarátja, elnökölt. Magas, deli, fehérhajú férfiú, igazi katona, ki sehol sem érzi magát oly jól, mint a golyózáporban. A legnagyobb veszedelmeknek szokta kitenni magát épúgy mint Haeseler és von der Goltz tábornokok, éjnek éjtszakán is elment a legelől levő lövészárkokba és kétszáz méternyi közelségből magára vonta a francia pusák tüzét, csak azért, hogy lássa, mint megy a dolga katonáinak, és hogy személyesen szerezzon meggyőződést arról, hogy minden rendben van. Szerintem nagyszerű vonás ez, mert a hadvezér bátorsága megacélozza a katonák bátorságát is. Plettenberg tábornok derült, elragadó lelkületű férfiú, de most nagyon komoly volt, bizonyára, mert nemrég vesztette el a fiát a háborúban. Nagyokat hallgatott és elgondolkozva ült az asztalnál, de aztán hirtelen felvillant a szeme és tréfálkozott, hogy mily veszélyes az egészségre a háború; az emberek oly vétkes gondatlansággal lőnek, az ágyúkat oly vigyázatlanul állítják fel, a gránátok meg akárhányszor éppen ott csapnak le, ahol emberek vannak.

Mikor a tábornok korán elhagyta a társaságot, hogy éjszakai teendői után nézzen, a herceg egy tucatnyi jókedvű tisztet hívott meg házához. A szalonban szivarra gyujtottunk és habzó bort töltötték poharainkba. A hangulat nagyszerű volt. Semmi kedvetlenség az emberekben, kik közül akárhányan éppen azon a napon néztek szembe a halállal a lövészárkokból, vagy léghajókról, vagy kockázatos őrházakon. Németország legelőkelőbb családai voltak ott képviselve. A társaság majd kisebb csoportokban vitatkozott, majd általános, hangos, eleven vidám kedvre derült. De mikor beállított — egyenesen a főparancsnokságról jövet — egy vezérkari tiszt és meghozta a legújabb híreket a keleti hadszíntérről és a távolban megvívott tengeri csatákról, akkor a zaj elcsendesült, mindenki figyelt, az-

után pedig a háború komoly kockázataira fordult a beszélgetés.

A vendégek közt volt a fiatal Hohenzollern Frigyes örökös herceg, egy símaképű hős, kit nem-kevesebb, mint három királyhoz fűzött rokoni kötelek. Unokaöccse Románia királyának, azonkívül rokona Belgium szerencsétlen királyának és végezetül sógora Mánuel portugál exkirálynak. Az örökös herceg kedélyes volt, telve elmés ötletekkel, de ő maga nem nevetett soha.

Továbbá a társaságban volt Schoelvinck úr, a Benz & Co. igazgatója. Most századosi rangban vesz részt a háborúban. Egyike volt annak a négy tisztnek, kit a fehér parlamentair-lobogóval Reimsba küldöttek, hogy a város meghódolásáról tárgyaljanak. Fogságba vetették és kémnek tekintették őket, s valószínűleg a kémek szokott sorsa jutott volna ki számukra osztályrészül, ha a császár a párisi amerikai követhez nem fordul, aki kieszközölte szabadonbocsátásukat. Arról a bánásmódról, melyben részük volt, úgy gondolom, lesz még egy s más mondanivalójuk későbbben.

Volt a társaságban még egy a négy hadikövet közül: Clewing Károly önkéntes, a berlini királyi színház tagja, egy derültlelkű, elragadó férfiú, színész és énekes egy személyben. Vaskeresztes színész sem éppen mindennapi jelenség; de mi minden effélett nem lát az ember a végtelenül hosszú német harc-vonalon! Clewing lantverő énekes, a Scholander Szven fajtájából való; ez a két troubadour éppen ez év őszén akart közös dalnoki útra kelni. Közben más hangok csendültek Clewing fülébe, a srapnellek hangja és más színpadon kellett fellépnie, mint a Schauspielhausén! De ő nem panaszkolt a cserét; azelőtt mint színész és énekes örömet árasztott, most leragyog róla a bátor harcos dicsősége is, aki hőiesen küzdött hazájáért.

De lantjától még a háború sem szakíthatta el egészen. Vele volt a hangszere; leült közénk egy székre, végignézett a publikumán s ravaszul mosolygott. Francia sanszonokat énekelt és német katonanótákat régmúlt időkbeli, téli verseket az 1530-ik esztendőből

és a »Die goldene Kugel«-t, melyet ő maga zenésített meg. De mégis legkedvesebb volt nékem, hogy Bellmann-nal lepett meg. Fredman episztoláiból énekelt néhányat Niedner fordításában:

Weile an dieser Quelle!
Sieh! Unser Frühstück ist zur Stelle:
Rotwein und Pimpinelle
Und Bakassinen zart und fein!

Aztán egy friss, elragadó katonanótát énekelt; a szövegét valószínűleg ő maga írta, de a muzsikája a mi kedves, ismert dalunk volt: »A napfényben járt három leányka«, s refrainjét olyan vad elragadtatással énekelték vele együtt mind a német tisztek, hogy a gyertyatartók megremegtek s a kályhaajtók megzörrentek: Trararallalalala!

Így telt el az este, észrevétlenül múlt el éjfél s már kettő felé járt az óra mutatója, mikor utoljára harsogtuk el a refraint: »Trarallalalala, trarallalalala, trarallalalala!«

43. *A harcvonalban Lillenél.*

Október 30-án hajnalban beszálltunk a herceg autójába, hogy kijussunk a Lille és Armentières között levő tűzvonalba. Négyen voltunk: a kormánynál a herceg sofförje ült, mellette a trónörökös, aki a jelzősípot kezelte, a herceg és én. Esett! Az országutak borzalmasak, a chausséek csúszósak és veszélyesek és északkeleti Franciaországra sűrű köd borult.

Legelőször az Arras felé vivő széles országútra kanyarodtunk be s meg is tartottuk ezt az útirányt mindaddig, amíg nyugodtan mehettünk, anélkül hogy biztosan lepuffantottak volna bennünket. Az össze-lövdözött és leégett Boirynál jobbra kanyarodtunk, de a községi utak zűrzavarában eltévesztettük az irányt. Croisillesben megint helyes útra jutottunk. Itt fentlobogtak a vöröskereszt zászlói és súlyos sebesülteket vittek a kórházakba. Egy könnyű tábori tarackoszlop gördült Arras felé. A mezőkön katonák

békésen szedték a burgonyát s közelükben öreg emberek, asszonyok és gyerekek foglalatostkodtak a cukorrépaaratással, amelyből errefelé nagyon sokat ültetnek.

Végre ott voltunk a Cambrai és Douai közötti nagy úton. Pont-à-Marcq-on át Lille legkülső erőd-övéig érünk, majd pedig néhány perc múlva, a Porte Douain át bent vagyunk a városban. A városrész, mely e kapu mellett épült, most romokban hever. Egyébként Lille egészen sértetlen. Utcáról utcára járhat az ember, anélkül, hogy csak nyomát is látná a bombázásnak. A város közepén azonfelül élénkek is az utcák és sok ember jár és kel rajtuk. Kifogástalan hírű fiatal hölgyek, modern kosztümökben úgy lebegnek a gyalogjárókon, mint a pillangók. Nyitva és üzemben van sok üzlet és szálloda, mintha misem történt volna. A szétrombolt városrészen kívül csak egyetlen dolog emlékeztet a háborúra: a német katonaság — a lovasok, a kocsik és a trénoszlopok.

Lomme község mögött robogunk tovább Armen-tières irányában. Jobbra-balra: ligetek, kertek, parkok, majorok és falvak; az út keskeny és felázott. Egy jól álcázott üteg nagyban tevékenykedik. Az ellenséges oldal felől egyre közeledik az ágyúdörgés, de legtöbbször a gépkocsi zakatolása túlharsogja. Csak ha meglassítjuk a menetet, vagy megállunk, akkor tetszik úgy, mintha a mennydörgés nyugtalanító közelségből jönne. Egy kis falusi birtoknál, talán egy úri laknál, az úttól mintegy 100 méterre észak felé egy erdő áll, melynek fáí még félig sincsenek megfosztva koronájuktól. Teljes sebességgel robogunk el mellette, de szerencsére még észrevesszük azt a fiatal hadnagyot, aki két vagy három katonájával ott áll a fák alatt; — kétségbeesetten integetnek s ahogy csak a torukukon kifér: »állj!«-t kiáltanak.

Nyomban megálltunk, már persze csak olyan hirtelen, amennyire ez a gyors iramnál lehetséges volt, aztán egy mocsaras réten át odamegyünk a hadnag-yhoz, aki egy térképekkel, mérőeszközökkel, tollakkal és távcsövekkel megrakott asztalnál áll. Megtudjuk, hogy életveszélyes minden további lépés ebben az

irányban. Valószínűleg igaza van: úgy hangzik, mintha mindenfelől körülvenne bennünket a tűz. Előttünk észak-északkeletről dél-délnyugati irányban húzódnak a legközelebbi német lövészárkok s német tüzérségi állások vannak előttünk, mögöttünk és mellettünk. Az az üteg, amely mellett éppen elrobogtunk: teljes erővel tüzel s lövedékei csakúgy fűtyültek a fák csúcsai fölött. Előttünk észak, nyugat és délnyugat felől francia ütegek mennydörögnek. Mintha valóságos gyűrűjébe kerültünk volna az ágyúknak, amelyek mind csupa nyájasságot kiabálnak egymásnak.

A kis erdő közvetlen közelében egy 15 cm-es taracküteg állt pompásan elrejtve a fák és bokrok között. Az ágyúkat nagyrészt elborították lombokkal, hogy felülről meg ne lehessen ismerni; s ugyanilyen gondosan bujtatták el a municiót, a konyhákat s a személyzet élelmikészletét. Az ellenséges lövedékek ellen földalatti kunyhókat használnak védelmül. Most azonban a katonák teljes készenlétben, ott fenn vannak az ágyúknál. — Miért nem lőnek? kérdezem. — Ott, a kis erdő fölött, feleli a hadnagy és délnyugat felé mutat, egy repülőgép cirkál, minden valószínűség szerint az állásunkat akarja meghatározni. Úgy látszik károkat okoztunk odaát, a franciáknak, s most mindenáron megpróbálják, hogy felfedezzenek bennünket — de eddig nem sikerült. Az ellenséges gránátok, most mintegy ötszáz méternyi távolságban innen délnyugat felé ütnek be, de egyre közelebb jönnek s minden pillanatban elérhetik az üteget. Ha most lövünk, mikor a pilóta fenn van a levegőben, hamarosan meg találna az ellenség tüzelése.

A pilóta egyre-másra ott keringett a kis erdő fölött. Amíg ott álltunk a hadnagy megfigyelőhelyén, folyton ugyanazon a helyen körözött s úglátszik egy meghatározott kérdésre keresett feleletet. Mindenesetre repülőpályájának vetülete a földre adja meg az ellenséges lövegek célpontját; s úgy látszott, hogy lobogókkal, fehér és vörös fénnel is ad jeleket. Állítólag csupa angol üteg áll itt szemben a németekkel.

Itt a megfigyelőhelyen a hadnagy és a katonák pontosan ügyeltek a repülő minden mozdulatára s a

fák alatt külön örök álltak, akik »megálljt« kiáltottak, ha valaki közel ment vagy csak meg is mozdult, azalatt míg a pilóta úgy kormányozta aeroplánját, hogy errefelé volt szabad kilátása. Ha lassan megfordult s háttal volt felénk, akkor megint szabadon mozoghattunk. De a körei kicsinyek voltak s aki az ütegtől a megfigyelőhelyre ment, annak nagyon kellett sietnie, mert az ellenség már megint ott volt a feje fölött s az a veszély fenyegette, hogy felfedezik.

A tarackoknál most nem volt dolga a tüzereknek. Az egyiknél reggeliztek. A másiknál egy katona hangosan olvasta fel az újságot. Nagy örömük telt benne, mikor néhány felvételt készítettem róluk. Mikor aztán a pilóta megint háttal fordult felénk, a fák védelme alatt, a réten át, visszamentünk az autónkhoz.

Hazatérni még korán volt; volt még elég időnk, hogy meglátogassuk az északnyugati frontot. Visszatértünk tehát Lille külső vonaláig s aztán befordultunk a St. André, Vestinghem és Quesnoy felé vivő útra. St. Andréban volt a hadtest főparancsnoksága; itt megálltunk s a herceg megkérdezte a parancsnokló tábornoktól, hogy milyen messzire haladhatunk ebben az irányban. Quesnoy-ig, sőt azon túl is egy darabon, s talán munkában láthatjuk a harminc és feles osztrák mozsarakat is.

A megjelölt irányban folytattuk útunkat, megelőztünk különböző trénoszlopokat, amelyek szakadatlanul szállították az új anyagot és az élelmet a harc-vonalba. Az út szélén felállított örök mutatták meg, hogy juthatunk az osztrák mozsarakhoz. Az út nem volt éppen széles; a közepe ki volt kövezve, a két szélén azonban majd három méter széles kövezetlen sáv, amely most valósággal iszapfürdőhöz hasonlított. A forgalom élénk, gyorsabb haladás tehát lehetetlen. Valamivel később elértük a mozsárüteg oszlopának utolsó automobilját. A két mozsár legelől volt, a menet megállt és az út jobboldalát foglalta el. Az oszlop mögött kiszálltunk tehát és gyalog folytattuk útunkat.

Az út több mint egy méterrel feküdt magasabban, mint a mellette elterülő mező. Balról, délnyugat

felől alaposan lövöldöztek felénk. Egymásután srapnellek robbannak fel a közelünkben és az explóziók folyton kis fehér felhőket alkotnak az égen és magukból villám cikázik ki. Ilyenkor tudtuk, hogy a golyózápor útban van, s az árokban, az üteg automobiljai mögött guggolva kerestünk védelmet. Benne voltunk a tűzben, s minden pillanatban eltalálhattak volna. A fedezékünk teljesen elégtelen volt, mert a kocsik egy méternyi távolságban álltak egymástól és a lövés különben is kényelmesen áthatolhatott volna néhányon.

Mennél előbbre jutottunk, annál gyakoribbak lettek az explóziók. Egy tiszttel találkoztunk, aki közölte velünk, hogy az osztrák üteg most nem dolgozik s minden lépés, amellyel előbbre haladunk, legkomolyabban veszélyes. A repülőgépek valószínűleg felfedezték az oszlopot s most több ellenséges üteg vette célba mindenfelől. A csúf fütyülés végighasította a levegőt; a mozsarakra és a hozzátartozó kocsikra lőtték be őket. Legokosabbnak tartottuk tehát, ha elhagyjuk ezt a veszélyes helyet.

Mikor fent az országúton elértük a gépkocsinkat, az angol üteg valóságos sortűzzel köszöntött bennünket. A négy lövés rövid egymásutánban dördült el, s mintha mind a mi autónkat kereste volna. Az egyik srapnell húszméternyi magasságban robbant fel a mezőn előttünk és az automobil előtt. Tisztára úgy éreztem, hogy benne állok a golyózáporban s nagyon csodálkoztam, hogy nem érzek fájdalmat a testem egyik vagy másik helyén. A két következő lövedék kissé oldalt ment az előbbitől. Legközelebb jött a negyedik. Mintha a halál fütyülne, mikor egyenesen az ember felé tart. Hallottuk: dél-nyugat felől jött. Amerre elrepült, mintha sistergett s égett volna a levegő. A sívítás közelebb jött, elzúgott a fejünk fölött s mögöttünk halt el. Mind a hárman lehajoltunk. Önkénytelen ez a mozdulat: használják ezt az elővigyázatosságot még azok a tisztek is, akik már voltak tűzben. Később azonban leszokik róla az ember, mikor t. i. megérti végre, milyen hiábavaló, ha valaki ki akar térni a srapnellek elől. Tüzér-

tiszteltől tudtam meg később, hogy mikor egészen közel halljuk a füttyülést s azt hisszük, hogy a lövedék éppen a fejünk fölött van, akkor már túlhaladt rajtunk.

Vajjon milyen magasságban mehetett el a golyó fölöttünk? A trónörökös 8—10 méterre becsülte, a herceg pedig legfeljebb tizenötre. Én úgy éreztem, olyan közel volt, hogy akár a sapkámát súrolhatta volna. A legkülönösebb azonban ebben a barátságos angol üdvözlésben az volt, hogy míg az első három srápnell felrobbant, a negyedik nem is explodált. Ha megtörtént volna, valószínűleg mind a hárman ott feküdtünk volna! A lövedék, kis távolságra mögöttünk, belefuródott a lágy talajba, még pedig — legalább úgy hallottam — olyan zajjal, mintha egy követ hajítunk a vízbe. Ha egy üteg leadta a maga négy lövését, rendesen rövid szünet következik. Ha ilyenkor autója vagy lova van az embernek, biztos helyre iparkodik, ha csak az első tűzkeresztségben annyira meg nem edződött, hogy nem is törődik többé vele. Biztosra vehettük, hogy békén maradunk annyi ideig, mint amennyire az angoloknak szükségük van, hogy újra töltsenek; s így legjobbnak tartottuk, ha kissé visszavonulunk. A herceg, aki egyébként csodálatosan hidegvérű ember, úgy vélekedett, hogy még sem szeretné, ha az életem az ő lelkiismeretét terhelné, különösen most nem, mikor a vendége vagyok.

Elfoglaltuk tehát újból a helyeinket s visszafelé robogtunk. Jobbra tőlünk a fák koronája között néha süvített egy-egy srápnell s úgy robbant szét, mint a tűzijáték. Aztán egy municíós-oszloppal találoztunk, amely elől az iszapba kellett kitérnünk. Amíg egyenesen hajtottunk, még csak ment a dolog, de mikor a szekerek mögött megint fel akartunk kapaszkodni az útra, a kerék megcsúszott s az autó elakadt az ingoványban! Úgy látszik az volt a szándéka, hogy még több angol üdvözlést szerez számunkra. Végül is nem tehattunk egyebet, mint hogy kiszálltunk, míg az így megkönnyebbült gépkocsi újra feljut az útra. Lille felé folytattuk tehát az utunkat, onnan pedig Bapaumba, ahová alkonyatájt érkeztünk meg.

44. *B(apaumer) Z(eitung) am Mittag.*

Bapaumeban, a kis piactéren áll a városháza, melynek ilyen kis vidéki városka számára, igazán pompás gótstíliú árkádon épült oromzata van. Egyik oszlopon egy hirdetőtábla lóg, erre ragasztják ki naponta a legújabb háborús híreket. Bapaumeban, ott helyben szedett és kinyomott lap is jelenik meg, a »B(apaumer) Z(eitung) am Mittag«, melynek Clewing úr a szerkesztője. Hatszáz példányban jelenik meg, mindig egy oldalon, nagy betűkkel, sárga, vékony papírra nyomva.

A »Bapaumer Zeitung am Mittag« ugyanazokat a tüzetes alapelveket követi, mint az egész német sajtó, amely teljesen megértette nagy felelősségét a nemzettel s a küzdő hadsereggel szemben. A katonák, akik éjjel-nappal a legsúlyosabb terhet viselik, akik az életüket áldozzák fel a hazáért, megérdemlik, hogy igazságot, színtiszta igazságot kapjanak. Az entente államaiban a sajtónak még egy másik, fontos feladata is van, amely a német sajtót nem terheli, még pedig az, hogy a katonák bátorságát tüzelje s épségben tartsa a nagy tömegek reménységeit. Mivel pedig a jó hírek csak nagyon vékonyan csurrannak; a szerkesztőségek maguk készítik őket. A német sajtónak nem kell a nép bátorságát tüzelnie; anélkül is ragyogó, tiszta lánggal ég. A német nép a teljes igazságot akarja megtudni a sajtótól, akár jó az az igazság, akár rossz. A jó híreket nem fujják fel, a rosszakat nem becsülik le. Az egész nemzet azt kívánja, hogy pontosan tájékoztassák az összes harcterek eseményeiről s jövődő terveit nem akarja hazugságok tarthatatlan szövedékére építeni. Ha megesett a baj, legjobb teljes terjedelmében megismerni, hogy a károkat pótolni s a jövőben elkerülni lehessen.

Németország népe megbízik a sajtó igazságszeretetében és felelősségérzetében Százezerszámra tódulnak itt az önkéntesek a lobogók alá, s nincs szükség mesterkedésre és csalogatásra. A germán szellem, nemzeti büszkeség, kötelességérzet és becsvágy hajtja őket. Nincs fegyverfogható férfi, aki vonakodnék, hogy

hadba szálljon és meghaljon; mert abban mindnyájan megegyeznek, hogy, ha a sors Németország vesztét határozta el, akkor legalább az utolsó sáncon hulljon el a legutolsó német, mikor a hullám összezap a roncs fölött. Eppen ezért a középhatalmak sajtójának ebben a háborúban sokkal jobb dolga van, mint az ellenséges országokénak. Nincs más dolga, mint hogy regisztrálja az eseményeket, az újdonságokat, amelyek keletről és nyugatról és messzi idegen tengerekről özönlenek; de nem kell becsstelen eszközökhöz nyúlnia, nem kell az olvasóit becsapnia, hogy költött győzelmi hírekkel új csapatokat csábítson a toborzóhelyekre.

Míg a B. Z. am Mittag megjelent, a bapaumei városház hirdetőtáblája előtt mindig egész sereg buzgón olvasó katona gyűlt össze. Igazán élvezet nézni őket. Cigarettaival vagy pipával a szájukban, zsebetett kézzel, lassan és pontosan olvasnak. Eddig még jóformán csak jó hírek voltak, de a katonák nem vesztik el nyugalmukat. Legfeljebb halvány mosoly vonul végig az arcukon, vagy egy pillanatra felragyog a szemük. Ugyanilyen nyugalommal fogadják, ha néha, egyszer, rossz hír is kerül, ha például egy hadi hajó süllyedt el.

Néha olyan katonák is állnak ott, akik nem elégszenek meg azzal, hogy elolvassák a híreket, hanem mindjárt bele is másolják őket a jegyzőkönyvükbe. Miért? Valószínűleg útban vannak a legszélső arcvonal felé, a lövészárkokba, ahol a világtól elzárt kollégáiknak mondják majd el a táviratok tartalmát.

45. *A lövészárokban.*

Október utolsó éjszakáján lehetetlen volt a Bapaumetól nem messze fekvő Monchy-au-Bois falunál lévő lövészárkok legénységét szokott módon felváltani. Egyszerre csak egy, legfeljebb egy-néhány ember kúszhatott oda a lövészárkokhoz. Ha nem sűrű a hold, vagy a vidékre köd borul, a katonák csapa-

tosan mehetnek előre; ma éjszaka azonban ép olyan veszélynek voltak kitéve, mint világos nappal s legnagyobb óvatosságra volt szükség.

Még a leghidegvérűbb katona is furcsán érezheti magát, ha lábujjhegyen és könyökére támaszkodva kell előre kúsznia a fű között, mikor azonfelül kénytelen a fegyverét is cipelni. Időnként meg kell állnia, részben mert fáradt, részben, hogy hallgatódzzék és hogy körülnézzen, merre jut legközelebb az árokhoz. Megint egy darabon előbbre kúszik s újból hallgatódzik. Minden csendes, de minden pillanatban eldördülhet egy lövés és sivíthatnak a golyók. Végre, mint sötét vonal, előtte van a lövészárók. Vajjon odajuthat-e, anélkül hogy a franciák észrevegyék? Egyre jobban hozzásimul a földhöz, egyre óvatosabban és lassabban halad. Most már csak 20 méter — most már csak 10. Már egészen tisztán látja az árkot, már csak macskaugrás odáig. Mégis rettentő nagy a távolság, mert itt legnagyobb a veszély.

A francia örök és patrouilleok elsősorban az árkot figyelik. Ez a földbe vájt két méter mély és egy méter széles barázda telve van fegyveres, őrködő emberekkel — de egy hangot se lehet hallani, élő lényt nem lehet látni s még az óvatosan eltakart tűznek fényét sem. Egyetlen cigaretta füstjét sem érezni, persze más szag — mely elárasztja az embert — van bőven. Végre már csak egy méter az árokig! A francia oldalon csend van — halkán, mint a macska csúszik le az árokba és megmenekült. Most hát egyik bajtársa elhagyhatja a helyét és ugyanilyen óvatossággal elkúszhat a lövészárók mögött levő földalatti barlangokba, ahol meleg leves vár rá és alhat, alhat, mint a halott.

Negyvennyolc súlyos óra van a föl-váltott katona mögött. Éjszaka és ködben éberén kell őrködniök, mert ilyenkor a legnagyobb a támadás veszélye. Egyik vagy másik szunyókálhat ugyan rövid ideig, de vannak őrhelyek, ahol a katonának egyáltalában nem szabad elaludnia, ha kedves az élete. Nappal nagy részük a földbe vájt barlangokban alszik, csak a fölállított örök vigyáznak.

Az ároknak az ellenség felé eső részében kagylóalakú mélyedések, vagy fülkék vannak kivájva, melyek golyók ellen védik őket. De megtörténhet, hogy a gránát az ellenkező falba üt be s akkor a katonák elvesztek. Éppen ezért földalatti barlangokat is vájnak, sőt valóságos földalatti szobákat, amelyek közül némelyik olyan fényűzéssel van berendezve, hogy bejáratának még függőnye is van. Ezeknek a kamráknak falainál halomban áll a szalma, amely fekvőhelyül szolgál s gyakran azokat a sátorponyva-csíkakat használják takaróul, amelyet minden katona magával hord. Ha a távolság a két lövészárk között, mint itt is, csak nyolcvan méter, akkor még a földalatti barlangokban sem szabad gyertyát gyújtani, még kevésbé tüzet, s éppen ezért a levegő alaposan nedves és hideg. Ha azonban a távolság három-négyszáz méter, akkor tüzet is gyújtanak. A hatonák hoznak ugyan magukkal élelmet, de bizony megtörténik, hogy heves tűzbe kerülnek, teljesen elvágódik minden összeköttetésük s ilyenkor egy vagy több napig éhezniök is kell. De ezt a bajt is jókedvvel viselik el.

Esős időben borzalmasak ezek a lövészárkok. Belgiumban láttam már ilyet. Meggyül bennük az esővíz s félig telve sárgásszürke vízzel és agyagos izsappal, olyanok, mint a levezetőcsatornák a szántóföldek mellett. Winckler tábornok mesélte, hogy emberei huszonnégy órán át térdig álltak a vízben, anélkül, hogy panaszkodtak, vagy megbetegedtek volna. Mikor aztán visszatérnek, leírhatatlan humorral adják elő élményeiket. Az ember azt hinné, hogy huszonnégy óráig vízben állni épp elég hozzá, hogy elkedvetlenedjenek. De a német katonák közt nem látni kedvetlen arcot. A tábornok, hogy az áradást elhárítsa, levezetőcsatornákat ásatott, amelyek az esővizet ciszternákba gyűjtötték össze.

Némely helyen a lövészárkok összeköttetését futóárkokkal könnyítik meg, amelyek alkalmas és jól elrejtett helyről vezetnek odáig, s könnyen lehetővé teszik a katonák fölváltását.

A lövészárkok nem egyenes vonalban készülnek, hacsak, mint Antwerpentől délre, a talaj nem egészen

sík. Egyébként a talaj formáihoz alkalmazkodnak. Rendesen úgy helyezik el őket, hogy szabad kilátásuk van az ellenség felé, s így nehezebben lephetik meg őket. Éppen ezért rendesen nagyon szabálytalan a lövészárkok formája, egy görbe vonalhoz hasonlít, melyen itt-ott előre és hátranyúló kiszögelések vannak. Gyakran több szakaszra oszlik az árok s ilyenkor az egyes szakaszok közt lévő tért drótsövények és más akadályok töltik ki. Néha erősen ki van téve a lövészárkok az ellenséges tűzéréség gránátjainak s ha az árok erősen hullámvonalban készül, egyes szakaszai párhuzamosan fekszenek az ellenséges lövések irányával, s így azok valóságban tisztára söpörhetik azokat. Hogy ez ellen védekezzenek, a katonák úgynevezett traverzeket, kiágazó, egészen rövid oldalárkokat ásnak, amelyek derékszögben nyúlnak ki a főárokból. Ezeket a védőfolyosókat használják fel a katonák, ha a főárok tűzbe kerül. Ha az általános haditerv szerint, mint itt Monchy-au-Boisnál hosszabb ideig — már október 6-ika óta — nyugalom van, akkor a katonáknak elég idejük van ahhoz, hogy a lövészárkokat, a traverzeket s a földalatti barlangokat javítgassák és kibővítsék.

A Monchy-au-Bois mellett levő német lövészárkoknak az ellenség felé eső oldalán széles drótsövény fut végig és farkasvermek vannak elhelyezve, amelyeknek fenekéről hegyes karó mered ki. Ezeket a védműveket, amelyeket csak itt-ott szakít meg kis helyen szabad járás, csak az éjjel sötétjében vagy ködben lehet elkészíteni, de még kedvező körülmények között is életveszélyes ez a mesterség, elsősorban a járőrök miatt, akik éjjel cirkálnak és természetesen leginkább a két ellenséges lövészárkok közötti keskeny sávon mozognak. Az ő feladatuk éppen az, hogy az ellenség védműveiről tájékozódjanak. Támadásról csak akkor lehet szó, ha a patrouille éjtszakai szemleútjait eredménnyel végezte. Monchynál a franciák állítólag több támadást intéztek, mint a németek, éppen ezért nagyrészt francia az a sok hullá, mely a lövészárkok között fekszik és elviselhetetlen szagot terjeszt. Gyakorta megtörténik, hogy két ellenséges járőr talál-

kozik. Ilyenkor aztán nyomban élet-halálra megy a harc, míg az egyik fél vissza nem vonul. A sebesülteket a bajtársaik segítik vissza a lövészárokbá, de a halottak ottmaradnak fekve s bűzhödté teszik a levegőt, mert senki sem közelítheti meg őket életének kockáztatása nélkül. Monchynál minden éjszaka napirenden vannak az ilyen apróbb csetepaték.

Egy helyen, Monchy közelében, a franciák és a németek állítólag egy lövészáróban feküdtek. Az történt ugyanis, hogy egy francia járőr az éjszaka sötétjében eltévedt s egy német lövészárók, történetesen, üresen álló részében keresett menedéket. Mikor tévedésüket észrevették az árok két oldalán új földhányást csináltak s e sáncok mögül lövöldözött egymásra néhány lépésnyi távolságból a két ellenség. Nem tudom mi lett végül is a franciák sorsa; valószínűleg elvesztek. Az állásuk tarthatatlan volt, legjobb esetben is meg kellett adni magukat, mikor az élelmük elfogyott.

Természetesen a lövészárkokban nagyon különbözök a viszonyok. Ha a lövészárók távol fekszik az ellenségétől, akkor könnyebben meg lehet közelíteni s az élet is elviselhetőbb bennük, már azért is, mert könnyebben tisztán lehet tartani. Mondják, hogy Monchy-au-Boisnál a földalatti lakásokban leírhatatlan állapotok uralkodnak. Annál csodálatraméltóbb tehát a katonák vidám, friss bátorsága, vállalkozó kedve és áldozatkészsége. Kikacagnák, s leszidnák a bajtársai azt, aki itt a föld alatt, a hideg, vagy az ellátás miatt panaszkodnék, de nem is hallottam, hogy ilyen eset előfordult volna.

Egyik közeli faluban van Eitel Friedrich herceg szállása. Mesélték nekem, hogy egy alaposan összelőtt parasztházban lakik s az éjszakát szakadatlan ellenséges tűzben kint tölti a csatatéren. Mindnyájan a legnagyobb dicséret hangján beszéltek bátorságáról, energiájáról és emberi meg katonai kitűnő jó tulajdonságairól.

46. *Mindszentek.*

Ezer esztendő óta november 2-án a katolikus templomokban Mindszentek ünnepét ülik meg, emlékezésül a halottakra és figyelmeztetésül az élőknek, hogy áhitatos fohászokat küldjenek az Úr zsámolyához azoknak lelke üdvéért, akik a tisztítótűzben szenvednek. A templomokban misét mondanak az elhunytakért, a temetőkben pedig koszorúkkal és virágokkal díszítik a sírokat.

Bapaumban vasárnapon november 1-én német mindszentek-ünnepet tartottak, emlékezésül az elesett katonákra. A herceg meg én jókor indultunk el az Istentiszteletre. A templom azonban már zsúfolva volt, négyezer katona szorongott benne. Nagy nehezen előretörtünk a kórusig, ahol a tisztek csoportjában két széket kaptunk.

Igazán nagyszerű és pompás hatású ez a régi templom. Mikor helyet foglaltunk, elsősorban az istenházának magas gót iveit és szép ablakait néztük meg. A hatalmas középhajó két oldalán szolid oszlopok tartják a keskeny oldalhajókat. A falakat nagy, valószínűleg azonban kétes műértékű képek díszítik. A színes ablakokon át beszökik a napfény és tarka foltokat vet a fehér oszlopokra. Az ember csodálkozik rajta, hogy a háromezer lakósú városkának mi szüksége van olyan templomra, amelyben négyezer ember is elfér, de a nagy ünnepeken ebben a templomban gyűl össze a környék egész lakossága.

Az összes padok tele vannak. A folyosók zsúfolva katonákkal, kik sisakjukat a kezükben tartják. Láttunk apácákat, fekete ruhában, fehér főkötővel, s a vöröskereszt szalagjával. A katonákon nincs fegyver, nincs kardcsörgés. Nem parancsszóra jöttek a templomba, minden katonának szabadságában áll, hogy a templomba-menés idejét úgy töltsse el, ahogy néki tetszik. A templom mégis zsúfolásig megtelt. Ezek a kemény, edzett harcosok szükségét érzik, hogy Isten szavát hallják, mielőtt szembe néznek a halállal. Mikor a kórus emelkedett magasságából végignézek a középhajón, úgy

érezem, hogy szívem egy ütemre ver a négyezer délgermánál. Pirospozsgásan és napégetett arccal állnak ott, mintegy megtestesülései a férfierőnek, a vasakarát-nak és az Isten segítségébe vetett alázatos hitnek. Zöldesszürke egyenruhájukra a lövészárkok és földalatti lakások talajával való érintkezéstől a fokozott valódiság patinája tapad; itt-ott föltűnik a bajor népfölkelők sötét egyenruhája is.

Ezeknek a népfölkelőknek köszönheti a templom ünnepi díszét. Az oltár hatalmas lombsátor, az oszlopokon pedig az elesettek emlékére font nagy zöld koszorúk függnek. Egészen különös volt azonban az a tisztelet, amellyel a jó bajorok Jeanne d'Arc egy kicsiny szobra iránt viseltettek, amely a nagy íven belül a kórus baloldalán áll. Tulajdonképpen semmi különös nem volt a tizenhétéves orléansi szűznek ezen a gipszszobrán. Épp olyan volt, mint másutt. Királyi tartással, teljes fegyverzetben fogja kezében a lilimokkal hímzett fehér zászlót, — mégsem nem tudtam a szememet levenni róla. Mintha a középhajóban összegyűlt német katonákat nézné és gúnyos mosoly játszanék az ajka körül.

Hogy jutott ide? XIII. Leó boldoggá avatta ugyan húsz esztendő előtt, de vajjon szentté is avatták-e már azóta? Franciaország ebben a részében mindenesetre nagy tiszteletben részesítik. Hogy nem tartozott a templom rendes díszítéséhez, abból is meglátszott, hogy a szobor szegényes, kendővel letakart szekrényen állt. Akkor vitték a templomba, mikor a háború veszedelme, mint sötét viharfelhő jelent meg az égen. S a hívők letérdeltek előtte és könyörögtek hozzá, hogy áldja meg a franciákat lelkeségével és diadalt adó segítségével. Bapaume polgárai sok-sok gyertyát áldoztak neki, amelyek ott voltak fölállítva a kép körül. És a legkülönösebb: a derék bajorok hatalmas kertinövényeket állítottak mögéje háttérül és meggyújtották mind a gyertyákat, ugyanazokat a gyertyákat, amelyeket égő imádságként áldoztak a németek fölött aratandó győzelemért.

A szűznek, úgy látszik, más és mélyebb oka volt, hogy az emberek balgaságán mosolyogjon. Az

ő idejében az angolok és szövetségeseik árasztották el Franciaország nagy részét. Az angolok ellen küzdött ő, azokat győzte le s mikor kiszolgáltatták az angoloknak, azok mint eretnek boszorkányt adták át az inkvizíciónak. Megcsúfolták, durva katonákkal zárták össze és végül elégették, mindezt az angolok s most égő gyertyákkal és imádságokkal könyörgik tőle, hogy segítse őket a németek ellen. Nem lehet rossz néven venni tőle, ha kissé félrehúzza a száját és zavarban van.

Hatalmasan zendül meg az orgona hangja és négyezer fiatal harcos torkából hangzik a templom ívei felé az ének szava:

O Haupt voll Blut und Wunden,
Voll Schmerz und voller Hohn,
O Haupt, zum Spott gebunden
Mit einer Dornenkron'!
O Haupt, sonst schön gekrönet
Mit höchster Ehr' und Zier,
Jetzt aber höchst verhöhnet,
Gegrüsset seist du mir . . .

Erscheine mir zum Schilde,
Zum Trost in meinem Tod
Und lass mich sehn dein Bilde
In deiner Kreuzesnot;
Da will ich nach dir blicken,
Da will ich glaubensvoll
Dich fest an mein Herz drücken:
Wer so stirbt, der stirbt wohl.

Clewing után, kit nem láttunk, de akinek zengő hangját annál jobban hallottuk, Münch Xaver Ferenc, a hadosztály lelkésze lépett a szószékre. Méltósággosan pillantott le a híveire, a minden rangú és fegyvernemű katonákra, az irgalmas nővérekre, katolikusra és protestánsokra. Az istentisztelet felekezetenkívüli volt, az egyházi szónok maga katolikus. Most a német nép nagy korszakában ledőltek a felekezetek válaszfalai, nincs többé különbség protestánsok, katolikusok és zsidók között, most már csak németek vannak! »Egy férfi lettünk valamennyien és valamennyiünknek egy az Istene.«

A pap megkapó beszédét nem közölhetem le itten egész terjedelmében; olvasóim megtalálják majd könyvem nagy kiadásában. A prédikációnak csak ez a különösen megrázó részlete következék itt:

És második kiáltás hangzik a tömegsírokból: »Ne felejtsetek el szenvedéseinket és sebeinket!« Kedves bajtársaim! A népek nagy apostola a keresztre feszített iránt érzett büszke szeretetében így kiáltott a községhez: »A testemen hordom, az Úr sebeit«. Akinek a népünkben még van egy kis erkölcsi komolysága, az magával hordozza majd egész életében ennek a háborúnak a sebeit és szenvedéseit. Olyan drága és értékes árat fizettünk megszabadulásunkért és győzelmünkért, mint még nemzet soha: az ifjuságunk vérért áldoztuk fel! Jertek és nézzétek, hogy temetjük el őket! Még csak egy nyomorúlt koporsót se adhatunk nekik. Nem vehetjük őket a vállainkra és nem vihetjük őket haza a német hazába, mint ezt a germánok tették. De, kedves testvéreim, ismeretek egy koporsót, mely becsesebb, annál a koporsónál, melyet idegen mester készített: és ez a német szív koporsója! Ide temetjük, mélyen, elrejtve, drága halottainkat. A szívünket elvisszük haza, a német hazába. És ha egyszer — amitől mentsen meg német ügyünk Istene — elérkezne az a kor, mikor fiaink, leányaink és feleségeink nem tudnák már, hogy mibe került nekünk a béke és a birodalom új virágzása, mikor csak az élvezetek elpuhultságában élvezik gyümölcseit, mikor idegsorvasztó és pusztító erkölcsöket úgy kezdik tisztelni, mint valami idegen isteneket — akkor, kedves testvéreim, érkezett a mi óránk, kik itt gyászolunk ma a tömegsírok mellett, hogy felnyissuk a koporsókat és megmutassuk a csak élvezetek után rohanó nemzetnek halottaink sebeit és utolsó óráit, akkor ti, atyák, mutassátok meg elesett fiaitokat. Akkor küzdjék az elesettek szellemei legnebezebb harcukat saját népük ellen, amely nép már nem viseli lelkében a háború sebeit.

Így a mai nap, a hallottaink napja, tulajdonképpen a pezsgő életé, új reményeké, a leghatalmasabb feladatoké. Az ellenfeleink számára gigászi vádakat jelen-

tenek ezek a sírok, nekünk szent utalások a jövőre. Vihart vetettek, vihart fognak aratni. És ez a vihar mi vagyunk. Kicsinyes okokból, kis önző csoportoktól félrevezetettve, az emberhúsba vetettek és romlást fognak aratni. Mi megesküdhetünk Istenünkre, hogy mi az igazság és a béke szellemébe vetettünk. A háború a mi számunkra, az egységesen felkelt, legszentebb érzelmeiben megsértett és önvédelemre kényszerített nemzet számára, hatalmas szellemi ügy. Ez a nemzet pedig az igazság és a béke örök életének szellemét fogja aratni. Amen.«

A zenekar egy himnuszot játszott, melynek gyönyörű, ünnepélyes hangjai visszhangoztak a templomban. Egy kvartett rázendített az »Ave verum corpus natum«-ra. Végül pedig az egész község énekelte:

Nagy Isten, dicsérünk téged.
Urunk, magasztaljuk az erődöt.
Előtted meghajol a föld
És csodálja a műveidet.
Amint voltál minden időkben
Úgy maradsz az örökkévalóságig.

Az istentiszteletnek vége volt és a katonák kimentek a templomból, a kis Orleansi Szűz mellett, kit, hála Schiller fenséges költeményének, igen jól ismertek. A gyertyák éghettek előtte — hiszen ő az angolokat győzte le! Azután a gyertyákat is eloltották és az Orleansi Szűz megint egyedül áll ott, álmódzva, csendesen.

47. „*Lieb Vaterland, magst ruhig sein!*“

A német-francia háború egy véres emléke kapcsolódik Bapaume nevéhez. 1871 január 3-án Faidherbe tábornok a XXII. és XXIII. hadtest élén megtámadta Göben tábornokot, a 15. hadosztály parancsnokát és Albrecht herceget a 3. lovashadosztály és egy kombinált különítmény vezérét. A németek 15,000-en voltak, 84 ágyúval, a franciák több, mint mégegyszer

annyian. És Faidherbenek kilenc órás harc után mégis vissza kellett vonulnia Arras és Douai irányában.

Azóta 44 esztendő mulott el és Bapaume újra a németeké. A piactér közepére a franciák Faidherbe szobrát állították, ragyogó pályafutása méltó emlékéül. A hazája gyakran bízott rá nehéz feladatokat, Guadelupeban, Algierban, Szenegálban, a kabylok között. 1870-ben Gambetta az északi sereg vezérévé nevezte ki. Bátor, megbízható, leleményes, buzgó férfi volt, de a rendszeresen kiképzett német sereggel szemben, sokkal alantasabb színvonalú csapataival, nem bírt eredményeket elérni.

Faidherbe még sokáig élt balsikerei után. Csak 1889-ben halt meg Párisban, tizennyolc esztendeig búslakodva azon, hogy hadvezéri tehetsége haszontalanul posványosodik el, a nép képviselőinek elvakultsága és tudatlansága miatt, kik belevezették nemzetüket abba a mélységes szerencsétlenségbe, melynek a mi időnk a szemtanuja.

Most itt áll, bronzba öntve, fehér alapzatán, mint népe elvakultságának az áldozata. Most körülötte állanak annak a népnek a fiai, mely legyőzte őt és amely most ismét győzött atyái nyomdokain. Dacosan, elhatározottan áll, keresztbe fonva a karjait; jobb kezével a kardja markolatát szorongatva. Egész tartása azt a megingathatlan elhatározást fejezi ki, hogy egy lépést se hátra, csak előre; köpenyének szárnyai repülnék a szélben, a sapkája ferdén, hetykén ül a fején. A fejét magasan, büszkén hordja. A pillantása — német csapatokon nyugszik, most ép úgy, mint akkor! Sokan azok közül, kik az imént templomban voltak, összegyülekeztek a téren. A zenekar félkörben feláll Faidherbe szobra előtt. A karmester felemeli a pálcáját és a téren felcsendül a »Wacht am Rhein.« A rézhangszerek hangjai gyujtva zúgják körül a hős alakját, amint magasan áll ott alapzatán. Dacosabbnak látszik, mint valaha. Kivont karddal áll itt. Az arcára mélységes tragédia van rajzolva.

Nyugodtan, biztosan állnak a német zenészek és csoportva verődve mögöttük a társaik. A győzelembe vetett biztos hit tölti be ezeket a harcosokat.

Clewing kezd először az éneklésbe, a többiek követik a példáját és hatalmasan hömpölyög végig az ének a piacon:

Mint vész, ha tombol, ég ha zeng,
Egy hívó szózat hangja cseng:
A Rajna, német Rajna int.
Fel hát! Ki őrzi partjait?
Hazám! az őrség bátran áll!
Ha kell teértesd síkra száll;
Mindnyájan örködünk a Rajnánál!
Mindnyájan örködünk a Rajnánál!

(Kalmár Tibor fordítása.)

48. *Rupprecht bajor trónörökös.*

November 1-én este 7 órakor Frigyes Adolf mecklenburgi herceggel Bapaumból Douaiba utaztam, hol 8 órakor vacsorára várt bennünket Rupprecht bajor trónörökös, a hatodik hadsereg vezére. A két hely között csak 34 kilométernyi a távolság, amit háromnegyed óra alatt kényelmesen meg lehetett tenni. De az őrségek sok időt raboltak el és öt perc híján nyolc óra volt már, mikor végre megérkeztünk. Egy adjutáns egy szalónba vezetett, hol alig vára-koztunk fél percig és már be is lépett a trónörökös.

Azok közé a különös emberek közé tartozik, kiket mindenki szeret és csodál, kivéve talán az angolokat. De a franciák úgy hiszem már kénytelenek neki tisztelettel adózni. A német hadseregben nagyon kitűnő hadvezérnek és alaposan képzett katonának tartják. Külseje, tartása, beszéde különös mértékben megnyerő és szimpatikus. Nem büszke és nem leereszkedő, hanem egyszerű, mint a közönséges ember. Ha tudjuk, hogy a minap érte a legrettenetesebb csapás, ami csak érhetne, akkor talán észrevesszük ennek a nyomait az arcán. A fájdalom vonását. Különben, egy arcrándulással, egy sóhajjal sem árulja el, hogy mily mélyen gyászolja 13 éves meghalt fiát. Ahol a hazáról, a birodalomról van szó, ott a magán gyásznak el kell tűnni. A trónörökösnek ideje sincs a gyászolásra.

Nem is gondolhat arra a veszteségre és arra az ürességre, amit akkor fog érezni, ha majd győzedelmesen bevonul Münchenbe. A seregéért és a seregével él és atyja minden katonájának. Egész gondolkodását, egész fizikai erejét, egész idejét egyetlen nagy célja elérésére áldozza.

Rupprecht trónörökös gyorsan, fesztelenül jön be a szobába, felénk nyújtja a kezét és szívélyesen üdvözl. Azután tréfálódzó színnel a hangjában hozzáteszi:

— Ma este még más előkelő vendégeim is lesznek az asztalomnál.

— Ugyan kicsoda? kérdezi a herceg.

— A császár, feleli a trónörökös és összecsapja a kezeit.

— A császár? — kiáltjuk. Nem is sejtettük, hogy itt van ezen a vidéken.

— Igen a császár ma több csapatot meglátogatott itt és megígérte . . . De mi az! Már hallom is az automobilját — és ezzel kisietett a trónörökös.

Közbe bejött a trónörökös kísérete és a császárt kísérő urak, kik közül néhányat ismertem. Mielőtt megkérdezhettem volna, hogy honnan érkezett a legfelső hadúr, már az étterembe hívtak. A császár a helyén ült az asztal mellett. Valamennyien székeinkhez léptünk, de senki sem ült le. A császár lehajtott fejjel igen komolyan ült. Hirtelen felemelte azonban villámló kék szemeit és barátságosan integetett minden oldalra. Mikor megpillantott engem, az asztal fölött felém nyújtotta a kezét és tréfálódzva kiáltotta:

— Jó napot, kedves Sven Hedinem. Úgy látszik tetszik önnek a seregem, amit a legkisebb habozás nélkül rögtön meg is erősítettem.

A császár ragyogó kedvében volt. Igazán nem is tudom, hogy lehet-e rosszkedvű, mert valahányszor az a megtiszteltetés ért, hogy együtt lehettem vele, mindig vidáman, szívélyesen, élénken beszélgett. Az ellenség egy-egy megvetendő cselekedete miatt érzett haragját éles szavakkal fejezi ki, de azután hamarosan ismét olyan, mint maga a napsütés és pompásakat kacag egy-egy tréfás ötleten. Nagyszerű képességei vannak arra, hogy életet öntsön a

társaságba és állandóan érdekessé tegye a beszélgetést, mint itt is több, mint két és fél órán át. Amellett sok érdekes újdonságot mond el, eseményeket, melyek különböző helyeken játszódtak le az utóbbi napokban és amelyekről a herceg és én még nem hallottunk semmit sem. Ha a császárt valami távoli ország viszonyairól kérdezik meg, melyből kósza, ellentmondó hírek érkeznek, úgy az illető ország belső és külső politikájáról, néphangulatairól, segélyforrásairól és hadi erejéről, meszerien rögtönzött előadást tart. Nem emlékszem, hogy találkoztam volna valakivel, ki ebben a tekintetben mérközhetnék a császárral.

Amit más mond, azt villámgyorsan fogja fel és ítéli meg. Élénk érdeklődéssel figyelt Rupprecht trónörökös beszédére, ki a hadseregéről jelentett egyet-mást és arra is, amit én mondtam, amíg leírtam Ostende bombázását.

Fél tizenegy volt, mikor a császár félretette a szivarját, felállott és erőteljes, csontot, velőt átható kézszorításával elbúcsúzott. Csak a trónörökös kísérté ki az étterem mellett fekvő előszobába, honnan néhány lépcső már egyenesen az utcára vezetett. Egy katona készen állott és tartotta a sötét prémgalléros, világos kékszürke köpenyt, míg egy másik a közönséges porosz tiszti sipkát nyújtotta át. Miután a házigazda és a vendége még beszélgettek néhány percig, együtt lementek az automobilhoz, a császár beszállt és a koci gyorsan kiszaladt a sötét éjtszakába.

49. Tommy Atkins a fogságban.

Reggel nyolckor megint tovább a sivár artoisi földeken át Douai felé! Kevéssel ezután gyors kanyarodással átvágtunk Lille városán; a Porte de Roubaix-n át megint kirohantunk és északnyugati irányban a Lillet Roubaixval összekötő hosszú, sűrűn beépített uton száguldottunk tovább.

Roubaixban még 250 angol és néhány tiszt vesztelt, kiket délután akartak Németországba szállítani. A legénységet egy nagy teremben, valószínűleg ki-

ürített vendéglőben, helyezték el. Bútort nem láttam, de annál több csomó szalmát, különösen a falak mellett. Itt elkészíthették a katonák éjjeli szállásukat. Igazán nem szűkölködtek semmiben. Egy Tommynak veszélytelen fejsebét éppen egy szintén fogoly angol orvos kezelte. Egy szomszédos üvegtetős szobában, hosszú sorokban állottak az asztalok és székek. Itt étkeztek a foglyok. Néhány csoportot lefényképeztem. Az olvasó meggyőződhetik róla, hogy a fogoly angolok nem szomorúak és nem szenvedőek. Az egyik felvételen még egy vidám, kövérkés francia nő is van közöttük, de azt meg kell jegyeznem, hogy a nemes hölgy maga kérte, hogy szövetségeseivel és kosztosaival együtt fényképezzem le. Ő volt ugyanis a gazdasszonyuk és ő ügyelt a foglyok ellátására.

A konyhában nagy üstökben készítették a foglyok ételeit. Ott is francia volt a személyzet túlnyomó része. Aki azzal vádolja a németeket, hogy a foglyok ellátásánál fukarkodnak, az csak nézte volna meg a roubaixi vendéglőt. Ott bőséges volt minden és jó. Osztriga, szarvasgomba és plumpudding természetesen nem szerepelt az étlapon, de a zsoldosok, kik véletlenül Eastendből valók voltak, bizonyára már régen nem ettek olyan jól, mint Roubaixben. Ehhez járult még, hogy a francia gazdasszony meglehetősen szerelmes volt Tommy Atkinsbe és mint a sasanya gondoskodott arról, hogy megkapja a szükséges élelmet.

Nem azért mondom, hogy a fényképezőgépemnek hízelegjek, de az említett kép pompás ábrázolása a nyugati hatalmak »Entente cordiale«-jának. A francia hölgy mosolyog, ragyog és a markos angol katonáknál nagyszerűbb keretet el se bír képzelni. Pedig arra a vidám dalra kellene gondolnia, mely úgy végződik: »I love you my dearling. Cette phrase vous coutera beaucoup« (Szeretlek drágám! ez a mondás sokba fog neked kerülni) és amelynek az a tanulsága: »La France pour les Français!« (Franciaország a franciák számára.) Veszélyes dolog Tommy Atkins-szel kokettálni. A képen is látszik, hogy egészen hideg marad. Úgy ül, mint a márványszobor és csak így gondol a nőre,

ki ápolja: »A levest megesszük majd, amit főzöl! Vajjon, mikor únja majd meg a hálátlanságunkat?« Addig folytatja majd, míg mindenét elvettük?«

50. Az angol hazugság.

Nagyon szerettem volna még látni, hogy miképen viselik el az indusok Artois és Flandria ködös őszét. A lillei citadella indus lakóit azonban éppen elszállították nyugat felé, hogy legyen ismét hely az új foglyok számára. Magam is tapasztaltam egyszer, mennyire megbosszúlja magát, ha hidegebb éghajlat alá telepítünk indusokat. Utolsó tibeti utamon két radsputat vittem magammal Kasmirból. Mire felérkeztünk a hegyekre, közel voltak a megfagyáshoz és karavánom vezetője azt mondotta, hogy használhatlanok, mint a fiatal kutyák. El kellett küldenem őket. Hasonló esetem volt az indiai szakácsommal. Indián kívül nem lehetett használni. Tibetben húst esznek, Indiában növényeket. Hogyan is viselhette volna el a klíma és az étrend ilyen hirtelen megváltozását.

A sajtó azt írta, hogy az angolok sok indust akarnak Európába importálni. Nem is akartam elhinni, de a fronton azután megtudtam, hogy tényleg igaz.

— Hogy bánnak az indus katonákkal? kérdeztem néhány tisztől.

— Letartóztatjuk őket, felelte az egyik és a másik hozzátette: Erre nem is lesz szükség, a lövészárkokban nemsokára megfagynak majd.

Ha beismerem, hogy ostoba voltam, mikor azt hittem, hogy az indus tehet Tibetben is szolgálatokat, úgy bizonyára állíthatom, hogy lord Charles Beresford hétszer olyan ostoba volt, mikor azt a reményét fejezte ki, hogy »indus lovasok tisztítják majd meg Berlin utcáit és a sanssoucii parkban kis barna ghurkák fognak megtelepedni«. Ezt az idézetet Steffens tanár »Háború és kultúra« című könyvéből vettem át. A munkát igen melegen ajánlom mindenkinek, ki be

akar hatolni a világháború szociál-pszichológiai útvesztőibe.

De ez az import több mint butaság, ez már gaztett!

Nagy-Britannia majdnem százötven évig nagy-szerűen töltötte be azt a misszióját, hogy India gyámja legyen. Más népnek aligha sikerült volna ennyire ez az óriási feladat. Indiai csapatok becsületesen küzdöttek szomszédaik ellen, hogy fenntartsák a rendet 300 millió ember között. De a mostani »Liberal Government« előtt soha nem jutott eszébe az angol kormánynak, hogy a színes pogányokat keresztény európaiak ellen vezesse. Ez gaztett a kultúra, a civilizáció és a kereszténység ellen. És ha az angol hittérítők helyeslik ezt, úgy álszenteskedők és rosszul hirdetik az evangéliumot. India angol urai teljes joggal megvetik a fehérek és hinduk között létrejött házasságokat. Az ilyen frigyből származó gyermekek olyanok mint az öszvérek, gyakran így is nevezik őket. Se nem lovak, se nem szamarak, hanem »halfcast«-ok. Kalkuttában külön negyedük van, más városrészben nem is lakhatnak. De ha arról van szó, hogy a »német barbárokat« tönkretegyék, akkor azután egyesülnek az angolok India bronzszínű népével!

A huszadik századhoz méltó haladása-e a kultúrának és a civilizációnak, hogy tengeren és vizen sok száz mérföldnyire elhurcolják a mit sem sejtő indusokat, hogy azután az európai csatamezőkön a föld első katonáinak, a német hadseregnek tüzebe kergessék őket? Ha erre a kérdésre igennel lehet válaszolni, én megmaradok a véleményem mellett, hogy az ilyen cselekedet a legborzalmasabb kegyetlenség. De nem a német katonákkal szemben kegyetlenség ez, mert azt tudom, hogy mit éreznek ezek indus ellenfeleik iránt: megvetést és sajnálkozást! Különben a berlini utcák megtisztogatása se halad valami szaporán és Sans-souciban se igen zúgnak majd a hársak a Himalája harcos törzsei fölött.

Mit gondolnak ezek a törzsek fehér uraikról? Azt a jövődő fogja megmutatni. Aki látott egy keveset az ezer monda országából, aki átlovagolt a

Himalája gerincein, aki álmodozott holdfényben Tadsch Mahalnál, aki látta mily halkan suhannak el a szent Ganges szürke hullámai a benaresi partok mellett, aki el volt ragadtatva, mikor Dekkanban a mango fák alatt elvonultak előtte az elefántok, egyszóval, aki szereti Indiát és aki csodálja azt a rendet és biztonságot, ami ott az angol kormányzat alatt uralodik, annak nincs szüksége valami különös fantáziára ahhoz, hogy elképzelje, milyen gondolatokkal térnek majd haza az indus katonák és családjaik és honfitársaik a Himalája lejtőinek szűk, kis kunyhóiban milyen érzésekkel hallgatják majd az elbeszéléseiket. Csak borzalommal gondolhat erre, mert azt kell majd mondani magának, hogy itt a civilizáció nevében bűnt követtek el a civilizáció és a kereszténység ellen.

És nem fojthatom el ezt a kérdést sem magamban: igazán szükségesek ezek az indus-kontingensek? Hát nincs elég millió fehérember Nagy-Britanniában, Kanadában és Ausztráliában, hogy a franciákról, belgákról, oroszokról, szerbekről, montenegróiakról, portugálokról, japánokról, turkokról és szenegáli négerekről ne is beszéljek? Úgy látszik nincs. A szeptember 5-iki Timesben olvastam ezt a nagybetűs címet: The need for more men. Nincs elég ember. Már akkor is több emberre volt szükség, hogy a »német barbárok« »kulturáját« elpusztíthassák. Az angolokat különös eszközökkel kell arra nevelni, hogy a háború okát és célját megértsék! Mert különben otthon maradnak és footballt játszanak meg krikettet.

És hogyan áll már most ennek az új népnevelésnek az ügye? Erről az angol sajtó értesít bennünket minden nap. Az egész nem más, mint rendszeres hazugság! A végzetes valóságot, mely lassan vezeti Angolországot a katasztrófa felé, szigorú távirati és sajtócenzúrával kell eltitkolni. Hindenburg győzelmeiről sejtelve sincs az angol népnek. A német operációk lengyelországi fejlődését úgy magyarázzák, mintha az oroszok győzedelmesen vonulnának Berlin felé. A német császárról a leggyalázatosabb rágalmakat terjesztik el. A germánok barbárok, össze kell zúzni őket, és ebben a jövedelmező üzletben hadd részesüljenek

Szerbia, Szenegambia és Portugália civilizált népei is. Angolország az igazság következetes meghamisításával vezeti a háborút. Az angol sajtóban olyan ritka az igazság, mint a németben a hazugság.

De igazán elhisz mindent a nép, amit az angol lapokban olvas? Igen, mindent, egészen vakon! Angolországi levelek győztek meg erről. Egy hozzám intézett felhívás, melyet sok tudós írt alá, közöttük néhány olyan, ki már elnyerte a Nobel-díjat. A felhívás ezekkel a szavakkal végződik: »Nagyon fáj nekünk, hogy a katonai rendszer áldástalan befolyása és határtalan hódítási vágya következtében, az az állam, melyet egykor tiszteltünk, egész Európának és az összes más nemzetek jogait tisztelő népeknek az ellensége lett. A háborút, melyet megkezdettünk, végig kell harcolnunk. Védelmi háború ez a számunkra épúgy, mint Belgium számára, hol a szabadságért és békéért küzdünk«.

A szálla és a gerenda régi meséje! Hát Anglia tengeri uralma nem katonai rendszerű? Elképzelhetünk kiterjedtebb militarizmust annál, mely öt világrész felé nyújtja ki a karjait? És amely megragadja még azt a szalmaszálat is, amit Portugália nyújt feléje és az ujságjaiban azt hirdeti, hogy »nincs elég ember!«

Mi volt azonban a bur háború? Talán a »kis államokról való gondoskodás« megnyilvánulása, mely most arra kényszeríti Angliát, hogy lándzsát törjön Belgium önállóságaért?

Most, miután már késő, egészen haszontalan elgondolni, hogy miképen alakult volna ki a nagy háború, ha Angolország nyugton marad. Az azonban bizonyos, hogy Belgium akkor csak a béke megkötéséig veszítette volna el az önállóságát. A háborúból nem lett volna világháború és nem növekedett volna az emberiség legnagyobb és legtragikusabb katasztrófájává. Nemzet még nem vett a vállaira nagyobb, az egész világot jobban átkaroló felelősséget, mint Angolország most! És csak sajnálhatjuk azokat a férfiakat, kik a jelen és a jövő előtt viselik majd ennek a felelősségnek a nyomasztó súlyát.

51. Hazafelé.

November negyedikén telt le az idő, amit a fronton tölthettem. Egy autó Metzbe szállított. Sohasem volt még előkelőbb soffőröm, mert maga Frigyes Adolf herceg vezette a kocsit. Különben ilyen vadul sem száguldottam még sohasem. A herceg bámulatos nyugalommal és hidegvérrel kormányozta az autóját. Nyílt pályán 90—100 kilométert tettünk meg óránként. Néha lélegzeni se lehetett, de azért fenséges volt mégis, amint ilyen gyorsasággal repültünk tova. Reggel 9 óra húsz perckor indultunk el és kevéssel napnyugta után Metzben voltunk.

Hazautazásom különböző kalandjait nem mondhatom el ebben a könyvecskében, mely csak kis részét adja vissza a német fronton tett tapasztalataimnak. Metzi tartózkodásomat, a fronton tett utolsó látogatásomat Blamotnál, hazautazásomat Ludwigshafenen és Mannheimen keresztül, hogy miképen fogtak le Heidelbergben kém gyanánt és milyen pompásan színezte ki ezt az ártatlan epizódot az angol és a francia sajtó, látogatásomat Lujza badeni nagyhercegnőnél és a karlsruhei kórházban és végre berlini tartózkodásomat, mindezt majd nagy könyvemben találják meg olvasóim, hol sokkal részletesebben számolok be életemnek azokról a talán legerősebb benyomásairól, melyeket a német fronton szereztem.

Még csak egy anekdotát akarok itt leírni, miután oly pompás ellentéte a Tommy Atkins és francia gazdasszonya esetének. Bizonyos lapok azt állították, hogy a németek kegyetlenül és embertelenül bánnak a foglyaikkal. Berlin mellett a döberitzi nagy fogolytáborban, melyet a helyettes vezérkar engedélyével alaposan megsejmelhethetem, megállapíthattam, hogy ez az állítás éppen olyan hazugság, mint az a sok más, amit pillanatnyilag az angol kormány népe hadi »nevelése«¹ érdekében világgá kürtöl. A döberitzi fogolytáborban 4000 orosz, 4000 angol és néhány száz francia, belga és turko volt. Másfajta foglyok sajna, nem voltak a gyűjteményben.

A mostani orosz-angol barátkozásnak a fogolytáborban alig látni a nyomát. Tommy eltetvesedett vadnak tartja Ivánt, Iván pedig a felfuvalkodott szájhőst látja Tommyban, kivel a szamovár igénytelen vendégei nem is érintkeznek.

A döberitzi kórházban fel-alá járkált egy Tommy. Az arca sápadt volt, de a veszélyen túl volt már.

— How are you getting on? (Javul az állapota?) kérdeztem. Nem kaptam választ.

— I hope you will become a little bit of all right, by and by. — (Remélem lassan, lassan majd csak elmúlik a baj) kezdettem újra.

Tommy csak mosolygott.

— Süket ez vagy hülye? — kérdeztem a kísérő orvostól.

— Nem — felelte az orvos nevetve — de orosz.

Örökké megoldatlan rejtély marad majd, hogy miképen jutott ez az orosz Tommy egyenruhájába!

Igazán furcsán érzi az ember magát, mikor most, hol Németország megsemmisítéséről van szó, Tommy Atkins és Iván Ivanovics elhitetik magukkal, hogy ők jó barátok. Hát az oroszok indiai inváziója, melyet az előrelátó angolok, mint Curzon lord is, Indiának eddig legjelentékenyebb alkirálya, már sok év óta jósolgatnak, kevésbé veszedelmesebb lett?

Természetesen Oroszország más úton is eljuthat a tengerhez és pedig úgy, ha nyugatnak indul — és svéd honfitársaim, ne felejtsetek ezt el sohasem!

Isten védelmezze a hazámat!

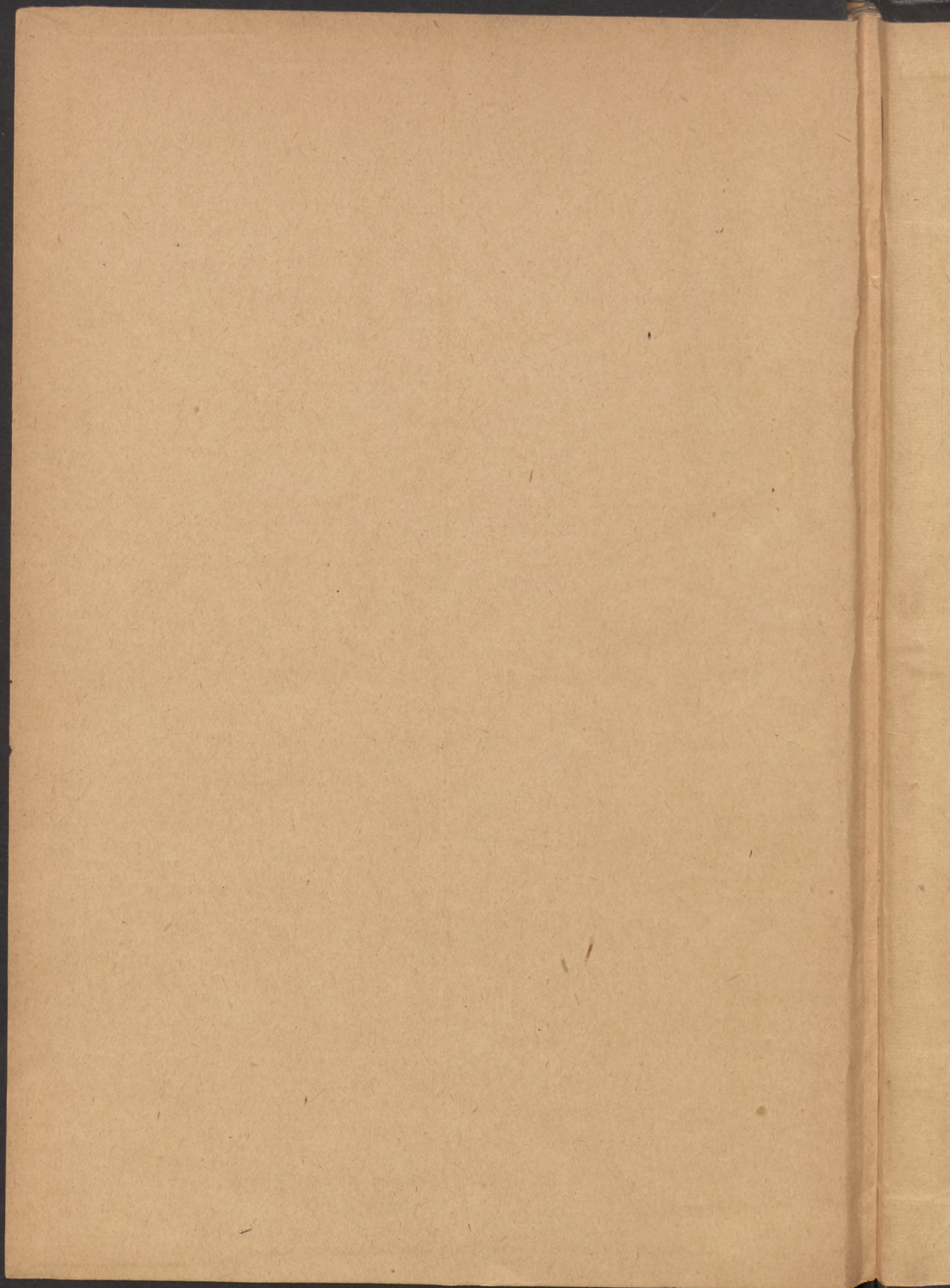

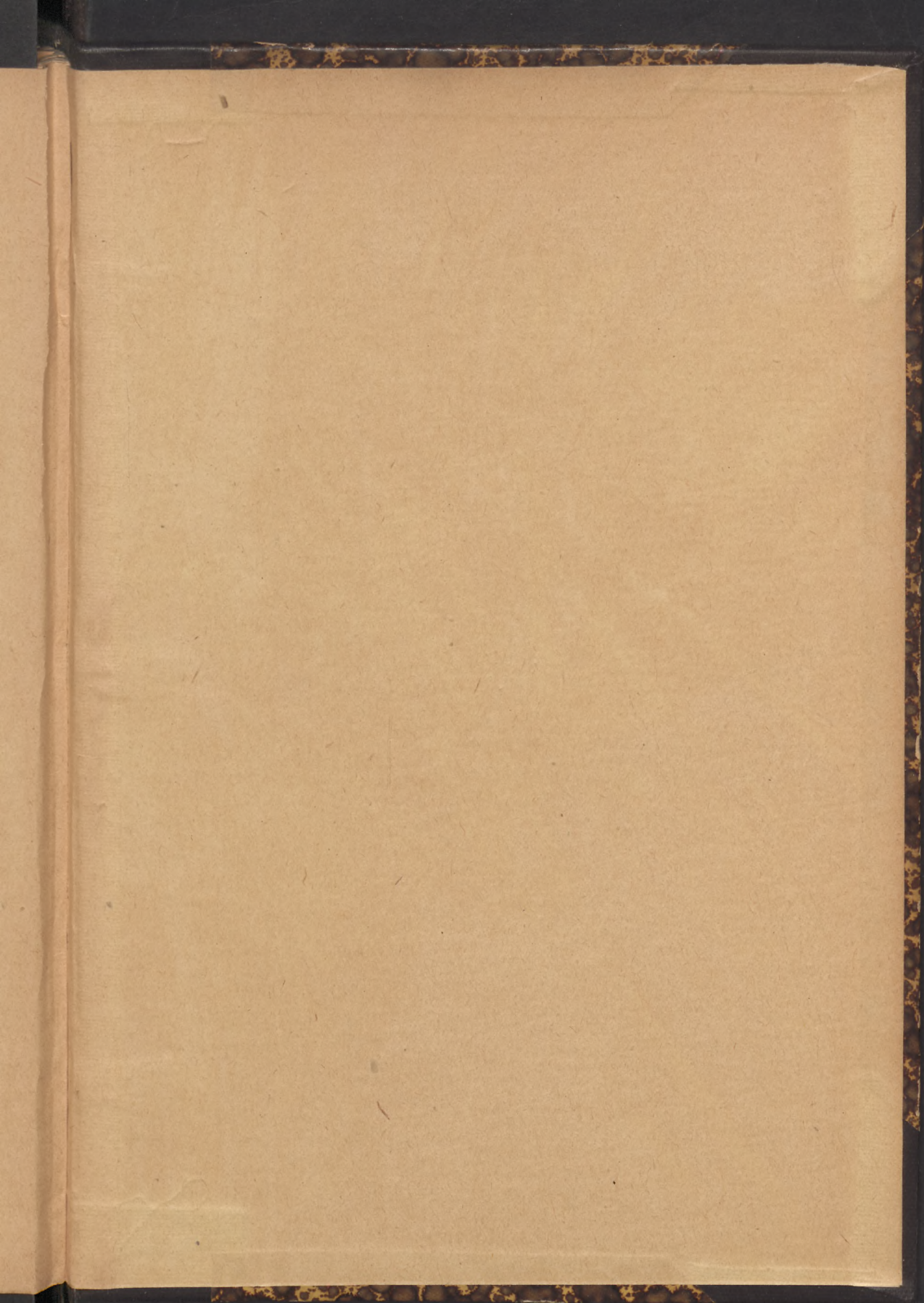
Tartalom.

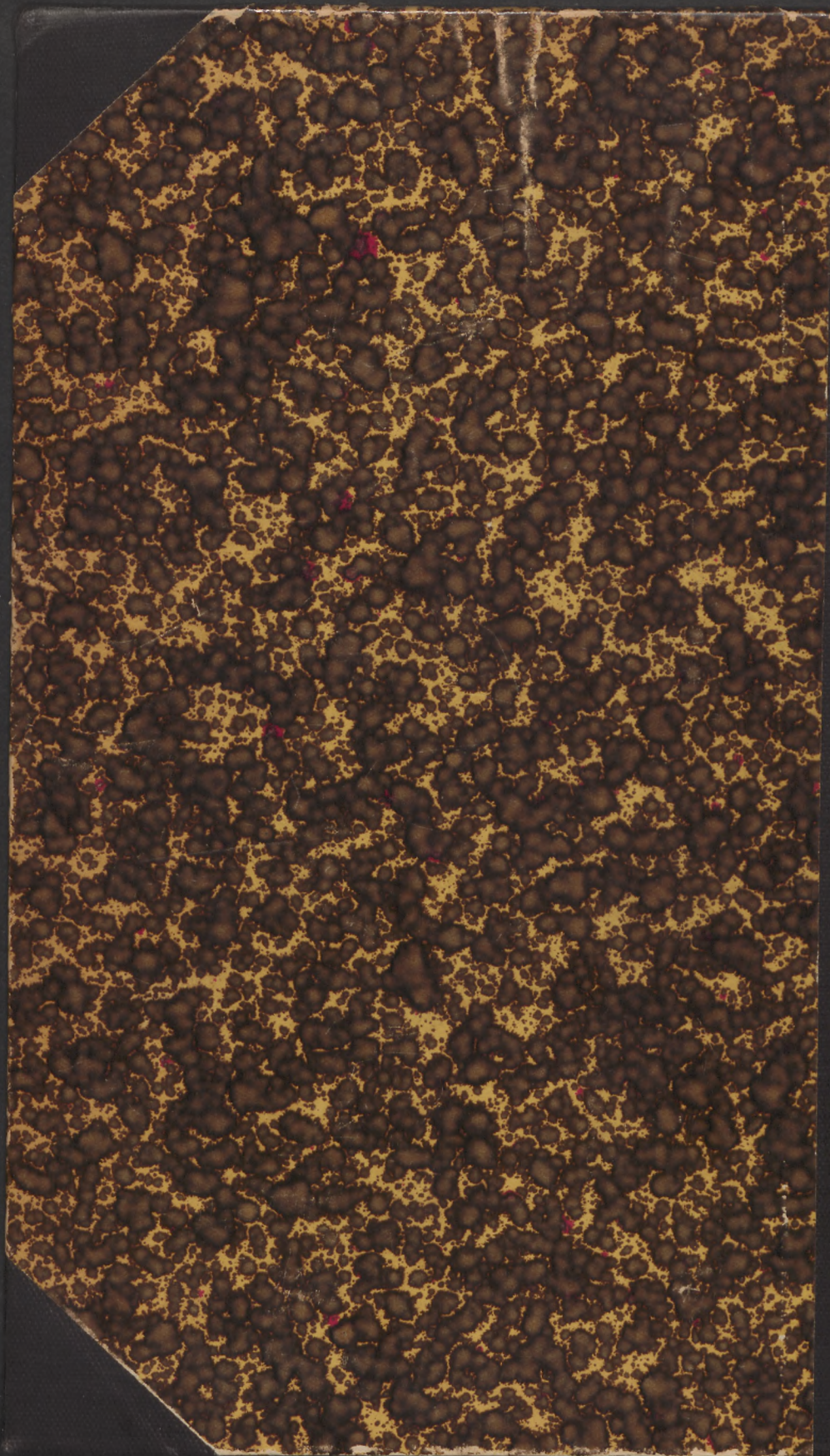
	Oldal
Mit akarok. Előszó	3
1. Hol van a nagy főhadiszállás	5
2. Háborús képek az útról	7
3. Egy francia az emsi lazaretben	13
4. Tábori levelek	15
5. Sebesültek és foglyok	17
6. A főhadiszálláson	21
7. A császár	24
8. Az ötödik hadsereghez	29
9. A trónörökösnél	32
10. A tűzvonal mögött	35
11. Srapnelltüzből	38
12. Madame Desserrey	41
13. Reggeli szürkület	44
14. A »dörmögők« Eclisfontaine előtt	46
15. Francia foglyok kihallgatása	49
16. Varennes elfoglalása	52
17. Tábori kórház a romagnei templomban	56
18. Utolsó estém a trónörökösnél	60
19. Longwy	62
20. Levél a császárhoz	65
21. A vasút a háborúban	66
22. Szedán — 1870!	74
23. A negyedik hadseregnél	77
24. »Barbár« igazságszolgáltatás	83
25. A háború a levegőben	85
26. A német tábori egészségügy	91
27. Az élet a fronton	94
28. A tábori telefonállomás	97
29. A messzelátónál	99
30. Tábori istentisztelet	101
31. Belgium felé	105
32. A 42-es mozsarak Namur előtt	109
33. »Vandalizmus«	111
34. Von der Goltz fő kormányzó	113

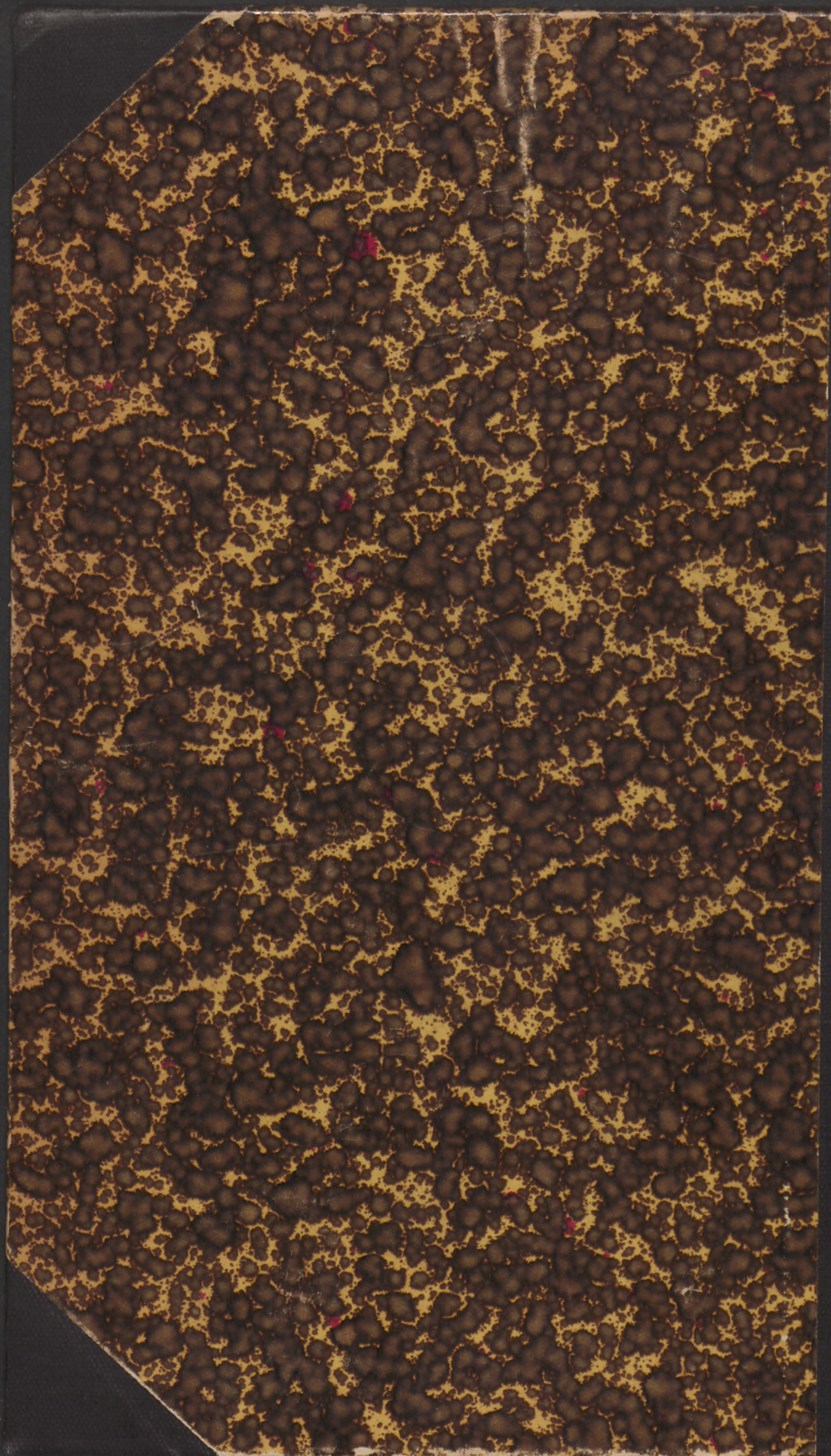
	Oldal
35. Antwerpen egy nappal eleste után	116
36. Vendégségben a főkormányzónál	125
37. A Schelde partján	126
38. Löwen	129
39. A fehér és fekete Mária.....	130
40. Genten és Brüggen át Ostendébe	132
41. Ostende bombázása	136
42. Első estém Bapaumban.....	143
43. A harc vonalban Lillenél.....	147
44. B(apaumer) Z(eitung) am Mittag	153
45. A lövészárókban	154
46. Mindszentek.....	159
47. »Lieb Vaterland, magst ruhig sein!«	163
48. Rupprecht bajor trónörökös	165
49. Tommy Atkins a fogságban	167
50. Az angol hazugság	169
51. Hazafelé	173

SVEN
HEDIN

EGY
HARCBA
ÁLLÓ
NEMZET

N. M.